

Samtiden

3-2024 KULTUR OG SAMFUNN

De siste økobøndene er ved et veiskille

Nina Kraft

ANNES ØYE:
**På tide å tenke
nytt om ferie**
Anne Håskoll-
Haugen

Øyafestivalen: Økonomi og idealisme

Bård Andersson

Industrilandbruket mot naturen

Sindre Brennhagen

Økologisk for dummies

Marit Haugdahl

–Vi trenger et økomål å strekke oss etter

Markus Hustad

Kan forfattere lære av kritikken?

Martin Svedman

Et dykk ned i Filmarkivet

Kenneth Moe

Magien på frammarj i litteraturen

Esther Anna
Nørregaard-Jensen

+ **DAG JOHAN HAUGERUD** | SAMTALE MED ALF VAN DER HAGEN

9 788293 963134

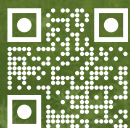

9 770036 392066

RETURUKE 36

KR. 179

Ei hytte står aldri åleine.

Blir alltid ein del av det heile.

Her er det rom nok til alle.

ÅLHYTTA

Samtiden

Har du gått glipp av en utgave?

Finn tidligere utgivelser på samtiden.no

Tema:
Selvmord

Tema:
Kjønn

Tema:
Våpen

Tema:
Fotball

Tema:
Følelser

Neste
utgave
Tema:
Økologi

Bestill et abonnement:

6 mnd for
kun kr 150,-

Magne Lerø

Ansvarlig redaktør
ml@medierogledelse.no
Tlf. 90 53 76 13

Bård Andersson

Redaksjonssjef

Ellen Lund

Redigerer/journalist

Nada Tosinovic

Redigerer

Layout: Bram

www.bramdesign.no

Siv Kristiansen

Desk- og Markedssjef Opplag
siv.kristiansen@
medierogledelse.no

Nils Sørensen

Markedssjef
nils@medierogledelse.no

Abonnement

abo@medierogledelse.no
Tlf. 24 077 007

ISSN print 0036-3928

ISSN online 1890-0690

Abonnement: 1050,-
Digital tilgang samt papir-
utgaven av Samtiden
e-post til redaksjonen
red@samtiden.no

www.samtiden.no

**facebook.com/
samtidentidsskrift**

twitter.com/samtiden_no

Trykk

Printall

Utgiver

Samtiden AS

Forside

Tim Harding

Redaksjonen avsluttet
31.5.2024

Medlem av
Norsk Tidsskriftforening
Samtiden er med i det euro-
peiske tidsskriftnettverket
www.eurozine.com

Utgitt med støtte fra
stiftelsen Fritt ord

LEDER

Billig, god og tvilsom mat

Vi manipulerer husdyrene for at de skal kunne gi mest mulig kjøtt på kortest mulig tid og til lavest mulig pris. De presses sammen i bur, binger eller båser den korte tiden de får leve før de blir til menne-skeføde. De får medikamenter for at de skal tåle belastningen de utsettes for. Etter slaktning sørger tilsetningsstoffer for at forbrukerne får inntrykk av at det er prima vare vi har å gjøre med. Jorda, busker og trær må sprøytes for å gi maksimal avling og tilfredsstille forbrukernes blikk.

Men verken klimaet eller jorda tåler de matmengdene vi i dag produserer med moderne metoder og sprøytemidler.

I denne utgaven handler det om økologi – mat som dyrkes på en naturlig måte.

EU har ambisiøse mål for økologisk matproduksjon. Sverige og Danmark ligger langt framme. I Norge har regjeringen gitt opp et bestemt mål for hvor stor del av landbruksproduksjonen som skal være økologisk. De har overlatt det til markedet.

Troen på magiske vesener har vi lagt bak oss, skriver Esther Anna Nørregard-Jensen. Men hvordan kan det da ha seg at skildringer av hekser, fjellgangere og magiske handlinger er blitt mer framtreddende i nyere litteratur?

Martin Svedman skriver om forfattere som ikke leser anmeldelser av sine egne bøker, iallfall ikke før det har gått en tid. Han stiller spørsmål ved hva forfattere eller vi vanlige lesere kan lære av anmeldelser.

Kenneth Moe har gitt seg i kast med gamle norske filmer i Filmarkivet for å få bedre grep om den filmtradisjonen vi står i.

Simon Stranger har vært med Nina Kraft på teater for å se Arthur Millers *Alle mine sønner*.

Alf van der Hagen har denne gangen snakket dypt og lenge med forfatter og filmprodusent Dag Johan Haugerud.

Anne Håskoll-Haugen minner i sitt essay om at det ikke er så dumt å finne ut hva en virkelig har behov for i ferien og ikke bare rase av gårde på jakt etter ferieopplevelser som en blir mer sliten av.

Magne Lerø,
Ansvarlig redaktør

Økologi for dummies

MARIT HAUGDAHL

Når økologisk er blitt så stort i våre naboland, men forblir så lite i Norge, skyldes det myndighetenes manglende vilje til å satse.

12

Det gåtefulle samspillet

ARNE ØGAARD

Skal vi verne samspillet i naturen, må vi ivareta mangfoldet. Til det hører de ulike tankene, erfaringene og følelsene som lever blant oss mennesker.

24

«Alt henger sammen med alt»

ANDREW KROGLUND

Alt vi gjør, både som enkeltindivider og som samfunn, har en effekt på klodens biofysiske «helse».

36

TEMA
Økologisk:
Kampen for
ren mat

Kritikk → Refleksjoner → Perspektiv

Kan forfattere lære av kritikken?

MARTIN SVEDMAN

Går forfatterne som ikke leser anmeldelser av sine egne bøker glipp av noe?

86

Et dykk ned i Filmarkivet

KENNETH MOE

Hva skjer om man tar fire stikkprøver fra den norske filmtradisjonen?

98

Magien i litteraturen

ESTHER

ANNA NØRRE-
GAARD-JENSEN

Hekser, fjellgjengere og ulike magiske handlinger er blitt mer fremtredende i litteraturen.

108

Det store sviket

NINA KRAFT

Teatergjest Simon Stranger trekker trådene til sin egen familiehistorie og opplever dramaet fra 1947 som rykende aktuelt.

122

– Jeg synes det er stor komikk i alt

ALF VAN DER
HAGEN

I Dag Johan Hauge-ruds nyeste film snakker de hele tiden om sex, drømmer og kjærlighet.

130

De siste økobøndene er ved et veiskille

NINA KRAFT

Statistikken peker nedover: det produseres stadig mindre. Norsk økolandbruk er på jumboplass i Norden og langt under gjennomsnittet i Europa.

46

Industriland-bruket mot naturen

SINDRE BRENNHAGEN

Gårdsbruk ble maskinelt. Vi fikk et landbruk styrt av tall, utformet av økonomer.

58

Samtiden

3-2024

Økonomi og idealisme

BÅRD ANDERSSON

Økologi og bærekraft skulle vise seg å bli en suksessfaktor for Øyafestivalen.

70

– Vi trenger et økomål å strekke oss etter

MARKUS HUSTAD

Økologisk mat-produksjon og forbruk er helt nødvendig i møte med klimaendringene og naturkrisen vi står oppe i.

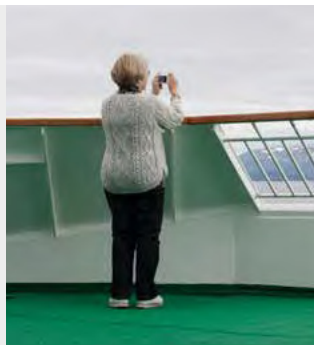
78

Hvordan skal vi reise?

ANNE HÅSKOLL-HAUGEN

Reiser vi av feil grunner og på feil måte? Det er på tide å tenke nytt om ferie.

144

Siden sist

Vekst og frustrasjon i kvinnefotballen, Giske styrker sin posisjon før comebacket og det går mot at Ukraina får langtrekkende våpen som kan brukes i Russland.

VEKST OG FRUSTRASJON SAMTIDEN 5-2023

FOTO: LISE ÅSERUD / NTB

HISTORIEN

Dersom potensialet til kvinnefotballen blir forvaltet riktig, kan vi få en situasjon der herre- og kvinnefotball kommersielt sett kan bli likestilte, skrev Anne Tjønndal, Mads Skauge, Kristian Sigvartsen og Jens Grut Vorpvik i Samtiden 5-2023. Forfatterne pekte på at det i dag er kvinnefotballen som vokser mest.

ETTERSPILLET

Det norske kvinnelandslaget har i samme periode opplevd sportslig motgang, til tross for den positive utviklingen. Også administrativt sliter vi her hjemme. Daglig leder Hege Jørgensen er sykmeldt, og flere ansatte i Toppfotball Kvinner har sagt opp sine stillinger. Klubbene uttrykker frustrasjon over situasjonen i VG.

GISKE STYRKER SIN POSISJON SAMTIDEN 2-2024

FOTO: TERJE BENDIKSBY / NTB

HISTORIEN

I forrige utgave skrev vi om Tore Strømøy og Trond Giske som både samler og splitter folket gjennom hvert sitt sympatiske prosjekt: Å løfte opp den lille mannen. Vi stilte spørsmålet om de er i stand til å gjenreise seg selv til den posisjonen de hadde før krisen rammet dem.

ETTERSPILLET

Trond Giske fortsetter å lede landets største politiske lokalag, Nidaros sosialdemokratiske forum. Han er også blitt nestleder i Trondheim Ap. De fleste regner med at han tar sikte på et comeback som stortingsrepresentant ved valget neste år. Så langt har han ikke sagt noe annet enn at han vurderer det. Han har frist til i høst å gi et svar til nominasjonskomiteen.

RAKETTER TIL UKRAINA SAMTIDEN 4-2023

ILLUSTRASJON: FARSOT

HISTORIEN

I nummer 4 i fjor høst, der våpen var tema, skrev seniorforsker Karsten Friis om krigen i Ukraina. Her pekte han på at russiske trusler om bruk av kjernevåpen hindrer at Ukraina får den våpenhjelpen de trenger. Det fører til at Nato-landene ikke er rede til å gi Ukraina langtrekkende raketter slik at de kan angripe mål i Russland.

ETTERSPILLET

Det tok nesten et halvt år før Joe Biden fikk Kongressen med på en ny støttepakke til Ukraina. Men nå får Ukraina langtrekkende våpen, og det går i retning av at Nato-land godtar at de får bruke langtrekkende raketter mot mål i Russland. Nato-landene tar sjansen på at dette ikke fører til eskalering av konflikten.

Samtiden

Tema → Økologisk: Kampen for ren mat

Bønder som produserer økologisk mat er fremoverlente, kunnskapsrike og entusiastiske. Men statistikken peker likevel nedover – det produseres stadig mindre. **Side 46**

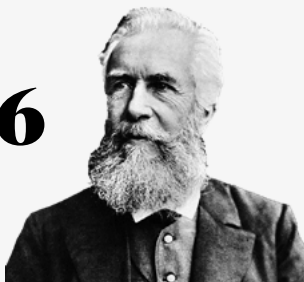
FOTO: NINA KRAFT

TEMA Økologisk: Kampen for ren mat

1866

Ordet økologi ble først introdusert i 1866 av den tyske zoologen Ernst Haeckel.

60 %

Ifølge Europakommisjonen er over **60** prosent av europeisk jordsmonn usunt, og utviklingen er negativ.

Det finnes anslagsvis **2,8** millioner potensielt forurensede områder i EU.

5 %

Til tross for økt etterspørsel har den økologiske produksjonen i Norge jevnt over gått ned siden 2012, og vi er nå under **5** prosent økologisk areal i Norge.

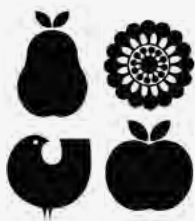

8,5 %

Norsk jordbruk står for **8,5** prosent av klimagassutslippene i Norge.

18 000

Til tross for rekordproduksjonen av økologisk korn, erter, oljefrø og åkerbønner på anslagsvis **18.000** tonn i 2022, var andelen økologisk produksjon i Norge lav.

30

I 2016 ble Landbrukets ØKOLØFT opprettet med mål om å bidra til økt produksjonen av økologiske landbruksprodukter i Norge.

30 faglige dyktige bønder skal fungere som inspiratorer for de andre.

Økologi som fag sier hvordan natur faktisk er, hvilke prosesser som foregår, hvilke arter som finnes og om samspillet mellom arter, liv og ikke-liv i økosystemene.

Dag O. Hessen, Natur

Marit Haugdahl er frilansjournalist, tidligere redaktør av Matindustrien og mangeårig journalist i Dagligvarehandelen.

Økologisk for dummies

Når økologisk er blitt så stort i våre naboland, men forblir så lite i Norge, skyldes det blant annet myndighetenes manglende vilje til å satse.

TEKST **MARIT HAUGDAHL**

Mitt første møte med økologi var rundt årtusenskiftet, da jeg var redaktør for fagbladet Næringsmiddelindustrien (senere Matindustrien). En stor del av leserne der var teknologer, som jobbet innenfor mat- og drikkebransjen. Blant dem var det til dels stor skepsis mot økologi. Noen drev direkte harselas med alt som kunne minne om å være laget etter økologiske prinsipper. En gang hørte jeg et foredrag av en svært høyt utdannet mann i en godt betalt lederstilling som sa at han mye heller ville spise mat som var gjødslet med industrielt fremstilt og kontrollerte innsatsfaktorer, enn å spise kubæsj. Altså grønnsaker gjødslet med dyremøkk fra kuer og dermed kunne inneholde E.coli og andre svært sykdomsfremkallende tarmbakterier.

Den gangen var det ikke mye Ø-merket mat i norske butikker. Det er det ikke i dag heller, skjønt det nå er et langt bredere utvalg. Selv om ikke flertallet aktivt snakker varmt om eller kjøper økologisk i butikken, er det i dag svært få som latterliggjør det – slik jeg opplevde den gangen. Skepsisen er betraktelig mindre, selv om det

sikkert fortsatt finnes menn i dress som er redde for å spise økologisk salat.

Jeg har jobbet med økologi i flere sammenhenger opp gjennom årene. Først altså i Matindustrien. Senere som informasjonsrådgiver ved Matforsk (nå Nofima), der de hadde flere økologiprosjekter både innenfor matproduksjon og kantinedrift. Deretter som journalist i Handelsbladet FK, og senere i Dagligvarehandelen, og der har jeg hatt ansvar for økologisatsingen i flere omganger. Jeg har besøkt gårder, produsenter og butikker. Jeg har reist på messer og seminarer, og fulgt utviklingen over mange år. Det har vært mange nedturer, men også store lysglimt og utsikter til vedvarende optimisme.

Økologi har aldri blitt stort i Norge, og det er flere årsaker til det. Det handler ikke bare om at det er dyrere å produsere (særlig når etterspørselen er så lav) og at folk flest ser på norsk landbruk som veldig rent uansett. Danmark og Sverige har klart det, og forholdene er ikke så himla forskjellige der. I begge disse landene har det derimot vært en sterk politisk vilje til at den økologiske produksjonen og omset-

Ingri Rosén Guren mener at en økologisk driftsform utvilsomt er mest bærekraftig over tid. Hun er opptatt av å lære folk hvorfor jordhelse er så viktig.

FOTO: MARIT HAUGDAHL

ningen skal opp. Mer om det senere.

En gang i tiden var det grei økonomi – i et bondeperspektiv – å drive økologisk. Bonden fikk bedre betalt både under omleggingsfasen og etterpå. Nå er ikke støt-teordningene like gode, og mange har gitt opp. Kanskje særlig de som ikke gikk inn i økotilværelsen av idealistiske årsaker.

Det finnes fortsatt idealister. Noen bønder begynner med økologisk drift for å lære de beste metodene for fremtidens jordbruk. Det er nemlig kun de flinkeste bøndene som blir gode innenfor økologisk drift, sies det. Kanskje særlig i Norge, hvor det er litt vanskeligere å lykkes godt, med mye vær, karrig jord og små arealer.

SPYDSPISS

En side ved den økologiske produksjonen jeg synes det snakkes altfor lite om, er den såkalte *spydspissfunksjonen*. Man så at når bønder som driver økologisk blir gode

på å finne bedre og mer miljøvennlige løsninger, så smitter det over på det konvensjonelle landbruket. Jo flere som gjør det bra innenfor økologi, jo bedre og renere blir også det konvensjonelle landbruket.

Det finnes ganske mange eksempler på at spydspissfunksjonen har hatt en effekt. Et ganske nytt og politisk korrekt eksempel, er ultraprosessert mat. Fordi økologisk mat har strengere krav til bruk av konserveringsmiddel og tilsetningsstoffer, så klassifiseres bearbeidde økologiske produkter ofte ikke som ultraprosessert i NOVA-klassifiseringen. Det er det mange produsenter som vil lære av i dag. Prinsippene om bruk av færre ingredienser har også utfordret pølsemakeren til å bytte ut nitritt, og bakerne har blitt utfordret med varierende melkvalitet. Eksempelene er hentet fra et debattinnlegg av innovasjonsforsker Sveinung Grimsby ved Nofima som sto på trykk i Nationen rundt påsketider.

I Danmark og Sverige har det vært en sterk politisk vilje til at den økologiske produksjonen og omsetningen skal opp.

Sirkulært: Tilbake i 2017 begynte Tine å fylle ku-møkkbasert biogass fra egne melkekuer på nye transportbiler.

FOTO: TINE

En av grunnene til at ikke økologi har blitt stort i Norge, er at de store aktørene som virkelig kan gjøre en forskjell, strever med å gå foran. Ta for eksempel de store landbrukssamvirkene. Tine og Nortura har mange medlemmer som driver økologisk. De har plikt til å ta imot også den økologiske produksjonen, men mye av det går inn i ordinær produksjon.

Tine kjører til hver en krik og krok av landet og henter melk, og argumenterer helt rettmessig med at det er svært kostbart å skulle holde den økologiske melka adskilt fra den konvensjonelle på alle ruter. Det fordyrer det veldig å frakte økomelka helt frem til et meieri som driver med økologisk produksjon. Det er større logistikkutfordringer rundt dette i Norge enn i de fleste land vi kan sammenligne oss med, rett og slett på grunn av avstander og demografi.

Det er dessuten vanskelig å markedsføre det økologiske skikkelig uten å si at det er bedre enn noe annet. Hvis Tine skulle fronte sine økologiske produkter i en reklamekampanje, ville de jo samtidig si at de vanlige meieriproduktene – som er mange flere med mye større volumer – ikke er like bra.

Det samme gjelder Nortura. Sier du at økologisk leverpostei er aller best – enten på grunn av smak, produksjonsmetode, renhet eller noe annet – sier du samtidig at annen leverpostei ikke er like god.

Det har opp gjennom årene blitt gjort flere forsøk på å lage en felleskampanje for økologi, uten at det har kommet så mye ut av det.

Landbrukets Økoløft, som ble etablert i 2016, var det første hele verdikjeden fikk til sammen. Her samarbeider Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Debio, Debio Info, Statsforvalteren, Norsk Landbruksrådgiving, Økologisk Norge og dagligvarekjedene. Men de har ikke klart å nå ut til folk flest.

Stiftelsen Norsk Mat var blant dem som i sin tid jobbet for å samle troppene for et markedsløft for økologi. I dag administrerer de et felles, generisk informasjonsnettsted om økologi. Det er rent, pent, innholdsrikt og korrekt. Men den store oppmerksomheten uteblir.

En gullfisknominasjon kommer kanskje aldri? Skjønt dagligvarekjedene Coop (Änglamark) og Rema 1000 (Kolonihagen) har hatt en del morsomme budskap

En av grunnene til at ikke økologi har blitt stort i Norge, er at de store aktørene som virkelig kan gjøre en forskjell, strever med å gå foran.

de siste årene for sine økoserier. Noen ganger erter de hverandre, som da Coop i vinter hadde reklamekampanjer på Oslos T-baner om at det er «innholdet på kassalappen som teller», som et stikk til Rema-reklamen om at det er summen på kassalappen som teller. Det rapporteres fra kjedehold om sterk salgsvekst for både Änglamark og Kolonihagen.

HVA BETYR ØKOLOGISK?

Økologi er læren om alle organismene som finnes på et sted, og omgivelsene og miljøet de lever i. Begrepet «økologisk» brukes vanligvis om en handling eller et produkt som har liten økologisk påvirkning på naturen.

På mange måter er økologisk produksjon det opprinnelige landbruket, før vi hadde plantevernmidler og moderne innsatsfaktorer. Men økologisk som begrep er kanskje ikke så gammelt som man skulle tro. Grunnlaget for det vi i dag kaller økologisk kommer fra Rudolf Steiner, men han omtalte det som biodynamisk landbruk. Rudolf Steiner og botanikeren Albert Howard mente blant annet at uorganisk gjødsel (kunstgjødsel) var uheldig for jordfruktbarheten og at plantevernmidler kunne ha helseskadelige effekter.

Økologisk landbruk er ganske strengt regulert (det norske regelverket er selv sagt en kopi av EU sitt, og har akkurat blitt oppdatert). Dagens definisjon av økologisk landbruk er internasjonal og bygger på fire prinsipper: helse, økologi, rettferdighet og varsomhet.

Definisjoner og begreper kan variere, og i mitt arbeid som journalist har jeg erfart at sluttbrukerne ytterst i verdikjeden, som butikkansatte og forbrukere, ofte vurderer økologibegrepet helt forskjellig. Noen tenker «lokalmat» når de hører ordet økologi, noen forbinder det med vegansk, mens mange bare assosierer det med noe naturlig eller noe som er bra for miljøet.

Det kan derfor være greit å være oppmerksom på at det engelske ordet *ecological* ikke betyr økologisk. *Organic* er ordet for økologisk på engelsk. Noen feiloversetter dette til organisk, men organisk mat og økologisk mat er ikke det samme! Organisk betyr at noe er produsert av levende organismer, og at det inneholder karbon, og kan brenne/brytes ned i naturen.

PRODUKSJON OG FORBRUK I NORGE

Landbruksdirektoratet, gir økonomisk støtte til en rekke prosjekter i Norge som skal fremme økologisk omsetning og produksjon. Direktoratet utgir i mars hvert år en rapport over produksjon og omsetning av økologiske jordbruksvarer. Årets rapport viser blant annet at det i 2023 var en stor reduksjon av økologisk korn, at omsetningen av økologisk kraftfôr gikk ned for tredje år på rad, det var lavere produksjon (men høyere omsetning) av økologisk melk, lavere produksjon av økologisk kjøtt for første gang siden 2019, og produksjonen av økologiske egg går mer ned enn de to foregående årene. Og om ikke det var dystert nok, så viser rapporten at omset-

Ånglamark blir et stadig mer populært merke i Coop og er Norges største økologiske merke. De siste årene har de også gjort seg bemerket med litt utfordrende reklamekampanjer i Oslos bybilde.

FOTO: MARIT HAUGDAHL

ningen av norsk økologisk frukt og grønt ble redusert med 26 prosent fra 2022 til 2023. Dette til tross for at fruktavlingene i 2023 var enda høyere enn i 2021 (det beste fruktåret på ti år). Etterspørselen var så lav at «kun noen få tonn med plommer og epler ble solgt som økologisk, resten ble omsatt som konvensjonell vare».

Men etter to år med nedgang, økte omsetningen av økologiske varer med 0,5 prosent fra 2022 til 2023. Likevel gikk forbruket av økologiske dagligvarer ned – målt i volum. I rapporten er det mye som tyder på at økologisk kjemper i motvind. Skjønt økomiljøene rapporterer om andre og langt høyere tall.

Er det rart vi sliter?

MERKING AV PRODUKTER

Det er Debio som håndterer de norske økologimerkene. Mest kjent av Debios

merker er det grønne Ø-merket. I tillegg er det de som godkjenner Demeter-merket (som betyr sertifisert biodynamisk landbruk, altså prinsippene til Rudolf Steiner).

Debio står også bak serveringsmerker i ulike valører. I tillegg har de lansert to nye merkeordninger som representerer miljø og bærekraft, men hvor produktene ikke trenger å være økologiske. Det er Grasba-sert-merket (som er så nytt at det ikke har kommet på noen produkter enda), samt Bærekraftig villfanget-merket for fisk (som er enda nyere og heller ikke har noen godkjente produkter å vise til).

Et økologisk produkt i butikkhylla trenger ikke ha det grønne Ø-merket for å være «godkjent» økologisk. De fleste økologiske produkter som selges i Norge, er importerte, og da bruker man gjerne EU-merket, som er felles for hele unionen.

Merke-mulighetene stopper ikke her.

Det har opp gjennom årene blitt gjort flere forsøk på å lage en felleskampanje for økologi, uten at det har kommet så mye ut av det.

Stina Mehus er styreleder i Økologisk Norge og driver Eiketoppen gård i Drøbak. Hun selger både lammekjøtt og kalvekjøtt i tillegg til skinnfeller fra sauene.

FOTO: MARIT HAUGDAHL

Danske økovarer er stemplet med et rødt «Statskontrolleret økologisk», som forvaltes av danske landbruksmyndigheter. Det kan også brukes i Norge, akkurat som sven-skenes økomerke – Krav – som på mange områder er vesentlig strengere enn EUs.

Produkter i norske dagligvarebutikker kan ha ett eller flere av disse merkene, enten i tillegg til eller i stedet for det norske Ø-merket.

NETTBUTIKKER

Det er dagligvarebutikkene som selger mest økologiske produkter i Norge. Mange ihuga økoforbrukere handler mye fra nettbutikker, da de synes utvalget og prisene i dagligvarehandelen er helt bak mål. Det gjelder særlig hvis de ikke bor i nærheten av et supermarked med stort økoutvalg. Noen av de som er mest benyttet er Kinsarvik naturkost, Økoland, Dyrket.no,

Norganic og Zana.

Zana het tidligere Etikken, og ble startet av MDG-topp Une Bastholm og søsteren Irén i 2010. De startet tidlig med å selge varer i løsvekt, og har veldig lite svinn. Fra store beholdere i butikken kan du fylle opp alt fra mel til sjampo i medbragt emballasje.

I tillegg finnes det en del fysiske butikker med fokus på ren mat, zero waste og økologi. Røtter har for eksempel tre butikker i Oslo og en på Nesodden, og det finnes en rekke enkeltstående butikker.

Direktesalg er også i vekst, for eksempel gjennom Bondens Marked.

ØKOLOGI I VERDEN

USA er verdens ledende økologiske marked, med 56,6 milliarder euro. Nummer to er Tyskland med 15,3 milliarder euro, mens Kina nylig havnet på plass nummer tre med en økoomsetning på 12,4 milli-

Økologi er i sterk vekst på verdensbasis, og antall produsenter økte med nær 25 prosent fra 2021 til 2022.

Medeier Mathias Bache-Gabrielsen foran inngangen til Røtter på St. Hanshaugen.

FOTO: PÅL H. CHRISTIANSEN

arder euro ifølge rapporten The World of Organic Agriculture 2024, som bygger på 2022-tall.

Rapporten viser også at Sveits er det landet i verden hvor innbyggerne bruker mest penger på økologisk mat, i gjennomsnitt 437 euro per person årlig. Danmark er likevel landet med høyest økoandel i verden. I 2022 hadde økologi en markedsandel på 12 prosent av det totale salget av mat og drikke. Økologi står også sterkt i Sverige. Svenskene lå på femteplass i euro per innbygger i 2022, og hadde da en økoandel på 8,2 prosent. Dette tallet gikk noe ned i 2023. Sveriges beste økoår så langt var 2018, hvor andelen var 9,3 prosent.

Økologi er i sterk vekst på verdensbasis, og antall produsenter økte med nær 25 prosent fra 2021 til 2022.

HVORFOR LIGGER NORGE SÅ LANGT BAK?

Når økologisk er blitt så stort i våre naboland, men forblir så lite i Norge, skyldes det ikke minst at myndighetene har hatt vilje til for eksempel å stille tøffe krav til økologiandeler i offentlige innkjøp. Det har hatt stor betydning for kantinemat i

Danmark og ikke minst den svenske skolematen. Som kjent får jo svenske barn mat på skolen, og det har nærmest gått sport i å ha de høyeste økoandelene.

Her hjemme har det aldri vært så stor politisk interesse for denne typen tiltak. De sier det er for dyrt og for vanskelig. Men kanskje handler det mest om manglende vilje.

Det fantes en gang et mål om 15 prosent økologisk produksjon og omsetning i Norge. Målet ble innført i Stoltenberg 1-regjeringen og lå fast i mange år. Spørsmålet er om noen av de ansvarlige politikerne virkelig mente det. Med Fremskrittspartiet som øverste sjef i Landbruksdepartementet, forsvant det fastsatte målet. Og så lenge Senterpartiet sitter der, kommer det nok ikke tilbake.

Siden sist det fantes et politisk økomål, har holdningene til økologi endret seg i bondeorganisasjonene. Mens de tidligere kanskje opplevde at de fikk målsetningene tredd ned over hodet, er det nå bondestanden som presser på for å få tilbake et tallfestet mål fra politikerne. Selv om Økologisk Norge mener at bondeorganisasjonene har for slappe ambisjoner innen-

for økologi, er de langt mer offensive enn for bare noen år siden.

ØKOLOGISK ER KUN FOR DE RIKE OG FÅ?

«Man kan ikke mette verden på økologisk mat» og «økologisk er kun for de rike og få» er to påstander som ofte blir sagt som vedtatte sannheter. Stemmer det?

På den nordlige halvkule blir det mindre avlinger av å drive økologisk. Men i land nær ekvator, og i veldig mange u-land er det gjerne omvendt. En fagartikkel fra Agropub slo for noen år siden fast at «i industriland er avlingene i økologisk produksjon som oftest lavere enn avlinger i konvensjonell drift. I u-land er det ofte motsatt, det vil si at konvensjonelt landbruk gir de laveste avlingene, fordi agro-økologiske metoder hever avlingsnivået».

Dessuten blir jordhelsen *alltid* bedre av økologisk drift. Og jordhelse har blitt skikkelig poppis, også blant ikke-økologer. Degenerativt landbruk like så. Samt vekstskifte, karbonlagring, meitemarker og mye annet. Det er så mye som er bærekraftig for tiden, og bærekraft er trendy. Men økologisk jordbruk er bærekraftig helt på ekte!

HVORFOR ØKOLOGISK?

Hvorfor er folk opptatt av økologi? For mange handler det egentlig ikke om de økologiske prinsippene, men om ren mat og fravær av sprøytemiddelrester og giftstoffer, om dyrevelferd og/eller om bærekraft og miljø.

Dyrevelferd og renere mat opptar stadig flere – uten at det nødvendigvis har noe med økologi å gjøre. Derfor kjøper de pølser og ribbe fra Grøstad, der grisene får gå fritt omkring i skogen. Og de handler fra leverandørene på Bondens Marked, fordi de vet hva bonden står for. Da er det ikke Ø-stempelet så viktig.

Mange av de norske økoprodusentene er små. De tar seg ikke råd til å sertifisere produksjonen sin som økologisk. De selger det bare som det er: ren mat dyrket uten bruk av plantevernmidler og dyr som har levd gode liv. Hvor mange dette gjelder, er det ingen som vet. Det betyr at det selges økologisk mat og drikke i Norge som aldri havner i økostatistikken.

Daglig leder i Økologisk Norge, Markus Hustad, lagde bråk da han i 2021 kom med «Skitten 19»-lista over mat med mest sprøytemidler. Økologisk Norge-sjefen er blant de få som tør å sette ting på spissen og provosere litt. Men her gikk han tydeligvis litt for langt. Nå har lista skiftet navn til «Sprøytegift i mat». (Og hvis du lurte på hva slags frukt og grønnsaker som inneholder mest sprøytegifter, kan jeg fortelle at rips, rosiner og appelsiner utgjør topp 3-lista.)

NÅR ØKOMELK BLIR VANLIG MELK

Et ord med stor betydning for økologiomsetningen, er «anvendelsesgrad». Altså hvor mye av den økologiske melka eller kjøttet som faktisk selges til forbruker

For mange handler det egentlig ikke om de økologiske prinsippene, men om ren mat og fravær av sprøytemiddelrester og giftstoffer, om dyrevelferd og/eller om bærekraft og miljø.

som et økologisk produkt. Lav anvendelsesgrad er en viktig årsak til at mye økologisk kjøtt og melk ikke omsettes som økologisk vare i Norge. Henger du ikke med? Jeg skal prøve å forklare. For eksempel viste den siste årsrapporten fra Landbruksdirektoratet at produksjonen av økologisk melk gikk ned med 6,5 prosent fra 2022 til 2023 – men at det ble omsatt 1,6 millioner liter mer økologisk melk enn året før. Det skyldes at anvendelsesgraden av økologisk melk endte på rekordhøye 66,9 prosent i 2023, en økning med åtte prosentpoeng. Det betyr at 66,9 prosent av den økologiske melken faktisk ble brukt til å lage økologiske produkter. Resten ble helt oppi de vanlige tankene og brukt til å

Økoorganisasjonene

Økologisk.no driftes av Stiftelsen Norsk Mat og skal være et faktabasert, nøytralt nettsted om mat, landbruk, forskning, dyrevelferd og klima og miljø.

Økologisk.no har et tydelig Debio-stempel på forsiden, til tross for at det ikke er Debio som står bak. For mens Stiftelsen Norsk Mat forvalter hoveddelen av norske matmerker, som Nyt Norge, Spesialitet og Beskyttede Betegnelser, er det Debio som håndterer det økologiske Debio-merket. De har drevet forvaltning, regulering og kontroll av økologisk produksjon og regelverk i over 35 år.

Debio Info er et ideelt AS, heleid av Debio, som ble opprettet for snart ti år siden for å tydeligere skille mellom Debio som sertifiseringsvirksomhet og organisasjonens behov for å løfte og utvikle økologiske og bærekraftige produksjoner. De har kanskje gjort seg mest kjent gjennom utdelingen av Matprisen i november hvert år.

Økologisk Norge er en medlemsorganisasjon for produsenter, forbrukere og organisasjoner. De er også prosjektledere for en mange av økoprosjektene (som gjerne er finansiert av Landbruksdirektoratet), som Økouka, Økoguiden, Landbrukets økoløft og Skolehager.

lage «helt vanlige» meieriprodukter. Tidligere var anvendelsesgraden langt ned på 50-tallet – altså har nesten halvparten av økomelka blitt brukt til å lage ikke-økologiske produkter.

Å få anvendelsesgraden opp i 100 prosent er nærmest umulig. Mange melkebønder som driver økologisk, ligger helt for seg selv og langt unna nærmeste meieri.

Produksjonen av økologisk kjøtt gikk også ned i 2023, men også her gikk anvendelsesgraden opp, og økte med åtte prosentpoeng i 2023 – til 44 prosent. Betyr det at 66 prosent av alt økologisk kjøtt fra firbente dyr i Norge ikke ender som økologiske produkter til forbruker? Jepp, sånn er det

MÅLET MED ET MÅL

EU vedtok for et par år siden en helt ny strategi for en grønnere og mer bærekraftig matproduksjon. I EUs Farm to Fork-strategi er målet 25 prosent økologisk areal innen 2030. I EU satser de med andre ord skikkelig på økologi som en viktig bærebjelke for å nå sine mål. Det er hårete, ambisiøst og slett ikke konfliktløst. Hva gjør Norge med det? Ikke mye.

Dagens regjering skriver i Hurdalsplattformen at de vil «stimulere til auka produksjon og omsetnad av lokalmat og -drikke og økologisk mat». Det finnes faktisk en nasjonal strategi for økologisk jordbruk frem til 2030. Den skal «stimulere til økologisk produksjon som er etterspurt i markedet. Økologisk matproduksjon skal bidra til at etterspørselen etter økologisk mat kan dekkes av norsk produksjon». Det biter ikke akkurat fra seg, men det er da *noe*. Akkurat hva det betyr i praksis, er det vanskelig å bli klok på. Det er såpass vagt at bondeorganisasjonene har uttrykt sterk misnøye også

Markus Hustad er daglig leder i Økologisk Norge.

FOTO: MARTE GUTTULSRØD

med denne delen av Støre-regjeringens politikk. Det er vanskelig å se for seg at nåværende landbruksminister og Senterpartiet kommer til å fronte et nytt tallfestet mål for økologisk produksjon i Norge. De har alt for mye ugjort med de «vanlige» bøndene.

ØKOLOGI I NORGE I FREMTIDEN

Ganske mange mener at det økologiske regelverket ikke går langt nok. Og noen har laget sitt eget merke, som det norske Dyrevernmerket. Flere produsenter av frilandsgris følger også regler som på mange områder er strengere enn økologiregelverket – uten at de driver økologisk.

Industrilandbruket i verden har utvilsomt ført til en utarming av jorda som ikke kan fortsette. Men hvis EU lykkes og hele det moderne landbruket tar store

skritt i økologisk retning – er det greit da?

Tilbake til prinsippene: Levende jord, giftfri mat, dyrevelferd, solidaritet, mat-sikkerhet, biologisk mangfold og føre var-prinsippet. Det er vanskelig å være uenig i noen av grunnene til å velge økologisk. Men hvis alle begynner å drive landbruk og produsert mat etter disse prinsippene uansett, spiller det kanskje ingen rolle hvilket merke man setter på produktene. Eller?

Ville flere velge økologisk hvis de visste mer om hva det innebærer? I så fall: hva velger du neste gang du er i butikken?

Industrilandbruket i verden har utvilsomt ført til en utarming av jorda som ikke kan fortsette. Men hvis EU lykkes og hele det moderne landbruket tar store skritt i økologisk retning – er det greit da?

Arne Øgaard er utdannet i realfag og ernæringsfysiologi. Han har erfaring fra jordbrukskollektiv og har vært lærer i over 40 år, de fleste på Moss videregående steinerskole. Han har skrevet flere bøker og er redaktør i Pengevirke, bladet til Cultura Sparebank.

Det gåtefulle samspillet

Snever vitenskap blir for smal. Skal vi verne samspillet i naturen, må vi ivareta mangfoldet. Til det hører de ulike tankene, erfaringene og følelsene som lever blant oss mennesker.

TEKST **ARNE ØGAARD**

Ordet økologi betyr læren om samspillet i naturen. Selv har jeg vokst opp i nærkontakt med naturen, og har alltid vært glad i å være ute i det fri. Jeg har også likt å lære om naturen, og etter gymnaset ville jeg studere biologi.

På 60-tallet ble vi rystet av avisartikler om hvordan sprøytemiddelet DDT skadet fuglenes formeringsevne. Blant forskere hadde dette lenge vært kjent, men Rachel Carson var den modige som brakte kunnskapen frem i offentligheten med boken *Silent spring*.

Sprøytemiddelindustrien finansierte mye av datidens forskning og hadde dyktige advokater. En slik bok kunne derfor skape problemer for karrieren. I fjor leste jeg den nylig oversatte boken *Den tause våren* og oppdaget at dette fremdeles var

en bok som ga mange gode eksempler på det avanserte samspillet i naturen og hvordan dette kan ødelegges av menneskelig aktivitet.

Etter å ha innhentet de nødvendige forkunnskapene i fysikk og kjemi, begynte jeg på biologistudiet i 1974. Jeg valgte alle kursene som inneholdt ordet økologi, men ble skuffet. Jeg lærte selvsagt mye viktig om produsenter, næringskjeder og nedbrytere, om overgjødning av vassdrag og at avrenning fra jordbruk og tilførsel av kloakk kunne sette fart på algeveksten. Når algene deretter døde og råtnet, kunne det bli mangel på oksygen slik at vi fikk stinkende vann og fiskedød.

Vi lærte mye om sur nedbør, og i humanøkologien lærte vi allerede da om drivhuseffekten. En grad stigning av temperaturen kunne bidra til forskyvnninger av

Afrikas regntidsystemer, og dermed være årsak til den pågående og svært dødelige tørken i Sahel. Dette ble lansert som en mulig teori. I dag regnes sammenhengen mellom temperaturstigning og klimaforstyrrelser som et faktum.

Jeg ble også interessert i skogenes suksessjoner. En skog er ikke stabil, den vokser opp og dør, og nye trær vokser opp og dør. For 100 år siden fredet min oldefar et stykke blandingsskog som han opplevde som spesielt vakker. I dag står det bare noen digre grantrær igjen, rundt omkring ligger det døde stammer på en flate og i kantene skyter det opp ny blandingsskog tett i tett. Det er spennende å følge utviklingen og se om den gamle vakre blandingsskogen noen gang kommer tilbake.

Eugene P. Odums lærebok *Fundamentals of ecology* innholdt mange begreper – navn på ulike deler av naturen og grunnleggende økologiske prinsipper. Det ble langt flere begreper i denne og i andre bøker enn vi hadde behov for. På den tiden var hovedfag et langt større prosjekt enn dagens masteroppgaver, og de fleste studentene holdt på i mange år før de forhåpentligvis ble ferdige.

Et hovedfag innebar å fordype seg i et snevert område, men jeg var mer opp-tatt av en helhetsforståelse som omfattet både samfunn og natur. Etter fire år på universitet, opplevde jeg at hodet var fullt av spørsmål som ingen stilte. Jeg hadde behov for kontakt med virkeligheten. Det endte med at jeg levde to og et halvt år i

et jordbrukskollektiv på øya Rott. Her arbeidet vi med sauer, grønnsaker, kompost, traktor og mye annet som var totalt ukjent for en akademiker.

I studietiden var dataalderen i sin spede begynnelse, selv om det fremdeles innebar punching av hullkort. Dette åpnet opp for å lage matematiske modeller av naturen. Man kunne beregne hva som kunne skje hvis man varierte ulike faktorer. Jeg opplevde at disse modellene reduserte naturen til noe mekanisk. Dette samstemte med det grunnleggende livssynet som gjennomsyret hele det naturvitenskapelige studiet. Naturen ble betraktet som en avansert mekanisme som man håpet å kunne gjennomskue fullstendig. Dette stred mot min naturopplevelse. For meg var naturen et helhetlig og levende vesen. Naturen var en kunstner som frembrakte ufattelig skjønnhet og harmoni.

Jeg har ikke noe imot naturvitenskapen. Den har sin betydning i å utvikle klar tenkning og eksakt kunnskap om materielle faktorer, men i forhold til å kunne gi innsikt i selve livet, kommer den til kort. Dagens naturvitenskap har ingen innsikt i hva liv i seg selv egentlig er. Den kjenner bare vilkårene for og de ytre kjennetegnene på liv. De gåtefulle spørsmålene om livets opprinnelse og utvikling blir totalt oversett og skjult bak enkle forklaringer som ikke tilfredsstilte min kritiske sans.

Dette førte meg til dypøkologien til Arne Næss hvor essensen er at alt levende har egenverdi, både de ulike organismene

Rachel Carson var den modige som brakte kunnskapen frem i offentligheten med boken *Silent spring*.

Øgaard ved rokken i 1977.
FOTO: STAVANGER AFTENBLAD

og naturområdene. Dette er et budskap som har truffet mange menneskers sannhetsfølelse og skapt viktig engasjement. Men hvis man bare sier at det er slik og ikke kan forklare hvorfor, kan det lett bli et dogme som blir uten tilstrekkelig kraft til å stå opp mot de økonomiske interessene.

For å forstå mer av naturens egenverdi ble det tidlig tydelig for meg at vi trengte en innsikt som strakte seg ut over det rent materielle. Arne Næss ville ikke være med på å søke i den retningen. Den samtidige filosofen Hjalmar Hegge viste derimot større åpenhet for å se naturen ut fra et spirituellet perspektiv. Han ble en viktig støtte for mitt videre undersøkende arbeid. I hans doktoravhandling som er utgitt med tittelen *Frihet, individualitet og samfunn*, argumenterte han også for nødvendige endringer av det økonomiske systemet.

ØKOLOGISK JORDBRUK

På midten av 80-tallet ble betegnelsen økologisk jordbruk lansert, og vi kunne kjøpe Debio-merkede matvarer som var garantert økologisk dyrket. Dette ga en rystelse i det naturvitenskapelige miljøet, fordi disse dyrkningsformene ikke ble godkjent av autoritetene i den naturvitenskapelige økologien. Akademikerne opplevde at deres økologibegrep ble stjålet og misbrukt. I mange år kom det heftig kritikk av økologiske jordbruk fra enkelte forskere på Landbrukshøyskolen på Ås.

Jeg deltok der på en debatt og presenterte flere forsøk som viste at økologisk dyrkede produkter ga økt fruktbarhet hos husdyr. Men en av professorene svarte: «Du kan alltid finne en undersøkelse som kan understøtte et hvert standpunkt.» Dette er riktig, og for meg er det et eksempel på hvor kompleks naturen er. Alle undersøkelser viser noe interessant.

For å kunne trenge dypere inn i denne problematikken, må vi kjenne til opprinnelsen til det som kalles det økologiske landbruket. Vi må helt tilbake til 1920-tallet da kunstgjødselen, det vil si fabrikkframstilt nitrogengjødsel, gjorde sitt inntog.

I India arbeidet den engelske jordbruksforskeren Albert Howard med hvordan vi kan bruke organisk avfall på en bedre måte. Han lærte mye av de indiske bønderne om kompostering og utga i 1940 boken *Et jordbrukstestament*. Howard observerte at denne jordbruksformen ga en mer fruktbar jord, og registrerte en økende sunnhet hos husdyrene. Han mente derfor at mat som var dyrket på denne måten, også ville styrke menneskers helse.

Howards arbeid ble videreført av den engelske forskeren Eve Balfour, som ga ut den bestselgende boken *The living soil*. Boken bygget på en studie hvor de sammenlignet ulike dyrkningsformer fra 1947 til 1969. I USA og Frankrike ble også ulike forskere inspirert av den økologiske tenkningen. Det ble utviklet flere ulike metoder hvor man ikke benyttet kunst-

Etter fire år på universitet, opplevde jeg at hodet var fullt av spørsmål som ingen stilte. Jeg hadde behov for kontakt med virkeligheten.

For meg var naturen et helhetlig og levende vesen. Naturen var en kunstner som frembrakte ufattelig skjønnhet og harmoni.

gjødsel og sprøytemidler. Disse metodene var tilpasset lokale forhold og hadde ulike navn som ofte inneholdt organisk eller biologisk. I Norge ble det en viss oppslutning om Hans Müllers metode, som ble kalt organisk biologisk. Dens ivrigste talsmann var Ivar Torp fra Sarpsborg.

Parallelt med dette oppstod det biologisk-dynamiske jordbruket i Tyskland. Rudolf Steiner hadde som Howard observert at husdyrenes fruktbarhet var avtagende. Det samme gjaldt jordens vitalitet, og han hevdet at matvarene ikke smakte slik de gjorde i hans ungdom. Ut fra sin spirituelle innsikt, mente han også å se at menneskenes vilje også var i ferd med å bli svekket, det vil si menneskets evne til å gjennomføre en beslutning. Noen bønder ba Rudolf Steiner om råd til hvordan de kunne utvikle jordbruket i riktig retning. I 1924 holdt han åtte foredrag som er utgitt med tittelen *Landbrukskurset*.

Det biologisk-dynamiske jordbruket bygger på en omfattende forståelse av at virkeligheten ikke bare består av materielle faktorer, men at også ikke-materielle forhold har en vesentlig virkning. Første gang jeg leste boken, virket den totalt uforståelig, men det sto noe om hva liv egentlig er, og det besvarte noen av spørsmålene jeg hadde med meg fra universitet. Det er ikke mulig her å gi noe fullstendig innblikk i et natursyn som er langt mer omfattende og komplekst enn det naturvitenskapelig. Men det er ikke noen motsetning mellom de naturvitenskapelige

realitetene og Rudolf Steiners antroposofi. Jeg opplever at de to utfyller hverandre.

Den første biologisk-dynamisk gården i Norge ble startet på Sletner i Indre Østfold i 1930. Senere har det kommet flere gårder til og de kjennetegnes ved de driver med kompostering og vekstskifte med nitrogenfikserende belgvekster. De har husdyr som er tilpasset gårdens størrelse slik at gården kan ligne et sluttet økosystem. Siden gårdene sendte ut produkter til forbrukerne, hevdet de naturvitenskapelige forskerne at jorda vil tappes for viktige mineraler. Men her kommer vi til det virkelige gåtefulle. Rudolf Steiner anbefalte å utprøve noen spesielle preparater som skulle stimulere livskraftene slik at plantene i større grad ble i stand til å hente det de trengte fra undergrunnen. Nitrogen hentes inn fra luften gjennom belgvekstene. Hvis situasjonen krever det, er det tillatt å hente inn fosfater og andre mineraler fra utenverden. En usunn gård kan trenge litt ekstra for å komme i gang.

Steiners preparater kan betraktes som homeopatisk medisin eller hvit magi, men i de siste årene har de vist spesielt positive virkninger i vindyrkingen. Biologisk-dynamisk vin er anerkjent for sin kvalitet. Det biologiske-dynamiske jordbruket forutsetter både tradisjonell jordbrukskunnskap og de spirituelle perspektivene fra Rudolf Steiners antroposofi, men først og fremst at bøndene våkent iakttar livet på gården og tar dette med i et «meditativt arbeid». Det betyr at bøndene skal utvikle

Arne Øgaard før saueklipp i 1977.

FOTO: STAVANGER AFTENBLAD

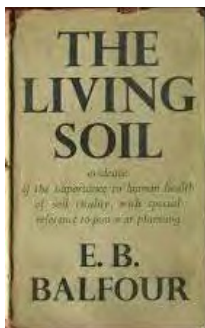

Mennesket og naturen av Hjalmar Hegge går gjennom naturforståelsen gjennom tidene, med særlig henblikk på vår tids miljøkrise.

FOTO: UNIVERSITETS-
FORLAGET

The Living Soil (1943) av Lady Eve Balfour er regnet som en klassiker innen økologisk drift, i økologisk jordbruk og i den økologiske bevegelsen generelt.

FOTO: SOIL ASSOCIATION
LTD.

en sikker intuisjon for hva som er det riktige for hver enkelt gård. Et grunnprinsipp i dette jordbruket er at hensynet til matjord og husdyr ikke må gå på bekostning av kortsiktig økonomisk fortjeneste.

Ehrenfried Pfeiffer var en av Rudolf Steiners viktigste jordbrukslever, og i 1936 ga han ut boken *Jordens fruktbarhet*. Den øg viste en økologisk innsikt som var langt forut for sin tid og ble en bestselger.

ORGANISERING

På slutten av 70-tallet fantes det et tyvetalls norske gårder av ulik størrelse som drev biologisk-dynamisk. Samtidig fantes det noen bruk som dyrket organisk biologisk. Det var liten kontakt mellom de to miljøene. Men i og med at det ulike steder dukket opp annonser for biologiske produkter, oppsto det et behov for en felles merking og kontrollordning. Sammen med noen Ås-studenter som var aktive i den organisasjonen som i dag heter Økologisk Norge, begynte et aktivt samarbeid

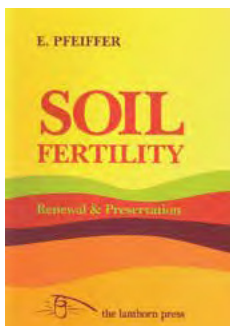
som var rettet mot myndighetene. I tillegg til en merkeordning ønsket både bønder og forbrukere, økonomiske støtteordninger til dette pionerjordbruket som var mer arbeidsintensivt enn det tradisjonelle. I dette arbeidet ble det behov for en felles betegnelse både på jordbruksdriften og på produktene. Tidligere hadde alternativt jordbruk vært brukt og flere muligheter ble nevnt, men man endte opp med betegnelse økologisk jordbruk og økologisk dyrket.

Vi var en liten gruppe idealister som begynte å planlegge hvordan dette kunne gjennomføres i praksis, hvordan merket skulle se ut og hvordan en kontrollordning kunne finansieres. Ikke mange årene etter, ble dette forvandlet til den statsfinansierte bedriften Debio, og reglene ble forbundet med reglene i EU og den internasjonale organisasjonen IFOAM.

Vi var fornøyd med at vårt arbeid ble en del av en internasjonal trend.

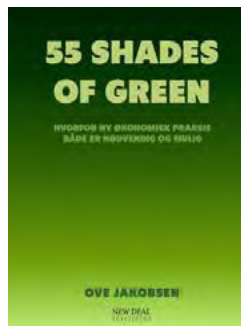
De som kjøper økologiske produkter,

Den første biologisk-dynamisk gården i Norge ble startet på Sletner i Indre Østfold i 1930.

Soil Fertility dekker alle aspektene ved biodynamisk jordbruk, inkludert ideer om skogsdrift og lønnsom hagedrift.

FOTO: THE LANTHORN PRESS

55 Shades of Green presenterer artikler om ledende forskere, tenkere og praktikere innen økologisk økologi.

FOTO: NEW DEAL PUBLISHERS

har dermed en garanti for at produktene er dyrket innenfor et bestemt regelverk. Men dette regelverket er ikke en oppskrift for hvordan bonden skal dyrke. På mange områder kan det oppleves rigid og stå i motsetning til intensjonen i det biologisk-dynamiske jordbruket der målet er å finne den beste dyrkningsformen for hver enkelt gård.

I det siste har vi fått det som kalles regenerativt jordbruk, og som primært har som mål å ivareta og utvikle et levende matjordlag. Dette har ikke like strenge begrensinger og heller ingen merkeordning for markedet.

KVALITET

Et mye debattert spørsmål er om økologiske produkter har høyere kvalitet enn de konvensjonelle. Dette er et komplekst spørsmål, fordi kvaliteten på et jordbruksprodukt vil avhenge av mange ulike faktorer som jordsmonn, om den aktuelle sorten er tilpasset de lokale forholdene, hvordan været var i dyrkingssesongen, om det ble tilført tilstrekkelig med vann, om veksten ble høstet på riktig tidspunkt, av lagringstid og lagringsforhold og ikke minst av bondens faglige innsikt. En bonde som kun legger om driften for å

få økonomisk støtte og bedre betalt for produktene, har ikke alltid de nødvendige kunnskapene.

Et annet spørsmål er hva kvalitet er. Vi har trenede smakspaneler og vi har målinger av ulike næringsstoffer, antioksidanter, mulige rester av sprøytemidler og naturlige giftstoffer. Men hva med Rudolf Steiners krav om at maten skal styrke menneskets viljesliv, hvordan skal man måle det? Det er selvsagt visse næringsstoffer som er viktige, men ifølge Steiner ligger livskraftene skjult i forholdet mellom stoffene.

Min interesse for dette jordbruket startet midt på 70-tallet da jeg kjøpte noen italienske gulrøtter som var totalt uten smak. Jeg hadde en sterk opplevelse av at det ikke var mat, men kun et slags fyllstoff. Siden har jeg stort sett levd på økologisk dyrkede produkter. Jeg opplever ofte at de smaker bedre og har også en anelse av at de gir meg mer. Det er selvsagt ikke alltid slik. Det dreier seg om en subjektiv opplevelse, men den understøttes av at mange mesterkokker velger økologiske produkter. Dette er mennesker med en høyt utviklet sans for kvalitet. Jeg oppfordrer folk til selv å oppøve sin kvalitetssans og gjøre erfaringer på dette området. En kan da ikke bare sanse matens virkninger i

øyeblikket, men må også vurdere allmenn-tilstanden neste dag og over en lengre tidsperiode,

For meg og mange andre er de miljømessige aspektene vel så viktige som de personlige. Vi ønsker å støtte et jordbruk som har som mål å øke det viktige humuslaget og ikke spre giftige sprøytemidler. De restene vi får i oss med maten er neppe sunne. Viktige insekter dør av sprøytemidler og det kan igjen bidra til å redusere fuglebestanden. I Danmark er husholdningene avhengige av å drikke grunnvann, men nede i dette vannet renner både sprøytemiddelrester og nitrat. Det er derfor ikke så merkelig at danskene kjøper langt mer økologiske produkter enn vi nordmenn.

DYREVELFERD

På de økologiske gårdene kommer alle husdyr ut i frisk luft. Hønene sparker i jorda slik det ligger i deres instinkt å gjøre. Griser får også grave opp røtter og rulle seg i søla. Hensynet til dyreholdet har blitt en viktig grunn til at mange kjøper kjøtt og melkeprodukter fra disse gårdene. Her kommer det igjen til en konfrontasjon med naturvitenskapen, fordi denne ikke kan påvise at de innestengte og ofte svært trangbodde husdyrene virkelig lider. Men et hvert medfølende menneske kan ha en klar opplevelse av at dyr som får boltre seg i det fri, har et mye rikere liv. Vi bør derfor

undersøke hva disse følelsene prøver å si oss.

Vi kan ikke påvise fysisk at mennesker i fengsel virkelig lider. Jeg så derimot at noen av mine kriminelle ungdomsvenner var langt sunnere da de kom ut av fengselet enn da de ble puttet inn. Men hvis du hadde spurt dem, ville de neppe referert til fengselsoppholdet som en givende tid. Problemet er at vi ikke kan spørre dyrene. Derfor har vi tillatt oss å konsentrere dem i fabrikkliknende bedrifter. Vi har latt snevre økonomiske hensyn bestemme.

Det er et stort spørsmål om hva et dyr er og hvilken oppgave de har i naturen. Hva betyr det for oss, dem og naturen som helhet at de får bruke og utvikle sine instinkter? Kanskje vil vi med en utvidet naturforståelse i fremtiden, kunne oppdage at det har en dypere mening at laksen får svømme fritt i havet og bevege seg oppover elevene. Dagens laksemishandling i merder langt kysten vil da måtte ta slutt. Laksen føres i dag med soya fra Brasil. Det er et spørsmål om disse dyrkingsarealene har fortrenget regnskog eller om de bedre kunne vært brukt til å dyrke mat til mennesker. Det betyr at oppdrettslaksen kan være en økologisk belastning på naturmiljøer i andre land.

DYPERE NATURFORSTÅELSE

Vi trenger en dypere naturforståelse for virkelig å forstå dyrene og samspillet i

For meg og mange andre er de miljømessige aspektene vel så viktige som de personlige. Vi ønsker å støtte et jordbruk som har som mål å øke det viktige humuslaget og ikke spre giftige sprøytemidler.

Uansett hvilket økologisk perspektiv en arbeider ut ifra, er det åpenbart at dagens markedsøkonomi er den største årsaken til ødeleggelsene av naturen.

naturen. Dette har fått flere til å spørre om hva vi kan hente av kunnskap hos folkegrupper som har levd og fortsatt lever i nærmere kontakt med naturen, såkalte urfolk. De fleste av disse har et spirituelt natursyn. Fra tradisjon og gjennom sine sjamaner, har de bevissthet om krefter og vesener som virker i naturen og som kan lære oss hvordan vi best kan samarbeide med den.

En av mine samiske venner fortalte at samene har kunnskap om småfolket, men dette er ikke noe de snakker høyt om. Antagelig fordi det vil oppleves som useriøst eller overtro i et samfunn som er gjennomsyret og begrenset av dogmet om at det materielle er det eneste virkelige. Arbeidsområdet til dagens naturvitenskap er riktignok det materielle, men det bør ikke begrense oss som mennesker i å oppdage at virkeligheten kan være noe mer. Det beste utgangspunktet for et slikt arbeid er undring og et aktivt forhold til alt det gåtefulle i naturen. Vi kan også hente begreper og nye perspektiver fra spirituelle kilder som Rudolf Steiners antroposofi. Men det er ikke enkelt å utvikle en felles og klar forståelse av den ikke-fysiske delen av virkeligheten.

Det er en mangfoldig gruppe mennesker som i dag er opptatt av økologisk jordbruk og økologisk dyrket mat. For noen handler det kun om naturvitenskap og sosiale perspektiver. Andre har en sterk indre opplevelse av at disse gårdene og produktene representerer en viktig motvekt til de

drepende konsekvensene av kortsiktig økonomisk og materialistisk tenkning. En tredje gruppe er de som bevisst tilstreber innsikt i den ikke-fysiske delen av virkeligheten, for å forstå mer av samspillet i naturen og mellom mennesker og natur.

Uansett hvilket økologisk perspektiv en arbeider ut ifra, er det åpenbart at dagens markedsøkonomi er den største årsaken til ødeleggelsene av naturen. Det har derfor oppstått en internasjonal bevegelse som arbeider for det som kalles økologisk økonomi. Her utvikler de teorier om hvordan vi skal kunne løsrive økonomien fra begjær og krav om uendelig økonomisk vekst. Målet er å utvikle et system med rettferdig fordeling og ivaretagelse av det økologiske samspillet i naturen. Ove Jakobsen har nylig utgitt en oversikt over de viktigste av disse tenkerne i en norsk bok med den tittelen *55 shades of green*. Flere av disse tenkerne har også inspirert til en mer naturvennlig livspraksis.

Skal vi verne samspillet i naturen, er det vesentlig å ivareta mangfold. Men til dette mangfoldet hører også de mange ulike tankene, erfaringene og følelsene som lever blant oss mennesker.

Andrew Petter Kroglund er en norsk skribent, samfunnsdebattant og forfatter, bosatt i Oslo. Kroglund har vært daglig leder for Blekkulf, daglig leder og styreleder i Regnskogfondet, seniorrådgiver i WWF og informasjonssjef i Utviklingsfondet.

Om økologi, økonomi og den nye økosentrismen – og om å pisse ugressdreper

Slaget om økologien er den nye kamparenaen som ligger foran oss frem mot 2050. Den innbefatter også kampen for et mer inkluderende demokrati og nye tanker om det økonomiske systemet vårt. Alt vi gjør, både som enkeltindivider og som samfunn, har en effekt på klodens biofysiske «helse».

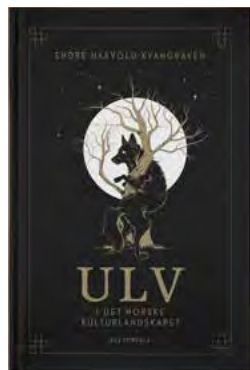
TEKST **ANDREW P. KROGLUND**

Vi flytter om på jordas overflate med gruver, veier, dammer, jordbruk og hus og hytter. Vårt økologiske fotavtrykk er så stort at det som kalles verdens overforbruksdag kommer tidligere for hvert år, og i 2023 allerede 12. august. For Norges del falt dagen enda tidligere, 12. april. Det betyr at vi forbruker langt flere ressurser enn kloden genererer

for oss. Vi, mennesket, utgjør i dag 36 prosent av vekten av alle landlevende pattedyr, våre husdyr 60 prosent, mens ville dyr utgjør magre fire prosent. Og plassen som blir ville dyr, og tilnærmet ville landskap til gode, minker for hvert år som går.

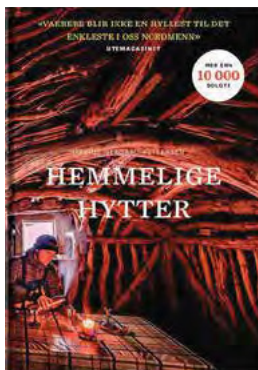
Vi må derfor søke etter en mer gjennomgripende økologisk grunnforståelse, der mennesket er seg fullt ut bevisst både sin

I boka *Ulv i det norske kulturlandskapet* (2021), konkluderer økologen Endre Harvold Kvangraven med at vi må få et skifte i retning av det som kalles økosystembasert forvaltning.

FOTO: RES PUBLICA

Hvor blir det av det nøysomme Norge, spør forfatteren og friluftsmannen Marius Nergård Pettersen i boka *Hemmelige hytter*.

FOTO: DAL FORLAG

plass og sitt ansvar i naturen. Ellers venter fremmedgjøring og en kaotisk verden.

ULIKE VEIER INN I DET ØKOLOGISKE

Det er flere veier inn i det økologiske. Vi kan begynne med vårt forhold til ville dyr. I boka *Ulv i det norske kulturlandskapet* (2021), konkluderer økologen Endre Harvold Kvangraven med at vi må få et skifte i retning av det som kalles økosystembasert forvaltning, som inkluderer en rettmessig plass for store rovdyr. Det totale artsmangfoldet tar seg opp der det er rovdyr til stede. Men her hjemme lever rovdyrbestandene våre på grensen til utryddelse.

Det blir heller ingen økologisk balanse av at vi nedbygger og flatehogger Norge i den takten vi nå holder. Det finnes knapt noe urskog igjen. NRKs *Oppsynsmannen* har vist oss at vi nedbygger naturen bit for bit, uten at noen sentral myndighet har

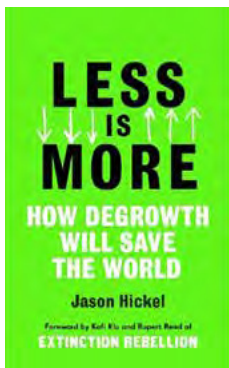
oversikten. Økosystemene våre forvitrer og blir tappet for biologisk mangfold, og taper evnen til å motstå ekstremvær og blir mer sårbare. Og dette skjer i et land som har store naturområder, som vi frem til nå har trodd var «sunne», og i en kultur som tidligere var kjent for sin nøysomhet, og gode liv med enkle midler.

Ja, hvor blir det av det nøysomme Norge, spør forfatteren og friluftsmannen Marius Nergård Pettersen i boka *Hemmelige hytter* (2018). Han jakter på små krypinn i naturen, der folk finner ro. Han skriver: «Folk som har reist verden rundt, og opplevd store ting, har hatt sine beste opplevelser i det enkle. Vi trenger steder der alt er natur, der alt er bare ro og ikke det maset fra samfunnet som jo er veldig fint, men også har en tendens til å slite oss ut.»

Men det blir lite nøysomhet og lite rom for det økologiske når norsk hyttebygging går helt bananas. Store naturområder er

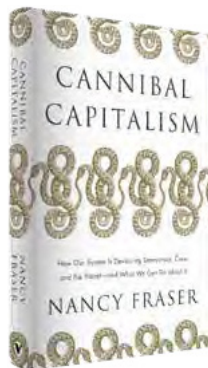
Vi må søke etter en mer gjennomgripende økologisk grunnforståelse, der mennesket er seg fullt ut bevisst både sin plass og sitt ansvar i naturen. Ellers venter fremmedgjøring og en kaotisk verden.

I boken *Less is more. How degrowth will save the world*, etter-spør Jason Hickel en ny «New Deal».

FOTO: DAL FORLAG

Filosofen Nancy Fraser skriver i boken *Cannibal Capitalism*, om kapitalismen som en sosial orden som lar den profittdrevne økonomien suge til seg ressurser fra «utenom-økonomiske» sfærer, enten det er naturen, omsorgsarbeidet hjemme eller vår kreativitet

FOTO: WINDMILL BOOKS

Det totale artsmangfoldet tar seg opp der det er rovdyr til stede. Men her hjemme lever rovdyrbestandene våre på grensen til utryddelse.

bygget ned med hytter som er hus, på over 100 kvadratmeter, med garasjer, store veier og butikker. Bare på de siste få årene har antall hytter økt med over 100.000 til nesten 500.000. Og det er planlagt for rundt 400.000 til.

I hyttelandsbyene står ofte lys på hele året gjennom, bortsett fra midt på sommeren. Det er en dypere eksistensiell dimensjon ved en slik lysforurensning. Det blokkerer for utsynet mot stjernehimmelen. Vi har levd med dette som hvelvingen over våre liv på denne kloden i millioner av år. Med tapet av stjernehimmelen (som er mye verre i andre industrialiserte land enn her hjemme), svekker evnen vår til undring og til vår intuitive forståelse av vår tilhørighet i kosmos.

KAN DE ØKOLOGISKE ØKONOMERNE GI OSS OPPSKRIFTEN?

Vi lever i en algorit mestyrt tid, der behovene våre forklares for oss via feeden

vår. Det fører til flere innkjøp og større produksjon. Til slutt kveles vi under alt avfallet dette skaper og all naturødeleggelse det produserer. Det vet vi vi fra utallige dokumentarer om tekstiler som dumpes i fattige land, og om plast som nå finnes i kvinners morkaker, og i magen på tusenvis av store hvaler og fugler.

Hvordan kan vi begynne å nøste i dette systemiske problemet? Kutt ned på reklame, gå fra å eie til å leie, unngå matkasting, nedskaler økologisk ødeleggende industrier, innfør kortere arbeidstid, er noen av antropologen Jason Hickels forslag i hans bok, *Less is more. How degrowth will save the world* (2021). Hickel etterspør en ny «New Deal». Den amerikanske presidenten F. D. Roosevelt og hans rådgivere på 1930-tallet ønsket økt produktivitet og vekst, men det var for spesifikke samfunns mål; bedre levekår for de brede lag, kultur og store fellesprosjekter, inkludert på miljøsidene, og helse

og utdanning for alle. En slik innstilling trenger vi nå også, men i dagens politiske situasjon gjenstår stort sett bare mantraet om økonomisk vekst, uten en reell omfordeling. Denne politikken fører til sosialt stress og utrygghet og naturdegradering skriver Hickel.

Filosofen Nancy Fraser skriver om kapitalismen som en sosial orden som lar den profittdrevne økonomien suge til seg ressurser fra «utenom-økonomiske» sfærer, enten det er naturen, omsorgsarbeidet hjemme eller vår kreativitet. Og det er ikke noe rettferd eller noen bærekraftig kompensasjon, og systemet spiser av sitt eget eksistensgrunnlag. Fraser bringer disse tankene til torgs i boka *Cannibal Capitalism: How our system is devouring democracy, CARE, and the planet – and what we can do about it* (2022).

Vi er avhengige av en bærekraftig samhandling med naturen. Men den stadige veksten er på kollisjonskurs med dette. Vi mister også vår kollektive evne til samhandling i et system der multinasjonale selskaper får stadig sterkere lobbymakt.

Markedet har riktignok alltid vært en viktig del av vår historie, men Fraser vil ikke ha det hun kaller «markeder på toppen og i bunnen». «Bunnen» er nødvendigheter som helse, utdanning, bolig, transport og energi, og slike verdier må ikke omsette i markedet. «Toppen» er «sosialt overskudd», det vil si den samlede velstanden vi alle bidrar med. I dag tas dette ut som privat profitt, som settes inn

i naturødeleggende spekulasjon, våpenindustri med mer. Om folket hadde kunne sagt sitt, i stedet, kunne vi ha brukt av dette overskuddet til å skape for eksempel kortere arbeidsdager og reparasjon av natur. «I midten» er det plass for det vi tenker som markedet; med private småbedrifter, kooperativer og lignende.

FRIGJØRINGSØKOLOGI

Dette er fascinerende og «kjetterske» tanker. Når jeg diskuterer situasjonen med min gamle mor på 88, så minnes hun selv barndommen i krigsårene, og i etterkrigstiden i London:

«Vi resirkulerte alt. Vi samlet på avispir og gjenbrukte det. Skyller ble samlet og levert i egne binger ved enden av gata vår, senere samlet opp og kjørt til nærmeste bonde som førte til grisen. Vi dyrket egne grønnsaker og poteter i bak- og forhagen, og selv om det var rasjonering på alt så hadde vi det bra. Ingen problemer, og slik bør vi lære dagens ungdommer at det går an å leve. Folk i dag er for bortskjemte, for heaven's sake!»

Noen beslektede tanker er samfunnsgeograf Hege Hellvik innom i boka *Jobb mindre – lev mer. Løsninger for et bedre liv og et varmere samfunn* (2024). Dagens arbeidsliv klarer ikke å svare på de økonomiske, økologiske og sosiale problemene vi som enkeltpersoner og samfunn står overfor. Hellvik går inn for sekstimersdagen og muligheten for lengre perioder med betalt fri.

Det blir heller ingen økologisk balanse av at vi nedbygger og flatehogger Norge i den takten vi nå holder. Det finnes knapt noe urskog igjen.

Vi lever i en algoritimestyrt tid, der behovene våre forklares for oss via feeden vår. Det fører til flere innkjøp og større produksjon.

Dette er radikalt. Men med økologien som utgangspunkt vil vi lettere kunne lære oss til å definere hva som er våre grunnbehov, som kan tilfredsstilles gjennom en effektiv produksjon av standardprodukter. Siden behovene er begrenset, behøver ikke dette kreve så mange arbeidstimer av hver enkelt. Derved frigjøres tid til genuint skapende arbeid.

Et begrenset obligatorisk arbeid kan kombineres med det som omtales som en borger- eller samfunnslønn. På den måten kan vi alle bidra i samfunnet på mange andre måter enn gjennom lønnsarbeid. I USA og i de store landene i Europa er dessuten mange ansatte i det antropologen David Graeber kaller bullshit jobs. Det er skadelig for dem som bedriver det, og bringer lite samfunnsnytte med seg.

Men vi må jo «ha» ting? Jo da, men det går an å effektivisere standardproduksjonen vår. I boka *Les besoins artificiels. Comment sortir du consumerisme* (2020), av den sveitsiske marxisten Razmig Keucheyan, slår han et slag for å minske dagens forbruk, ved at produsentene må få påbud om å lage produkter med lengre leve- og garantitid. Produktet må være robust med lang levetid, det må være mulig å demontere, det må kunne kombineres med andre enheter, og sist, men ikke minst, det må kunne oppdateres. På den måten blir fortsatt innovasjon en del av utviklingsbildet.

Vi ser tendenser til en gryende start på økologiens tidsalder. Enkelte forhandlere

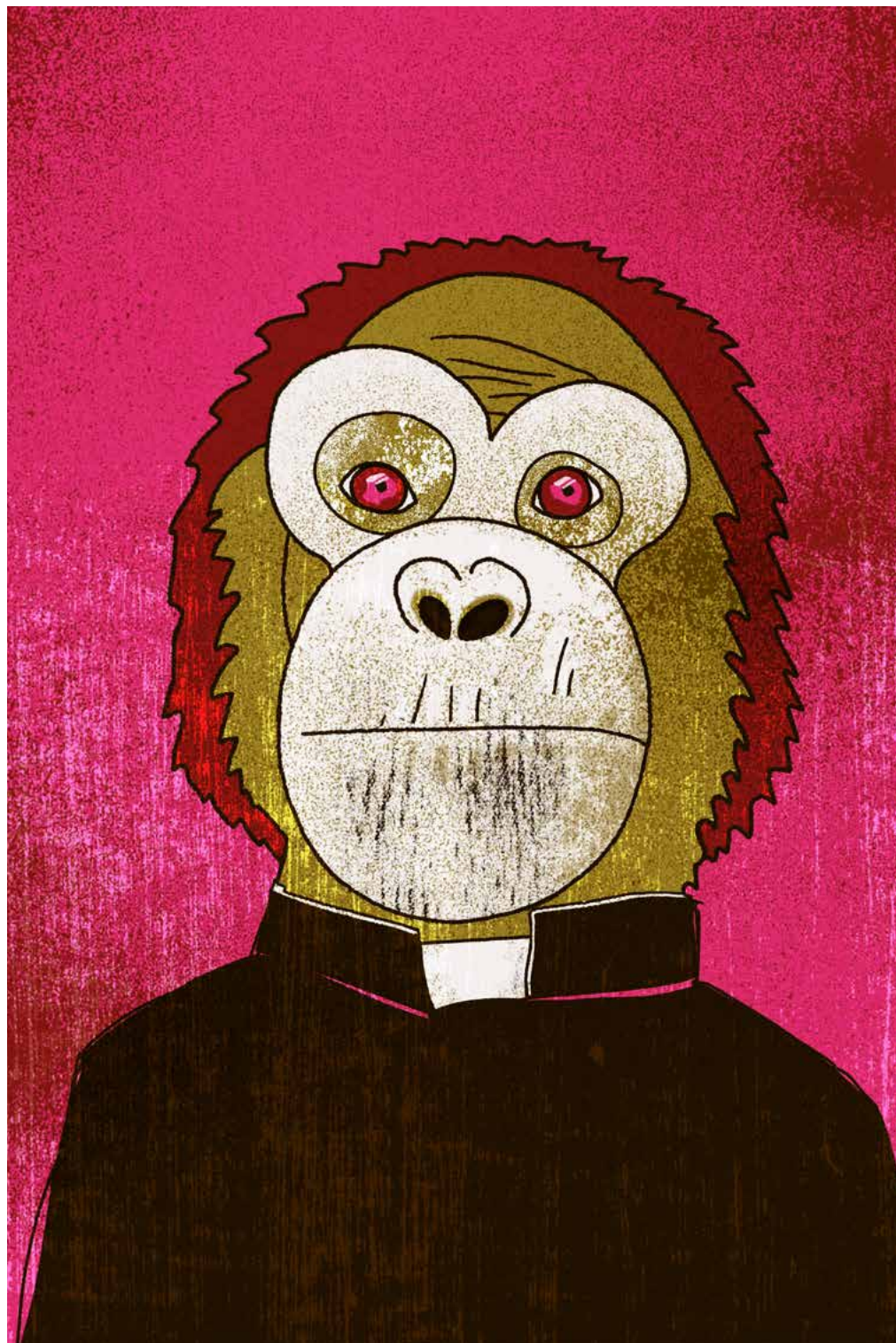
tilbyr i dag mertjenester for hvert produkt, slik som Jernia, som opererer med knivsliping, tekstilfarging, gressklipperservice, reservedeler og returordninger for gamle kjeler, panner, gryter og endatil bestikk. På denne måten ser vi konturene av en sirkulær industriell økonomi, som har en økologisk grunntanke i bunn. Visjonen blir da en ytelses- og tjenesteøkonomi, der ansvaret for produkter og dets materialer forblir hos produsenten, med tilhørende livslang service og reparasjonsvirksomhet. Det vi kjøper da vil ikke være ting, men funksjoner. Da maksimerer vi funksjonalitet, reduserer ressursbruk og forebygger tap og avfall. Da lever vi økologisk.

OGSÅ RELIGIONENE MÅ BLI ØKOLOGISKE

Men vi har fortsatt med oss en dominerende verdensanskuelse, der Gud skapte mennesket i sitt eget bilde og han ga oss herredømmet over jorden:

«Dere skal råde over fiskene i havet og over fuglene under himmelen og over alle dyr som det kryr av på jorden.» (1. Mosebok 1,28). (I gamle oversettelser het det «herske over ... »).

En slik verdensanskuelse bidro til at naturen ble fratatt en egen verdi. Dette grunnsynet på naturen ble videre underbygd av filosofer som René Descartes (1596–1650) og Immanuel Kant (1724–1804), og har fått avgjørende innflytelse på moderne vestlig tenkning. Bare mennesket ble tilkjent iboende verdi og følelser,

Veien frem mot en ny grunnforståelse begynte så tidlig som i 1962, med Rachel Carsons bok *Den tause våren*. Insekter forsvant fordi de ble utsatt for giftspraying, og ergo forsvant også fuglene.

FOTO: SOLUM BOKVENNEN

Så fremt du ikke utelukkende kjøper økologisk mat, urinerer du antagelig ugressdreper enten du liker det eller ikke, skriver briten David Goulson i boka *Den ville hagen. Kunsten å redde verden i egen hage*.

FOTO: FORLAGET PRESS

noe hverken dyr eller natur var i nærheten av. De var der for å tjene mennesket.

Ingen av de tre monoteistiske religionene har maktet å tale naturens sak. Det gjelder særlig for kristendommen og islam, som begge har vært for ensidig opptatt av det hinsidige. Det hevder i alle fall religionshistoriker Jens-André P. Herbener i boka *Naturen er hellig. Klimakatastrofe og religion* (2016). Herbener etterspør et mer panteistisk grunnsyn, der guddommen gjennomsyrrer hele naturen.

Herbener skriver at verdens religioner er på vei inn i «sin økologiske fase». Religion kan ikke utryddes – vi er genetisk disponert for religiøsitet. Men fra nå av vil religion og spiritualitet være del av løsningsen. Det vil være en survival of the fittest blant religionene. De som setter Moder Jord i sentrum, vil bidra til menneskets overlevelse, og dermed til egen religions overlevelse, hevder Herbener.

Innenfor Den Norske Kirke har økologiske tanker blitt vanligere. Også innen

katolisismen skjer det en dreining. Da kardinal Jorge Mario Bergoglio i 2013 ble pave Frans, var det et signal om et fornyet syn på vår økologiske tilværelse. I sin encyklika «Laudato si» (2015) gir Paven den katolske verden en økologisk oppfordring til handling for kloden. Han er også klar i sin kritikk av kapitalismen. Noe er på gang.

ØKOSENTRISME – ET ALTOMFATTENDE PERSPEKTIV

Med slike kritiske røster i omløp, ser vi konturene av det som kan bli et nytt verdenssyn, som ofte omtales som økosentrisme. Det er et verdensbilde som anerkjenner egenverdi i økosystemer og de biologiske og fysiske elementene de omfatter. Når våre menneskelige ønsker kolliderer med «helsen» til jorden som helhet, eller noen av dens økosystemer, bør menneskelige ønsker underordnes. I alle fall til vi har fått en bedre økologisk balanse enn det vi har i dag. Dette ligner

Men vi må jo «ha» ting? Jo da, men det går an å effektivisere standardproduksjonen vår.

Økosentrisme er et verdensbilde som anerkjenner egenverdi i økosystemer og de biologiske og fysiske elementene de omfatter.

mye på filosofen Arne Næss' (1912 – 2009) diskusjon om våre og naturens «vitale interesser».

Veien frem mot en slik ny grunnforståelse begynte så tidlig som i 1962, med Rachel Carsons bok om våren som hadde stilnet. Insekter forsvant fordi de ble utsatt for giftspraying, og ergo forsvant også fuglene. (Nytuttgitt på norsk i 2023, *Den tause våren*, Solum Bokvennen).

Miljøbevegelsen i hele den vestlige verden fikk et kraftig oppsving i og med Carsons bok. Dette utviklet seg videre med hippie-bevegelsen og antikrigsmotstanden mot USAs giftsprøyting i Vietnam, kjent som Agent Orange. Det ble brukt for at blader fra trær og busker skulle falle til bakken, slik at en lettere kunne se hvor fienden var.

Men fortsatt bruker vi tonnevis av glyfosfat mot ugress, og dette spres videre i naturen. Norsk Institutt for naturforskning meldte den 2. mai 2024 at mengden insekter her til lands i snitt har gått ned med 14 prosent hvert år de siste fire årene. Stadig flere av fugleartene våre er på den såkalte rødlista. Og vi legger opp til gruveumping i fjordarmer, og sprenger mer og mer fjell og knauser for å bygge veier og vindparker på land. Alt i utviklingens navn.

INGEN VEI TILBAKE

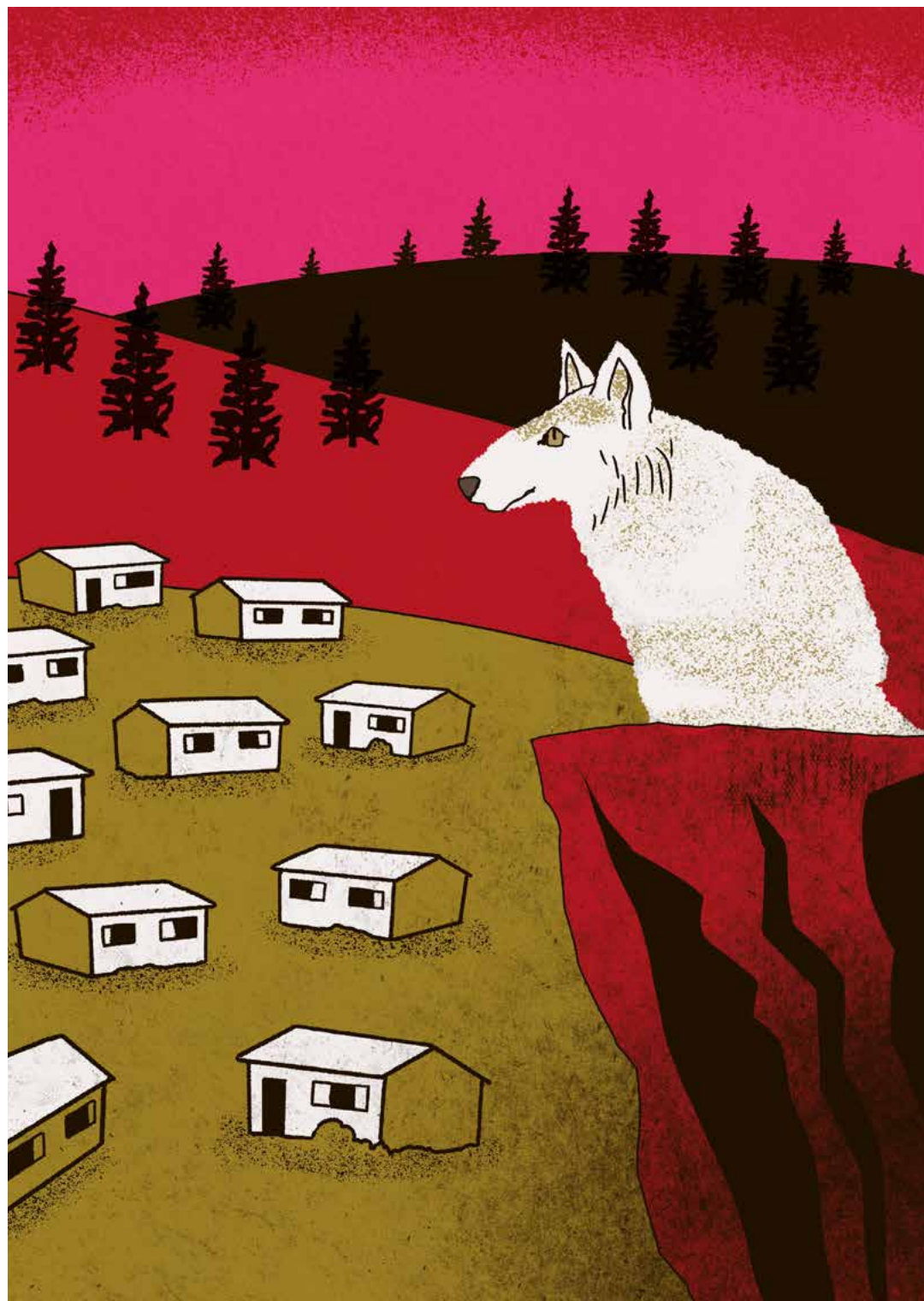
Samtidig jobber geologer for å få gjennomslag for å døpe den geologiske epoken vi nå lever i, for antroposen, som betyr menneskeepoken. Vi er mer bevisste vår rolle

som art enn før. Vi innser at endringer må skje.

Vi blir alle før eller siden eksponert for vår uvettige omgang med naturen: «Så fremt du ikke utelukkende kjøper økologisk mat, urinerer du antagelig ugressdruer enten du liker det eller ikke.» skriver briten David Goulson i boka *Den ville hagen. Kunsten å redde verden i egen hage* (2020). Dette har i alle fall fått meg til å endre noen av mine innkjøpsvaner. For hvem av oss orker vel slikt piss?

«Alt henger sammen med alt», sa Gro Harlem Brundtland en gang. Hun ledet arbeidet med FNs store bærekraftsarbeid med Brundtland-kommisjonen og rapporten «Vår Felles Framtid» (1987). Det hele munnet ut i det internasjonale miljøtoppmøtet i Rio i 1992. Men det internasjonale rammeverket den gangen var svakt når det gjaldt det økologiske. I dag er bærekraftsbegrepet noe alle store selskaper pynter seg med, inkludert Equinor. Vi endte opp med «business as usual».

Det er derfor først nå at kampen om det økologiske virkelig har startet. Den foregår både i din egen hage, i ditt eget sinn, i din daglige praksis, og ved stemmeurnene i september 2025.

Stig Gammelsrød driver
den delvis økologiske
Bjøsund gård.

De siste økobøndene er ved et veiskille

Bønder som produserer økologisk mat er fremoverlente, kunnskapsrike og entusiastiske. Men statistikken peker likevel nedover – det produseres stadig mindre. Norsk økolandbruk er på jumboplass i Norden og langt under gjennomsnittet i Europa.

TEKST OG FOTO **NINA KRAFT**

Bare fem prosent av det norske landbruksarealet brukes til økologiske landbruk, og andelen har ligget på samme nivå i mange år. I EU er snittet ni prosent. I vårt naboland Finland, som er noenlunde sammenlignbart, er 15 prosent av arealet økologisk dyrket. Uten tallfestede mål frykter næringen fortsatt nedgang og tap av viktig kunnskap, ifølge øko-miljøet.

Våre naboland dyrker mer økologisk per areal enn Norge.

– Vi har jobbet med å få opp andelen som driver økologisk siden år 2016 og står på stedet hvil, sier prosjektleder i Landbrukets Økoløft, Kari Marte Sjøvik.

– Økologisk landbruk er sårbart. Vi trener å snakke om økologisk og bærekraft i samme setning, sier Ingri Rosén Guren på Vestre Kure i Rygge i Østfold.

ENGA

– Se på denne enga, sier Ingri Rosén Guren. Vi står midt i en kløvereng i Rygge i Østfold, på Kure Vestre. Oslofjorden er bare hundre meter unna.

– Enga er navet i systemet i økologisk landbruk. Den er selve motoren for oss som driver økologisk for å unngå å sprøyte. Den gir god mat til naboens kuer, som produserer økologisk melk. Den stagnerer ugress og har viktige egenskaper for mikrolivet i jorda. Enga bygger jordstruktur og binder nitrogen; det blir et kretsløp hvor næringsstoffene sirkulerer. Graset høstes til kuene, og næringsrik møkk kommer tilbake til jordet, sier Guren, som er femte slektledd på gården.

Sammen med sin mann Baard Rosén Guren driver hun 500 dekar hundre prosent økologisk. De produserer korn, gulrot, potet og gras i samarbeid med nabogårder. Det er et «godt urkorn-miljø i Østfold», får jeg høre. Baard og Ingri dyrker urkornsortene spelt, svarthavre og emmer.

– Dette er kornsorter som egner seg godt i økologisk dyrking fordi de konkurrerer bra mot ugras. Emmer og spelt er særlig nøysomme og trenger lite gjødsel, forteller Ingri.

For alle som ikke kommer fra gård: Vekslebruk eller vekstskifte betyr at det ikke dyrkes samme type avling på samme jorde år etter år. Dette begrenser antall skadedyr som snylter på en spesiell vekst. Enkelte vekster, som korn, tærer på jorda, drar mer næringsstoffer ut av den så den blir stadig skinnere. Vekslingen med andre vekster tilfører jorda flere mineraler og sunne og nyttige mikroorganismer.

Neste år skal Ingri og Baard ha raps på det jordet vi står på. Deretter kommer gulrot og poteter, og til slutt noen år med korn før det blir eng igjen. Hver syklus tar cirka ti år. Alle jordene har tilpasset vekstskifte ut ifra jordtype og egnethet for ulike vekster.

BINDER NITROGEN

Ingris eng er spesialkomponert av hennes far. Han la om til økologisk for 20 år siden og komponerte vekstsammensetningen i enga i samråd med Norsk Landbruksrådgivning. En viktig komponent i enga er kløver.

– På røttene til kløveren sitter det nitro-

Økologisk landbruk er sårbart. Vi trenger å snakke om økologisk og bærekraft i samme setning.

Stig Gammelsrød har 65 kuer på Bjølsund gård. FOTO: NINA KRAFT

genfikserende bakterier som binder nitrogen fra lufta. Enga gir god jordstruktur og bra miljø for meitemarker og mikroorganismer. Dette bidrar til at jorda holder bedre på næringsstoffene, så de blir igjen på jordet og ikke renner ned i Oslofjorden og forurensar plante- og dyrelivet der. Det er registrert 250 forskjellige fuglearter i Kurefjorden naturreservat som ligger rett der nede, sier Ingri.

I tillegg til å være miljøvennlig må økologisk produksjon bære seg økonomisk, understreker den engasjerte øko-bonden.

– Derfor er det viktig at vi så fort som mulig får på plass et tallfestet mål for norsk øko-forbruk og -produksjon.

Samarbeid mellom bønder øker muligheten for å lykkes som økobonde, understreker Sjøvik.

– Samarbeid med gode naboer gir oss muligheten til å se løsninger sammen og

spille hverandre gode på lag med naturen rundt oss, sier Ingri.

Ingri og Baard samarbeider med to nabogårder. De samarbeider om vekstskifter, og enda viktigere, de driver et kretsløp hvor de produserer vekster som kommer den andre gården til gode. Gras fra Baard og Ingri gir for eksempel næring til Stig Gammelsrøds kuer, mens hans kuer produserer naturgjødsel til deres korn- og grønnsaksproduksjon.

LYKKELIGE KUER

Hos Stig på Bjølsund gård, er det litt mindre hektisk enn hos Ingri, som er midt i våronnen, men det er alltid nok å gjøre når man har 65 kuer i tillegg til 485 dekar dyrket mark.

Kuene er av rasen Holstein/Fleckvieh. De har god plass i et halvåpent fjøs. Det moderne fjøset, hvor kyrne går fritt, er så

luftig at det nesten ikke er fjøslukt, men i likhet med kuer fra konvensjonelle bruk blir de matet automatisk med en maskin som kryper langs gulvet og skyver graset opp til dem. For Stig Gammelsrød har om trent dobbelt så mange kuer som et gjennomsnittlig norsk konvensjonelt bruk. Ingen må tro at økobønder automatisk er småbønder.

Kalvene har det enda mer luftig enn kuene. De står to og to i små inngjerdinger med små skur bak seg, som de kan gå inn i ved behov.

At dyra får gå mest mulig ute, og at de ikke skal ha det trangt, er en forutsetning for å drive økologisk. Det er strengere regler for dyrevelferd enn for konvensjonelt landbruk. Kyllinger er selvsagt frittgående, og selv griser slipper ut av bingen.

Det er en større andel av de økologiske melkebrukene som har løsdriftsfjøs enn snittet i Norge, og det er et krav om lufting også utover beitekravet, forteller Kari Marte Sjøvik. Fra 2034 blir dette obligatorisk for alle norske melkefjøs. Det sliter mange med fordi det vil føre til store investeringer.

Stig Gammelsrød og kona Sølvi produserer melk, korn, raps, åkerbønner, gulrot og potet – alt økologisk. Sølvi har dessuten et økologisk meieri, hvor hun produserer brie, camembert, halvfaste oster, mozzarella, feta og yoghurt, og hun gikk med overskudd andre året hun drev. Etterspørselen har vært over all forventning, og nå har hun fire ansatte.

INNOVASJONER

Gården til Stig og Sølvi er ikke hundre prosent økologisk. Det har historiske røtter – en konvensjonell gård som går langt tilbake, forklarer Stig. Men han er glad for å ha begynt med økologisk og kan i likhet med Ingri ikke tenke seg å gå tilbake til konvensjonelt landbruk.

– Vi liker verdigrunnlaget bak økologisk produksjon, men vi er pragmatikere også. Økologisk drift er gunstig for melkeproduksjon, særlig fordi vi samarbeider med nabogården og kuene våre får nyte godt av Ingris kløverrike eng, sier Stig, som nå er blitt mentor for en nabobonde som er i ferd med å legge om til økologisk kornproduksjon

Han er opptatt av at økologiske bruk ofte er spydspissene i innovasjon som kommer resten av landbruket til gode. Han trekker fram en lukemaskin som også konvensjonelle bønder har begynt å bruke som eksempel – for de ønsker heller ikke å sprøyte hvis de kan unngå det. Den går på solceller. Landbruksarbeiderne ligger i ly på magen og har støtte mot pannen mens de luker i grønnsaksradene under dem. De kan justere farten selv.

KUNNSKAPSRIKE

Det er et kjent problem i landbruket at mange av etterkommerne kvier seg for å bli bønder. Det oppfattes som et økonomisk risikabelt yrke, og de fleste bønder har jobb ved siden av gården. Men når Stig og Sølvi gir seg om noen år, står sønnen

Det er viktig at vi så fort som mulig får på plass et tallfestet mål for norsk øko-forbruk og -produksjon.

A woman with dark, wavy hair, wearing a bright green knitted sweater, is smiling and holding a small green clover plant in her right hand. She is standing in a lush green field with yellow wildflowers. In the background, there are trees and a cloudy sky. The text is located in the top right corner of the image.

Ingri Rosén Guren med
kløver på engen sin på
Kure Vestre gård i
Rygge i Østfold.
Sammen med mannen
driver hun 500 dekar
hundre prosent
økologisk.

Harald på 28 klar til å ta over gården.

Kari Marte Sjøvik har observert at de økologiske bøndene ofte har barn som er mer enn villige til å overta.

– De økologiske bøndene er gjerne yngre. De er mer fremoverlente, de har ofte bedre agronomiske kunnskaper. Det appellerer til mange av de unge at det er agronomisk utfordrende. For når du ikke kan sprøyte, må du tenke langsiktig og forebyggende. Du må utvikle alternative metoder, sier hun.

– Det eksisterer fremdeles en myte – mindre nå enn før, kanskje – om at økologiske bønder er spesielt ideologisk drevet og kanskje litt «luftige». Litt alternative hippy-bønder, tilføyer hun – og benytter anledningen til å slå hull på nok en myte.

– Mange tror at hvis det står at maten er dyrket i Norge, så er den nesten økologisk, mye mindre sprøytet enn i andre land. Det er ikke riktig. Den er kanskje mindre sprøytet enn i en del land i verden, men ikke halvveis økologisk.

– Økobønder er eksperter på jordhelse, på hvordan bekjempe skadedyr og ugras uten kjemisk plantevern. Og som Verdens Helseorganisasjon uttrykker det: Jordhelse er lik plantehelse, er lik dyrehelse, er lik menneskehelse.

Økobøndene er også viktige i en mulig krise. Hvis Norge en gang skulle komme i en krise med manglende forsyninger utenifra, er økobønder selvforsynte. De har kunnskap om hvordan de kan dyrke mat fra grunnen av uten kjemiske hjelpemidler.

MANGLER PRODUKSJONSMÅL

Inntil 2018 var det målfestet (15 prosent økologisk produksjon og omsetning) hvor mye som skulle dyrkes og selges som økologisk. I regjeringens strategi for økologisk landbruk 2018-2030 er målet å produsere så mye økologisk at de dekker behovet i markedet.

Sjøvik etterlyser klare tall for hva markedet vil ha.

– Det eksisterer statistikk, men det er vanskelig å måle et potensielt marked for dagligvarer. Hvis en kunde går inn i en dagligvarebutikk og ønsker økologisk blomkål eller paprika, vi de ofte ikke finne det. De kan spørre etter det, men jeg skulle tro det er veldig sjelden at slike etterspørsler registreres og telles. De aller fleste kundene tar til takke med konvensjonelle grønnsaker hvis de ikke finner det de primært ønsker. De går ikke til en annen butikk, mener hun.

Sjøvik viser til regjeringens midtveisevaluering av Strategien for økologisk landbruk, som skal revideres i løpet av 2024 og være ferdig i 2025. Midtveisevalueringen som ble gjennomført av Oxford Research anbefaler tallfestet produksjonsmål, årlige handlingsplaner, bedre statistikk over omsetningen av økologisk mat og å bruke offentlige innkjøp som et virkemiddel for å øke den økologiske produksjonen.

– Stortinget har vedtatt at strategien skal revideres innen 2024, så her har dagens regjering en gylden mulighet til å markere en annen holdning og strategi for økologisk enn det Høyre/Frp hadde da de

Vi liker verdigrunnlaget bak økologisk produksjon, men vi er pragmatikere også.

På grønt er det veldig høy prisforskjell. Kjødene sier at det er større svinn fordi økomaten ikke holder seg så godt. Det er en utfordring.

utarbeidet Strategien i 2018, sier Sjøvik. Men hun er ikke veldig optimistisk.

– Elefanten i rommet er at økologisk landbruk nå mer eller mindre i praksis er skjøvet til side for kortreist mat. Misforstå meg ikke, kortreist mat er også bra, men det er ikke det samme som økologisk. I praksis ser det ut som om økologisk landbruk blir lavere prioritert. Og jeg er ikke sikker på om forbrukerne alltid forstår forskjellen mellom økologisk og kortreist.

Sjøvik viser til EU-kommisjonen som er blitt stadig striktare når det gjelder regler for godkjenning av planevernsmidler. Kommisjonen la i 2020 frem en strategiplan for utvikling av landbrukssektoren «fra jord til bord». Målet er at EU innen 2030 skal redusere bruken av plantevernmidler med halvparten, bruken av gjødsel med 20 prosent og også kutte bruken av antibiotika med det halve. En fjerdedel av EUs jordbruksareal skal innen 2030 være økologisk, mot dagens nivå på vel ni prosent.

PRIS

Norsk landbruk er ikke markedsøkonomisk basert, men styrt av et komplisert system av kvoter, konsesjoner og volummål. Dersom ikke også den økologiske delen kommer inn under samme system, frykter Sjøvik at den blir satt på sidelinjen og kan svekkes mer og mer.

– På grønt er det veldig høy prisforskjell. Kjødene sier at det er større svinn fordi økomaten ikke holder seg så godt. Det er en utfordring, innrømmer hun.

– Undersøkelser viser at forbrukeren er villig til å betale maks 15 prosent mer, men når en økologisk dyrket paprika er dobbelt så dyr, er det ikke noe salgsfremmende tiltak. Det er minst prisforskjell på egg, sier Sjøvik.

Økamelkebønder kan komme godt ut økonomisk, men grønnsaksprodusenter er mer sårbare.

– Du må ha avtale med BAMA eller en annen grossist for å få innpass i dagligvarebutikker. Du kan selge direkte til forbrukerne på gårdssalg, men mange underestimerer trolig hvor mye mer ekstraarbeid det medfører.

FALLENDE INTERESSE?

Aud Mari Folden, som driver Røstad Øvre gård på Levanger, har sammen med sin mann Bent Ingvar Fuglu, dyrket konvensjonell gulrot siden 2004. I 2006 startet de i tillegg å dyrke økologiske gulrøtter fordi de ønsket å øke gulrotproduksjonen. På det tidspunktet var det lettere å få avtale om større volum økologiske gulrøtter enn konvensjonelle gulrøtter.

– Så vi tenkte vi skulle prøve oss på økologisk drift, men bare på gulrøtter. Hvordan det går? Avlingsnivået svinger mer, men det har vært grei lønnsomhet i gode år. Vi startet med seks dekar, var oppe i 80. Nå på 40–50, fordi salget gikk ned, forteller Folden.

– Det reduserte volumet har bidratt til at kostnadene per produserte enhet har blitt høyere og at lønnsomheten har blitt svek-

ket. Vi bygde opp et driftsapparat basert på et marked i vekst, og dette får vi ikke fullt ut utnyttet nå når volumet er redusert.

Årsaken til at salget har gått ned er sammensatt. Det er ingen fokus på økologisk mat i verdikjeden. Ingen profilerer økologisk gulrot og tar ansvar for og forteller hvorfor det er viktig at vi fortsatt har norsk økologisk produksjon.

Hun antar også at salget har gått ned fordi økomaten en er dyrere i utsalg enn den var for noen år siden.

– Det er ingen hemmelighet at kjedene satset på økologisk for noen år siden. Det var et sug i markedet. Så satte kjedene opp prisene, og salget sank. En periode var ti prosent av totalvolumet på gulrøtter økologisk i enkelte av kjedene. Nå er det under fem prosent.

Mari Søyland i NorgesGruppen sier hun ikke kjenner seg igjen i påstandene. De kan heller ikke se en slik utvikling i sine tall.

– Det er hele tiden markedet som styrer prisene til forbruker, og vi må tilpasse oss markedsdynamikken.

Knut Lutnæs i Coop sier at de av konkurransehensyn ikke kan kommentere hvilke marginer de har på produktene sine. Han peker på at marginene på økologiske produkter varierer på samme måte som for konvensjonelle produkter», og minner om at Coop har vært med på å utvikle øko-merkevaren Änglamark.

DEPRIMERENDE STATISTIKK

– Det blåser ikke sterk nok vind for øko-landbruket. Det er et stort paradoks, for aldri har fokuset på redusert bruk av plantevern, bærekraft og god jordhelse vært større. I økologisk produksjon er vi avhengige av å finne alternative metoder å bekjempe skadegjørere på, som ugras, sopp og insekter, sier Folden

Statistikk fra Landbruksdepartementet underbygger hennes pessimisme.

I Rapport nr. 5/2024 15.3.2024, står det:

«Vi anslår en kraftig nedgang i produksjonen av økologisk korn sammenliknet med forrige sesong. Reduksjonen er størst på matkorn, med en forventet nedgang på nesten 75 prosent.»

I 2022–2023 ble det produsert rekordstore mengder av både erter, oljefrø og åkerbønner. Anslått produksjon i 2023–2024 er ifølge rapporten 860 tonn, en nedgang på 58 prosent.

I 2023 ble det levert 41,8 millioner liter økologisk produsert melk til Norsk melkeråvare. Det var 2,9 millioner liter, eller 6,5 prosent, mindre enn i 2022. Dette var det minste volumet siden 2009, og 12,7 millioner liter mindre enn i toppåret 2013.

Produksjonen av økologisk fjørfe økte sammenhengende fra 2015 til og med 2022, men gikk ned med seks prosent i 2023. Nedgangen skyldes ifølge rapporten noe svak etterspørsel.

I 2023 ble det produsert nær 2480 tonn økologisk kjøtt fra firbeinte dyr, det var seks prosent mindre enn året før. Produksjonen gikk ned for alle kjøttslagene, aller mest for økologisk svinekjøtt, med en reduksjon på 17 prosent fra året før.

Baard skal så emmer. Han og kona produserer korn, gulrot, potet og gras i samarbeid med nabogårder. Det er et «godt urkorn-miljø i Østfold», ifølge dem.

Det ble produsert vel 3100 tonn økologisk kjøtt fra storfe, svin, fjørfe og småfe i 2023. Dette er seks prosent mindre enn året før. Produksjonen gikk ned for første gang siden 2019.

I 2023 ble det produsert nær 2480 tonn økologisk kjøtt fra firbeinte dyr, det var seks prosent mindre enn året før. Produksjonen gikk ned for alle kjøttslagene, aller mest for økologisk svinekjøtt, med en reduksjon på 17 prosent fra året før.

GULROT HALVERT

Omsetningen av norske økologiske poteter, grønnsaker og frukt ble redusert med 26 prosent fra 2022 til 2023, mer enn dobbelt så stor reduksjon som året før da reduksjonen var på 11 prosent. Til sammenlikning ble omsetningen av konvensjonelt produsert frukt og grønt redusert med to prosent i 2023.

Fruktavlingen i 2023 var ifølge rapporten enda høyere enn i 2021, som inntil da var den høyeste samlede fruktavlingen på ti år. Produksjonen av økologiske epler og plommer gikk opp, men etterspørselen etter økologisk frukt var betydelig mindre enn produksjonen. Kun noen få tonn med plommer og epler ble solgt som økologisk, resten ble omsatt som konvensjonell vare.

De fleste frilandsgrønnsakene hadde lavere omsetning i 2023 enn i 2022, også andelen økologisk av totalomsetningen

gikk ned for de fleste grønnsaker. Økte priser er ifølge rapporten sannsynligvis en av årsakene.

Gulrot er den største økologiske grønnsakskulturen i Norge, målt i omsatte mengder. De siste årene har omsetningen stagnert, og ligget på rundt 1500 til 1600 tonn per år. For 2023 er det en nedgang i omsatte mengder med nesten 50 prosent. Dette er den laveste omsetningen siden Landbruksdirektoratet startet å måle omsetningen av økologiske grønnsaker i 2012.

DÅRLIG VÆR

Selv egg, som er den øko-landbruksvaren som det er vanligst å finne i butikken, er sakte på vei ned.

Eggpakkeriene forventer ifølge rapporten at produksjonen av økologiske egg vil fortsette å gå litt ned i 2024, men samtidig forventes det at salget vil øke.

Sjøvik mener rapporten gir en skjev framstilling.

– På korn har areal og antall bønder ikke gått ned, men avlingen var veldig lave grunnet dårlig vær i 2023 – så derfor er det svært lite økologisk korn fra sesongen 2023. Derfor kan vi håpe at været slår bedre til i 2024 og at vi får en bedre kornavling i 2024. Men når det er sagt, så har vi for lite økologisk korn til å dekke markedet. Det er behov for at flere legger om til økologisk, sier hun.

I Norge mangler det politisk støtte og anerkjennelse for hva økologisk landbruk faktisk kan bidra med. Det er ikke én eneste ledende politiker som taler økologisk landbruk sin sak, ikke engang i SV eller MDG.

– Vi har jobbet med å få opp andelen som driver økologisk siden 2016 og står på stedet hvil, sier prosjektleder i Landbrukets Økoløft, Kari Marte Sjøvik.

Med så lite volum både på produksjon og omsetning, er det viktig at vi i en periode stimulerer selv om markedet ikke er helt til stede ennå.

MANGLER POLITISK STØTTE

Sjøvik kritiserer også deler av statistikkgrunnlaget, blant annet at det ikke alltid har tatt med i beregningen at mange bønder selger direkte til kunden. Det gjelder for eksempel salg av epler. Hun får støtte fra seniorforsker Anne Kristin Løes i NORSØK.

– I Norge mangler det politisk støtte og anerkjennelse for hva økologisk landbruk faktisk kan bidra med. Det er ikke én eneste ledende politiker vi kan støtte oss på som taler økologisk landbruk sin sak, ikke engang i SV eller MDG, sier Løes.

– Vi har heller ikke drahjelp fra talspersoner fra miljøvernorganisasjonene. Der skogen har Gjermund Andersen, og myrene har Sabima, så har økologisk landbruk ingen. Ingen politiske partier tok fram

økologisk landbruk da Nationen i forkant av siste valg spurte hva de ville satse på.

De andre nordiske landene har i en helt annen grad tatt økologisk landbruk på alvor som et virkemiddel for å oppnå viktige miljømål. Der har de for eksempel brukt offentlige innkjøp for å øke forbruket og produksjonen av økologisk mat.

I Norge hadde vi en viss satsing på dette på noen sykehus for noen år siden, men etter at målet om et visst økoareal forsvant, har også dette rent ut i sand.

«USYNLIGE» MILJØSKADER

– Vi jobber med restråstoff og klimagasser og dyrevelferd, men uten politisk oppmerksomhet og støtte, så blir det lite fart på økologisk landbruk her i landet. Vi har ikke tatt nok inn over oss hvor mye negativt kjemisk plantevern innebærer. Toppmøtet om biologisk mangfold i Canada nylig pekte på kjemisk plantevern som en av de mest alvorlige truslene mot biologisk mangfold, sier Løes.

Sindre Brennhagen er naturfilosof. For Naturfilosofi i menneskets tidsalder ble han tildelt UiOs bærekraftspris for beste masteroppgave. Brennhagen er oppvokst i skogsbygden Snertingdal, nå bosatt i Oslo.

Industriandbruket mot naturen

Alt henger sammen – det er et dypøkologisk mantra som bare er blitt mer aktuelt med årene. I bøkene til engelske James Rebanks og norske Kathrine Kinn gis vi et innblikk i hvordan det moderne, høyindustrielle landbruket motarbeider denne innsikten.

TEKST **SINDRE BRENNHAGEN**

Fjellklatreren, bokseren og økosofen Arne Næss hevdet at den moderne, vestlige virkelighetsforståelse er atomistisk, det vil si at vi betrakter verden som «et supermarked fylt med individuelle ting som har en ytre relasjon til hverandre».¹ Enklere sagt mente Næss at forbindelsen mellom del og helhet unndrar seg vårt blikk og at vi mennesker anser oss selv som selvtilstrekkelige individer. Omsettes en slik verdensanskuelse til praksis, advarte Næss, vil den føre til en hensynsløs og svært skadelig utnyttelse av naturen. For en art som setter seg selv utenfor – eller ovenfor – systemet det tilhører, vil ikke respektere systemets tålegrenser.

Næss' dypøkologiske plattform understreker derfor viktigheten av sammenheng. Med fremveksten av økologi-

tenskapen på 1960-tallet ble det intime avhengighetsforholdet mellom menneske-organismen og ikke-menneskelige skapninger for alvor satt på dagsorden. Rachel Carsons *Silent Spring* (1962) viste ettertrykkelig at rovdriften vi begår på naturen slår tilbake på oss selv. Her til lands tok urfolk og en gryende miljøvernbevegelse til barrikadene og protesterte mot grandiose utbyggingsprosjekter i den økonomiske profittens navn (Mardøla-aksjonen, Alta-konflikten). Økt bevissthet om det økologiske skjebnefellesskapet til tross: En miljøpolitisk omveltning, enn si revolusjon, har latt vente på seg. Ja, for pessimistene blant oss kan det synes som om uendelig vekst er blitt et tverrpolitisk dogme og at de seneste tiårs kamp for nedskalering og bærekraftige løsninger har vært fånytt.

Kathrine Kinn skriver i *En bondefortelling* at det moderne mennesket, inklusive den moderne bonden, plasserer seg selv utenfor naturen.

FOTO: MANIFEST

James Rebanks bok, *Livet på landet*, kan tolkes som en klagesang over hvordan den såkalte effektiviseringen av landbruket fjerner bøndene fra fruktene av sitt arbeid.

FOTO: FORLAGET PRESS

På få områder er dette så synlig som i landbrukssektoren. Her gjelder det å utvide driften eller legge ned. Nytt er alltid bedre, og stort er alltid best. «Get big or get out», som Nixons landbruksminister Earl Butz uforglemmelig sa det.² Denne holdningen er ikke bare grunnen til at 75 prosent av alle norske gårder er blitt nedlagt de siste fem tiårene, samtidig som produksjonsvolumet har steget betraktelig.³ Det er også blant årsakene til at de som fremdeles produserer mat, er i stadig mindre kontakt med dyrene og naturen de lever av. Den vanskeligstilte økonomiske situasjonen skaper altså en fysisk avstand som avfører psykiske og følelsesmessige konsekvenser. Den engelske sauebonden James Rebanks og den norske bonden Kathrine Kinn tematiserer dette på ulikt vis i hver sin bok.

EN ENGELSK FORFALLSHISTORIE

James Rebanks' slekt har bodd og arbeidet i den nord-engelske bygden Matteredale i over 600 år; familien står nevnt for første gang i et rettsdokument datert år 1420. Rebanks' pastorale bondefortelling har imidlertid ikke et så bredt perspektiv. Snarere er *Livet på landet* (2021) en personlig beretning om hvordan det britiske land-

bruket har forandret seg enormt i løpet av få tiår, fra Rebanks' farfar kjøpte 40 hektar land tidlig på 1960-tallet til Rebanks selv arvet eiendommen.

Rebanks skriver om en barndom «fylt av utallige sykluser av fødsel, liv og død».⁴ Han skildrer jordbrukslivets harde realiteter inngående, ofte poetisk og utpreget inderlig. Boken kan leses som en nostalgisk lengsel tilbake til forgangne tider, hvor man bearbeidet jorden med bruk av rå muskelkraft og enklere verktøy. Den kan også tolkes som en klagesang over hvordan den såkalte effektiviseringen av landbruket fjerner bøndene fra fruktene av sitt arbeid. Ikke minst kan den leses som en tilståelse og advarsel fra en som selv, for en stakket stund, internaliserte markedslogikken og «kjøpte» lovnadene om at monokultur var veien å gå, at ensrettingen av landskapet og automatiseringen av produksjonen var liv laga.

«De nye intensivdriftsmetodene», som Rebanks kaller det, innvarslet «den store forenklingen av landbruket». Teknologiske nyvinninger ble rullet ut raskere enn bøndene rakk å ta dem i bruk. Kunstgjødsel og sprøytemiddelet DDT ble markedsført som mirakelløsninger. Forskningen på dyregenetikk, finansiert av de kapital-

sterke megakonsernene, gjorde at man kunne få bukt med «unyttige» trekk hos dyrene, samtidig som «nyttige» trekk, egenskaper med økonomisk nytteverdi for mennesket, ble favorisert i fremavlingen av nye individer. Ofte ble instinkter knyttet til bevegelse og naturlig forplantning luket vekk.

Rebanks skriver at dyrene endret seg fundamentalt på urovekkende kort tid. De gikk fra å være vandrende, pulserende økosystemer med distinkte væremåter, til å bli nesten robotlignende vesener. Heretter skulle ikke dyrene være subjekter med egenrådige personligheter, men standardiserte og passive beholdere av kjøtt, melk og ull. Også dyrenes utseende og modningsprosess forandret seg. Fjærkre vokste seg abnormt store i rasende fart, mens høyproduserende melkekyraser døde av ren utmattelse i løpet av skarve tre laktasjonsperioder (melkesykluser etter kalvefødsel).⁵

Teknologien fristilte bonden fra så vel årstidsbaserte rutiner som strevsomme, manuelle oppgaver. Men denne løsrivelsen kom med en mental kostnad. Grisene, hønsene og storfeet i de gigantiske produksjonshallene eksisterte til slutt ikke som individer for Rebanks. De ble tvert imot ren biomasse, «en masseprodusert størrelse som genererte en 'grøde'». Riktignok hadde ikke dyrene vært deres kompanjonger eller kjæledyr tidligere heller. For all del, Rebanks og hans familie hadde

ikke akkurat vært dyrerettighetsaktivister før, såpass vedgår han. Men likevel lå det en grunnleggende omsorg og fortrolighet i båndet mellom bonde og dyr som ble brutt med de veldige maskinenes inntog. «For å kunne kalle seg saue- eller kvegoppdretter», skriver han, «var det forventet at man hadde detaljert kjennskap til samtlige kyr og sauer i besetningen». Nå var derimot hvert enkelt dyr blitt et tall blant andre tall.

Rebanks skildrer et skifte fra nærhet til distanse. I denne prosessen mistet nedarvet generasjonskunnskap sin relevans. Ferdighetene fra det tradisjonelle husdyrholdet lot seg ikke overføre til den i hovedsak maskinelle røktingen av buskapen. I tillegg forvitret evnen til å forstå enkeltdyrenes behov – denne egenskapen ble ansett for å være utdatert i møte med standardiserte prosedyrer for føring, melking, slaktning med mer. Der hvor de gamle driftsmetodene ikke kunne være ensartede, da dyrene kom i forskjellige størrelser, fasonger og ble slaktemodne til ulike tider, var det nye fabrikkidealet basert på forutsigbarhet: Alt skulle gjøres på samme måte, til samme tid, med samme resultat.⁸

Det Rebanks' bok viser, er hvordan den storstilte strukturrasjonaliseringen av landbruket innebærer en nivellering – forflatning – av både bondens arbeidsmetoder og dyrenes liv. Menneskets gjøremål blir mer ensidige, det samme blir dyrenes hverdag. Bonden Rebanks skal trykke på

På få områder er dette så synlig som i landbrukssektoren. Her gjelder det å utvide driften eller legge ned. Nytt er alltid bedre, og stort er alltid best. «Get big or get out».

knapper, måle, telle, vaske og desinfisere, alt i en forhåndsbestemt rekkefølge, mens dyrene henvises til en innelåst tilværelse i bittesmå innhegninger hvor de fødes, oppfostres, mates, eldes og svinnes hen til faste tider.

I det hyperindustrielle husdyrholdet får ikke dyrene være dyr, forfølge sine artsspesifikke impulser og preferanser. Kalven får ikke knytte bånd til sin mor, mens grisen ikke får leke med sine artsfrender uten-dørs. Bonden, på sin side, får en tiltakende usentimental og instrumentell holdning til buskapen sin; dyrene er ikke lenger levende vesener, men navnløse entiteter i en grå masse av identiske andre. Underveis mister også bonden en bit av sin menneskelighet. Tingliggjøringen av dyrene slår altså tilbake på mennesket, med den logiske følgen at begge reduseres til utskiftbare tannhjul i industriens tjeneste. Som Rebanks formulerer det: «Gårdsbruk ble maskinelt. Vi fikk et landbruk styrt av tall, utformet av økonomer. Kritiske røster kalte det 'landbruksfabrikker'».⁹ Eller med bonde og sosiolog Kathrine Kinns ord: «Mangfold blir til enfold i effektivitetens navn.»¹⁰

DEN STORSTILTE EFFEKTIVISERINGEN SOM HJEMSØKER VÅRT LAND(BRUK)

Der Rebanks' bok er en slags kombinert forfallsberetning og et forsvarsskrift for alternative, mer økologiske driftsmetoder («gammeldagse», som industriens ypper-

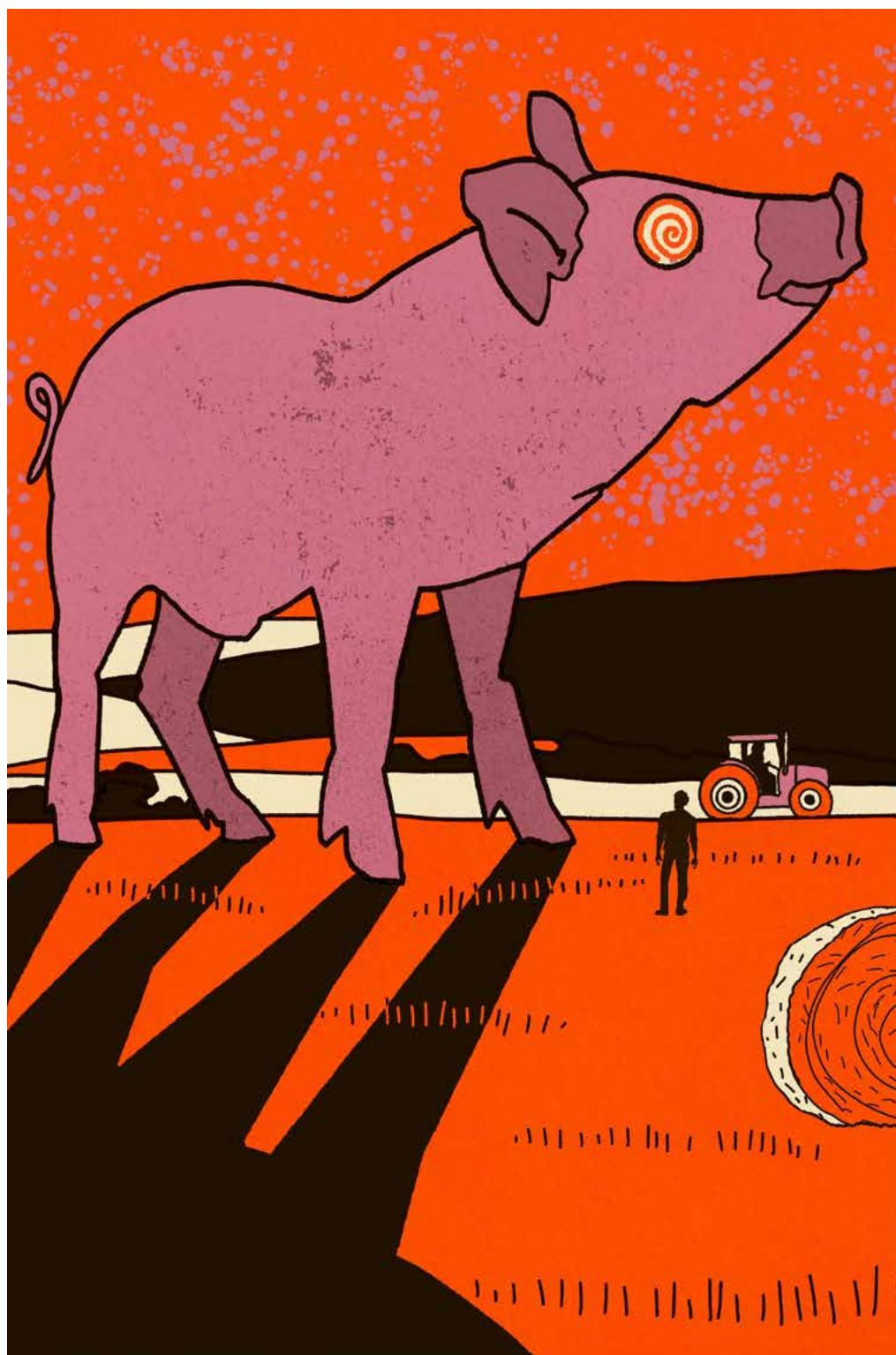
steprester vil kalle det), er Kinns *En bondefortelling* en mer sober beskrivelse av bondens hverdag gjennom fire årstider. De idéhistoriske utviklingstrekkene og konfliktlinjene blir ikke tegnet opp med like potent retorisk sprengladning hos Kinn som hos Rebanks. De deler likevel samfunnsdiagnose: Det er blitt vanskeligere å leve av og med naturen i den skalaen man selv ønsker.

Kinn skriver at det moderne mennesket, inklusive den moderne bonden, plasserer seg selv utenfor naturen. Det definerer seg attpåtil som herre av den.¹¹ Regelmessig sprenger vi rammene for hva naturen kan gi oss, og i kostnadsbesparengens navn «tar vi dyret ut av sitt naturlige kretsløp og kjører på med innsatsmidler som kraftfôr og medisiner eller fortilsetninger som reduserer metanutslippene».¹² Naturen er ikke lenger normerende. Den markerer ingen uoverstigelige grenser, legger ingen føringer for våre liv. Å ta hensyn til lokal topografi – hvilket terreng man befinner seg i, hvilken vegetasjon som vokser der og hvilke dyr som har anlegg for å trives der – er blitt for en anakronisme å regne.

Idéen om at noen raser har utviklet spesielle egenskaper som følge av at de har levd på ett konkret sted over mange generasjoner, er omtrent fraværende i dagens offentlige samtale, sier Kinn.¹³ I stedet diskuterer man ytelse, kraftfôrmengde og grovfôrskvalitet. Alle skal ha det samme utstyret og de samme dyrerasene (NRF-kuer,

Teknologiske nyvinninger ble rullet ut raskere enn bøndene rakk å ta dem i bruk. Kunstgjødsel og sprøytemiddelet DDT ble markedsført som mirakelløsninger.

I det hyperindustrielle husdyrholdet får ikke dyrene være dyr, forfølge sine artsspesifikke impulser og preferanser.

NKS-sauer), og alle skal forvalte jordlap-pene sine på samme måte – uavhengig av gårdens beliggenhet. Denne supermar-kedstilnæringen reduserer landbruk til en teknisk-finansiell utfordring. Man glemmer at det grunnleggende sett er en biologisk aktivitet som beror på samspillet mellom menneske og miljø. Med det for-vitrer stedegne skikker og ritualer, og over tid kan man få inntrykk av at bondekultur erstattes av en kjølig maskinkultur.¹⁴

Slik Rebanks skildrer industrialiserin-gens herjinger i Storbritannia, viser Kinns *En bondefortelling* baksiden av den evige oppskaleringens medalje her i Norge. Tanken om at man må utvide for å over-leve, er den sterkeste driveren til at den samlede gjelden i norsk jordbruk er mer enn dobbelt så stor som inntektene.¹⁵ Det bereder også grunnen for nådeløs konkur-ranse bøndene imellom. Adjø, bondesoli-daritet! Her råder bondekannibalismen, ifølge Kinn: Man må spise opp naboens gård, utvise nesten parasittær oppfør-sel vis-à-vis ens kolleger, for selv å holde tritt.¹⁶ Tallenes tale er i hvert fall klar: De siste 20 årene har den gjennomsnittlige norske gården blitt over 100 dekar stør-re, mens antallet jordbruksbedrifter har blitt redusert fra over 68.000 til omtrent 37.000 i samme periode.¹⁷ Produksjons-volumet bare øker, øker og øker, tilsyne-latende ustoppelig, som om det fulgte en ufravikelig naturlov. Samtidig blir det bare færre og færre som faktisk gjør arbeidet. Hvordan påvirker det menneskene i sek-

toren, og hvilke konsekvenser får det for kulturlandskapet?

KULTURLANDSKAPETS MYSTIKK

Det mest besnærende ved Kinns bok er beskrivelsene av seterdriftens betydning – for biologisk og kulturelt mangfold, for dyr og mennesker. På setrene hever man seg ikke over omgivelsene i en stor og tung traktor, som Kinn skriver, men trår på de samme stiene som dyrene.¹⁸ Man er omsluttet av den lokale fotosyntesen, prisgitt den. Her kommer man i nærkon-takt med både natur og kultur. Landskapet bevarer og formidler spor på menneskelig aktivitet, og på setrene ligger historien om forhenværende generasjoners slit lagret i både tømmerhus og i jord.

Til forskjell fra hverdagen på den mo-derne gården, der naturen brytes ned til noe som kan kvantifiseres og kontrolle-res, er setrene innhyllet i en livgivende mystikk. På tømmerstokkene i fjøset og på låven står fremdeles inskripsjoner fra fortidens budeier og slåttekarer. Tankene ledes mot det underjordiske hver gang man kaster vaskevannet ut av vinduet. En tåkelaugt setervoll gjør at frykten for sag-nomsuste skikkelser som huldre og nisser blusser opp igjen.

Kontakten med det gamle kulturland-skapet er ikke bare nødvendig for å få «en pause fra det moderne jordbruket der vi gjør om fossil energi til mat», som det heter i Kinns bok.¹⁹ Det utstyrer oss dessuten med en målestokk, et tydelig

før å sammenligne nå-et med. Å holde liv i eldre, tradisjonsrike driftsmåter lar en gjøre normative vurderinger: Kanskje har vi det enklere enn tidligere, men har vi det bedre? Har økningen i levestandard gått på bekostning av livskvalitet? Den sanselige nærheten til fortidens landbruk gjør en bedre rustet til å bedrive samfunnskritikk. Kontrasterfaringene som Kinn beskriver, kan følgelig være et hendig verktøy for å motvirke den mye omtalte endringsblindheten som råder i vår omgang med naturen og dyrelivet omkring oss.

For unge oppvokst med dagens landbruk og husdyrskjøtsel, kan det synes skjebestemt at dyrene skal stå fastlåst til trange båser og tvangsføres for å bli størst mulig på kortest mulig tid. De kjenner ikke til annet, og sannsynligvis gjør ikke deres foreldre det heller. Men som Kinn betimelig poengterer, behøver det ikke være slik. På setrene finnes motvekten. Der kan kyrne i større grad velge sin egen diett og hvor de vil tilbringe natten. Det er også større fare for at de skader seg, det skal sies, men er det ikke gjennom relasjonen til risiko – trygghetens motsats – at friheten henter sin mening?

Kritiske stemmer vil innvende at dette er en tilbakeskuende, romantisk holdning. En naiv lengsel etter verden av i går, ute av takt med tingenes beklagelige, men like fullt unektelige, tilstand. Men hva er det som egentlig er realisme i vår tid? Er det den svinebundne troen på evinnelig, sti-

gende vekst i all uoverskuelig fremtid, eller er det snarere de som sikter seg inn mot å drive mindre, som har færre dyr, men mer tid til hvert enkelt individ? Jeg bet meg merke i denne setningen fra Kinns hånd: «Det er ideen om at store bruk er løsnings for alle, som er skummel.»²⁰ Her setter hun halen på grisen, som det heter.

Ved å ha visse begrensninger for hvor ekspansivt man skal drive, for hvor mye mat som skal importeres og hvilken toll det skal være på den, vil bonden få frihet fra det globale prispresset «som fører til ei rovdrift på mennesker som vi ikke tillater i andre næringer, som igjen går ut over natur og dyr».²¹ Det er de mange bekker små som gjør den store å, og det er mest realistisk, i betydningen mest bærekraftig i et langsiktig perspektiv, å sikre et mangfold av driftsmåter, bønder og dyr. Slik sambeiting mellom dyrearter minimerer risikoen for snyltere som rundorm og leverikter,²² vil mennesket som jobber med, og ikke mot, sitt økosystem redusere faren for å sitte igjen med skrinns jord og tom lommebok.

Å arbeide med naturen, på dens premisser, er imidlertid ikke økonomisk lønnsomt. Faktisk er det ensbetydende med «økonomisk selvmord», fastslår Rebanks entydig.²³ Det er likevel dét som må oppmuntres, tilrettelegges for fra øverste politiske hold, skal man sikre en rikholdig flora av matprodukter, en høyere grad av nasjonal selvforsyning, samt holde i hevd

Idéen om at noen raser har utviklet spesielle egenskaper som følge av at de har levd på ett konkret sted over mange generasjoner, er omtrent fraværende i dagens offentlige samtale.

overlevert kunnskap basert på erfaringer i og med det økologiske flettverket vi alle er en uomtvistelig del av. Seterdrift, ivaretagelsen av gamle kulturlandskap, fungerer i så måte som en uunnværlig buffer. Å være på seteren er nemlig ikke å være museal. Det er å «ta vare på ressurser som vi kommer til å trenge i ei framtid preget av økende ustabilitet, krig og klimaendringer».²⁴

DYRENE VI LEVER AV OG MED

Husdyrenes livsvilkår er et hyppig og heftig debattert tema. De her omtalte bøkene er ingen unntak, om enn undertegnede, som hardnakket vegetarianer på tiende året (et livsfilosofisk valg jeg tok allerede i tenårene, til mine foreldres fortvilelse), gjerne skulle sett en grundigere refleksjon over de etiske kinkighetene knyttet til husdyrhold. Kanskje ville det blitt en i overkant teoretisk avsporing, for fjern fra den praktiske hverdagen vi her innlemmes i. Men det er og blir en kjensgjøring at i det teknologisk fremskredne, fabrikkliknende landbruket, er hensynet til dyrenes velvære – deres mulighet til å blomstre, ikke blott og bart eksistere – underordnet hensynet til avkastningen.

Teknikaliteter ender ofte opp med å dominere denne diskusjonen. Det har lett for å gli over i detaljorienterte spørsmål om hvor mange enkelt dyr man kan stue inne i ett fjøs, hva minstekravet til utetid burde være og hvor trange burene kan være. Dyrevelferd er også blitt et fyndord, et salgs-

argument. Kjøttindustrien har langt på vei appropriert begrepet og i prosessen tømt det for alt meningsinnhold.

Dersom du kjøper Solvinges produkter, kan du «spise smakfull kylling med god samvittighet», som de skriver på sine nettsider, for de bryr seg så inderlig vel om dyreurettet som ikke rammer dem selv. Deres kyllinger har hatt det bra, så fabelaktig bra – selv om de jo havnet i kjøttkverna til slutt. Gilde peprer forbrukeren med bilder av hoppende glade griser, mens Q-Meierienes kyr har drøvtygget duggfriskt gress i idylliske omgivelser til sine dagers ende. Reklamene er ikke bare eufemistiske, de er intendert villedende – ja, løgnaktige. Dyrevelferd handler ikke lenger om dyrets liv fra vugge til grav, rettere sagt fra fjøsgulv til middagstallerken, men om hva man juridisk sett kan slippe unna med.

Her er et annet bilde på dyrevelferd, signert Kinn: kropp i bevegelse. Kyr som bukker og kaster på hodet. Sauer som spretter over halmen i fjøset, som fyller menneskeører med breking og bjelleklang. Mamma mø som danser i den skarlagensrøde aftensolen som sakte går ned over setervollen og kysser horisonten med sitt svinnende lys. Når Kinn tenker på dyrevelferd, ser hun for seg en hånd. Hånden symboliserer det fysiske og personlige båndet mellom dyrene og henne.²⁵ Hånden klapper og klør, hånden melker og smører såre jur inn med lindrende salve, hånden tar imot kommende generasjon

For unge oppvokst med dagens landbruk og husdyrskjøtsel, kan det synes skjebnebestemt at dyrene skal stå fastlåst til trange båser og tvangsfôres for å bli størst mulig på kortest mulig tid.

Bøker som Rebanks' *Livet på landet* og Kinns *En bondefortelling* gir et innenfrablikk på hvordan det er å stå i spagaten mellom tradisjon og innovasjon.

og forsikrer mor underveis om at alt er i skjønneste orden. Dyrevelferd er taktilt, det er bevegelse, det er interaksjon og det er fortrolighet med den andres berøring. Et landbruk og en husdyrindustri som nører oppunder avstand, som umuliggjør nærkontakt innad i og mellom arter, berører ikke bare dyrene et verdig liv. Det korrupperer også mennesketilværelsen.

Bøker som Rebanks' *Livet på landet* og Kinns *En bondefortelling* gir et innenfrablikk på hvordan det er å stå i spagaten mellom tradisjon og innovasjon, å befinne seg i en kontinuerlig skvis mellom inntjening og samvittighet. For de av oss med minimal landbrukserfaring, er bøker som dette tiltrengte påminnelser om de menneskelige kostnadene av å stå i stormen. Å innta et prinsipielt standpunkt er ikke nødvendigvis det mest økonomisk profitable, derfor kan selv de mest pliktoppfyllende bønder bli drevet av ren desperasjon til å velge snarveier som går på akkord med egen integritet og moral.

Like fullt gir bøkene en soleklar påminnelse om at det som gjør livet verdt å leve, er at du har ikke-menneskelige andre å dele det med. Disse landskapets levnetsbeskrivelser demonstrerer at å ha omsorg for andre arter – kyrne, grevlingen, tårnseileren, småflekke sommerfugler, minutiose gjødselbiller og insektskall som funkler i solskinn – er synonymt med å utvise omsorg for en selv. Nøkkelen til suksess, her og nå og inn i fremtiden, ligger i det vitale og dynamiske mangfold.

1. Arne Næss, *Dyp glede. Med Arne Næss inn i dypøkologien*. Redigert av Per Ingvar Haukeland. Oslo: Flux forlag 2008, s. 146.
2. James Rebanks. *Livet på landet. En felles arv*. Oversatt av Hege Mehren. Oslo: Forlaget Press 2021, s. 120.
3. Kathrine Kinn, *En bondefortelling. Om livet på en liten gård og framtida for norsk jordbruk*. Oslo: Manifest forlag 2023, s. 100–102.
4. Rebanks, *Livet på landet*, s. 42.
5. Rebanks, *Livet på landet*, s. 135–137.
6. Rebanks, *Livet på landet*, s. 130.
7. Rebanks, *Livet på landet*, s. 129.
8. Rebanks, *Livet på landet*, s. 134.
9. Rebanks, *Livet på landet*, s. 133.
10. Kinn, *En bondefortelling*, s. 175.
11. Kinn, *En bondefortelling*, s. 183.
12. Kinn, *En bondefortelling*, s. 179.
13. Kinn, *En bondefortelling*, s. 176.
14. Kinn, *En bondefortelling*, s. 71, s. 205.
15. Kinn, *En bondefortelling*, s. 45.
16. Kinn, *En bondefortelling*, s. 59.
17. Kinn, *En bondefortelling*, s. 70.
18. Kinn, *En bondefortelling*, s. 183ff.
19. Kinn, *En bondefortelling*, s. 184.
20. Kinn, *En bondefortelling*, s. 118.
21. Kinn, *En bondefortelling*, s. 118.
22. Kinn, *En bondefortelling*, s. 95.
23. Rebanks, *Livet på landet*, s. 230.
24. Kinn, *En bondefortelling*, s. 147.
25. Kinn, *En bondefortelling*, s. 148.

÷ 500,-
ved påmelding før 23. juni!

Les mer om arrangementet her!

MAT & MARKED

12. september 2024

Lønnsomhet – helse – ansvar

Økologiske og
helsemessige
perspektiver
på det norske
matmarkedet

Øyas satsing på økologi og bærekraft: Økonomi og idealisme

Øyafestivalen var en liten utfordrerfestival i 2001, langt mindre enn for eksempel Quart-festivalen. Et langsiktig, men krevende valg om satsing på økologi og bærekraft skulle vise seg å bli en suksessfaktor.

TEKST BÅRD ANDERSSON

Kokketeamet Kia og Torkel med
økologiske grønnsaker.

FOTO: THOR MØLLER

I dag er Øyafestivalens satsing på økologi og bærekraft langt mer avansert. Nå ser festivalen på distributørens, forbrukernes og produsentenes rolle i matsystemets bærekraft. Hensikten er hele tiden å forbedre festivalen ytterligere, både gjennom egne tiltak, og ved å gi publikum muligheten til å lære mer om matens rolle i natur- og klimakrisen.

Vi skal altså mer enn 20 år tilbake til oppstarten på Øyas bærekraftsatsing. Ingen andre festivaler her hjemme hadde engang tenkt tanken. Hva var det som fikk denne up and coming-festivalen til å ta valget, og hadde de begreper om hva det ville koste?

I Sparebankstiftelsen DNBs lokaler i Oslo sentrum finner vi kvinnen som hadde ansvaret da det hele startet, Linn Catrine Lunder. Hun sitter fortsatt i styret til Øya.

Hun forteller at satsingen på bærekraft startet i 2001, noe før de også bestemte seg for å bli en økologisk festival.

– Selv om det også var elementer av idealisme, var det en praktisk inngang til valgene vi tok. Vi var presset på både hender og kroner. Jeg hadde ansvaret for innkjøp, og så sammenhengen mellom innkjøp og avfall. Det var god økonomi i å ha en streng kontroll på innkjøp og gode rutiner. Vi tok vare på ting, og sørget for

minst mulig engangsforbruk.

Ifølge Lunder er det ikke bare fordelaktig å være den som går i front. Øya startet tross alt dette arbeidet før kildesorteringen til privatavfall ble etablert i Oslo. Systemene var på ingen måte innarbeidet.

– Samtidig ga det motivasjon å være med på å skape noe. Det har bidratt til at Øya har fått flinke og motiverte medarbeidere.

Men den tyngste jobben for å få dette til å fungere måtte likevel gjøres internt.

– Vi fikk 50.000 kroner av OIKOS (Økologisk Norge) i 2004. Det betydde mye for oss, også for den interne stemningen. Fra 2003 gikk flere organisasjoner sammen og etablerte Grønn Hverdag, som ble en god sparringspartner og rådgiver for oss. GRIP hadde støtte fra departementet og ble en viktig motivator og faglig støtte da vi lagde vår første miljøhåndbok.

TILLIT TIL PUBLIKUM

Da Øya rullet ut sine løsninger, hadde de stor tillit til at publikum ville følge festivalens anmodninger, for eksempel om kildesortering. Men det gikk ikke helt slikt de hadde håpet på.

– Kildesorteringen gikk ikke mer enn middels bra. Vi måtte resortere etterpå. Ambisjonen vår var at all emballasje og alt bestikk skulle gå i matavfallet. Men det miljøvennlige bestikket som kom med

Det har gitt oss motivasjon å være med på å skape noe. Det har bidratt til at Øya har fått flinke og motiverte medarbeidere.

Øya startet sitt økologi- og bærekraftarbeid før kildesorteringen til privatavfall ble etablert.

FOTO: ØYAFESTIVALEN

Klimamerking. FOTO: THOR MØLLER

Britt Nilsen er ansvarlig for økologi og bærekraft i dag.

FOTO: ØYA- FESTIVALEN

Øyas første bærekraft- og økologi- ansvarlige: Linn Catrine Lunder.

FOTO: BÅRD ANDERSON

flyfrakt smeltet i varm mat, og nytt bestikk måtte hastebestilles fra Tybring-Gjedde. Ingen heldig start, altså, smiler Lunder.

Hun forteller at den største utfordringen for publikum ble overgangen fra kjøtt til vegetariske retter. Det var der de opplevde mest skepsis i begynnelsen.

– Heldigvis har utviklingen i samfunnet gått i den retningen etterpå. Vi holdt oss oppdatert gjennom å bruke våre unge frivillige som testpersoner. De har fått smake på mye mat og har gitt viktige tilbakemeldinger.

STØRRE PERSPEKTIV

En av grunnene til at Øya har lyktes med sin strategi, handler om at festivalen har klart å se bærekraft i et større perspektiv, mener Linn Catrine Lunder. En praktisk tilnærming til driften har vært viktig.

– Jeg er selv oppvokst på småbruk, der vi dyrket mye selv. Så kjøpte vi en halv okse hvert år. Til festivalen tok jeg med meg en

praktisk tilnærming til økologisk og bærekraftig drift. Vi var heldige som fikk dette i gang såpass tidlig. Det var ingen systemer for innkjøp eller lignende som vi kunne dra nytte av. Da måtte vi utvikle en måte å organisere festivalen på. Visjonen var å løfte norsk musikk, men det var bærekraftarbeidet som først ga oss oppmerksomhet internasjonalt. Det tilførte festivalen en verdi som ble en viktig drivkraft internt.

Ville hun ha gjort noe annerledes i dag, hvis hun fortsatt var ansvarlig for bærekraft og økologi? Det er hun usikker på.

– Man gjør jo alltid noen enkeltfeil. I retrospekt kunne vi muligens ha spilt på noen flere fagmiljøer enda tidligere. Natur og ungdom har jo blitt en ekstremt viktig samarbeidspartner. Kanskje vi hadde vært tjent med at flere store arrangører hadde gått sammen om arbeidet. Det kunne ha ledet til raskere resultater flere steder.

Visjonen var å løfte norsk musikk, men det var bærekraftarbeidet som ga oss oppmerksomhet internasjonalt.

Natur og ungdom samarbeider med Øyafestivalen.foto: Thor Møller

Øyamat.FOTO: THOR MØLLER

Folk ser på det å kunne spise mat fra restauranter de ellers ikke spiser på som noe eksotisk. Det blir som en liten festival i festivalen.

DYRT MED KJØTT – OGSÅ FOR KLIMAET

Det er mer enn 20 år siden Øya la om mattilbudet sitt. Siden da har det skjedd flere radikale endringer, forteller dagens matansvarlig, Britt Medalen Nilsen.

– Blant de største sprangene vi har tatt er å redusere kjøttforbruket både internt og til publikum, noe som har gitt store gevinster på utslippene våre. Økologiske råvarer, særlig kjøtt, koster jo litt mer. Samtidig kan man bote på dette gjennom direkte handel og fornuftig bruk av råvarer. Det er en myte at økologisk mat er så mye dyrere.

Hun beskriver dagens publikum som «ganske sobert» og opptatt av mat.

– Folk ser på det å kunne spise mat fra restauranter de ellers ikke spiser på som litt eksotisk. Maten blir en liten festival i festivalen. Når vi planlegger mattilbudet, er bærekraft styrende for de fleste valgene vi tar. Det fører ofte til nye og innovative matretter, som publikum kun kan prøve på festivalen.

Øyafestivalen har hatt Debios gullmerke siden 2013, noe som innebærer at minst 90 prosent av det som serveres er økologisk. Tiltakene innen mat er noe av det viktigste bærekraftsarbeidet de gjør, sier Nilsen.

– Matproduksjonen vår henger tett sammen med både natur- og klimakrisen. Og den utgjør en enorm del av utslippene våre. Personlig tror jeg ikke det er et spørsmål om, men når man må gå over til

økologisk. Når vi kjøper inn så mye økologisk mat som vi gjør til festivalen, tar vi samfunnsansvar. Det er et stort ansvar å legge på den enkelte forbruker.

NYE TEMAER HVERT ÅR

Hun forteller at Øya hvert år jobber med mattilbudet og bærekraftlinjen de skal legge seg på. Det innebærer blant annet nye temaer hvert år på festivalene. I 2022, for eksempel, var bærekraftig mat miljøtemaet.

– Vi har jobbet mye med å finne gode produsenter vi kan kjøpe direkte fra. I 2022 inngikk vi et samarbeid med selskapet Dagens, som har noen spennende løsninger på direkte handel. Vi prøver også hele tiden å redusere og forbedre emballasjen vi bruker, og vi vurderte derfor om det var mulig å bruke gjenbruksemballasje til mat. All drikke serveres fra før i gjenbruksglass som vaskes underveis i festivalen, men vi har foreløpig ikke funnet en tilfredsstillende løsning for matserveringen.

Bærekraftig mat betyr også å bruke alt som kan spises, og i 2022 kunne man smake både tang og tare, stillehavsøsters, kje og maur på festivalen. Flere av restaurantene jobber i tillegg med sosial bærekraft, og tilbyr arbeidstrening og inkludering i sine matboder på festivalen.

Kokketeamet Kia og Torkel med økologiske grønnsaker. FOTO: THOR MØLLER

Det var vanskelig å få publikum til å gå fra kjøtt til vegetarisk i begynnelsen, men sakte men sikkert beveget samfunnet seg i den retningen. FOTO: ANKI GROETHE

Markus Hustad er daglig leder i Økologisk Norge. Han har studert internasjonale miljø- og utviklingsstudier ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet og økologisk landbruk ved Høyskolen i Innlandet. Han er andelshaver på Tveten gård i Oslo og er også birøkter.

Vi trenger et økomål å strekke oss etter

Matproduksjon og forbruk i samsvar med økologiske prinsipper er helt nødvendig i møte med klimaendringene og naturkrisen vi står oppe i.

TEKST **MARKUS HUSTAD**

Både i og utenfor Norge står matproduksjon for en betydelig andel av klimagassutslipp, forurensning og tap av naturmangfold. Samtidig er landbruket blant dem som rammes hardest av klimaendringer og ødeleggelse av natur. Det er stadig mer anerkjent at klima- og naturkrisen må bekjempes samtidig, også innenfor landbruket. En løsning er et tallfestet mål for økologisk matproduksjon.

Noen husker kanskje at Norge tidligere har hatt et mål om 15 prosent økologisk jordbruk? Gjennom vedtak i Stortinget ble det bestemt at vi skulle satse økologisk og bruke det til å oppnå et mer bærekraftig landbruk. Men, prosentene lot vente på seg, og da Riksrevisjonen skulle evaluere hvorfor målet ikke var nådd, fikk politikerne flengende kritikk for å mangle

handlekraft og tiltak for å oppnå målene de selv hadde satt seg.

Kritikken burde ha ledet til økt innsats for å nå målet. Istedenfor ble målstreken justert.

I 2018 ble en strategi for økologisk jordbruk vedtatt, med mål om å produsere det markedet etterspør av norske økologiske matvarer. Hvordan markedets etterspørsel skulle måles, ble ikke presentert, og produksjonen har stagnert.

Men er det for markedet vi bør satse på økologisk? Målet om mer økologisk er ikke først og fremst viktig for et marked eller for kunden, men for å oppnå et mer bærekraftig landbruk.

HELHETLIG TILNÆRMING

Økologisk landbruk representerer en iboende helhetlig tilnærming til jordbruk,

og med det, det potensielle bidraget til løsninger der både klima-, natur- og miljøfaktorer blir sett i sammenheng.

Blant de grunnleggende prinsippene i økologisk landbruk ligger det å drive landbruk og produsere mat basert på levende økologiske systemer og kretsløp, der man bygger på disse og tar vare på dem for framtiden. I det inngår å tilstrebe bruk og sirkulering av lokale ressurser og næringsstoffer, å bygge opp under et sunt, levende og fruktbart jordsmonn og å stimulere og bevare biologisk mangfold, for å nevne noe. Dette er relevante tilnærminger om man skal legge til rette for matproduksjon i et evighetsperspektiv.

Blant de mest kjente kjennetegnene ved økologisk landbruk er fravær av kunstgjødsel og kjemisk-syntetiske sprøytemidler. Produksjon, transport og bruk av kunstgjødsel og sprøytemidler krever store mengder energi og står for omtrent 20 prosent av landbrukets klimagassutslipp internasjonalt¹. I økologisk drift tilstreber man heller å bruke lokale ressurser i form av husdyrgjødsel og biologisk nitrogenbinding i samspillet mellom belgvekster og rhizobiumbakterier. I tillegg brukes vekstskifte og mekaniske metoder for ugrashåndtering. Ved rett bruk kan dette gi store miljøgevinster.

KLIMAGEVINSTER

De fleste studier viser at klimagassutslipp per arealenhet er noe lavere i økologisk enn i konvensjonelt landbruk, mens det

ikke er så stor forskjell per produserte enhet.² En grunn til at forskjellen er mindre per produserte enhet, er at avlingene på våre breddegrader er noe lavere i økologisk landbruk sammenliknet med avlinger fra konvensjonelt landbruk. Det blir derfor stilt spørsmål ved bærekraften ved økologisk landbruk.

Klimagassutslippene fra landbruket må selvfølgelig ned, men et spørsmål som reiser seg er til hvilken kostnad for natur og miljø. Man kan øke de eksterne innsatsfaktorene av eksempelvis kunstgjødsel eller kraftfôr og øke produksjonen, men er det bedre enn å produsere litt mindre på lokale ressurser? Blir det da nok mat? Ja, ifølge flere studier, både i et nordisk, europeisk og i et internasjonalt perspektiv.^{3,4,5} ⁶. Det er også et åpent spørsmål hvor mye man kan øke avlingene innen økologisk produksjon med en langt større innsats på forsknings- og utviklingsarbeid og videreutvikling av økologiske metoder.

Klimaregnskap er viktig, men å videreutvikle metoder der man både kan redusere utslipp og samtidig ta vare på naturgrunnlaget for produksjonen og sikre en miljøvennlig drift, er viktig når klima- og naturkrisen skal ses i sammenheng.

SPYDSPISS FOR FRUKTBAR JORD OG BIOLOGISK MANGFOLD

Et viktig hensyn, som har blitt satt mer på dagsorden de siste årene, er hvordan vi kan produsere mat og samtidig ta vare på og bygge opp en fruktbar jord. Det er

Gjennom vedtak i Stortinget ble det bestemt at vi skulle satse økologisk og bruke det til å oppnå et mer bærekraftig landbruk. Men, prosentene lot vente på seg.

Målet om mer økologisk er ikke først og fremst viktig for et marked eller for kunden, men for å oppnå et mer bærekraftig landbruk.

viktig for å kunne få avlinger i uoverskuelig framtid, ikke minst i en situasjon der klimaet er i endring. En levende og sunn jord, med godt med organisk materiale, vil ha bedre jordstruktur og være bedre i stand til å takle store vannmengder og tørke samt til å binde karbon.

I økologisk landbruk er det et grunnleggende hensyn å bygge på jordas eget kretsløp, og økologiske bønder har vært og er blant spydspissene når det gjelder bruk av metoder som bygger en fruktbar jord. Blant metoder som er mer vanlig i økologisk jordbruk versus konvensjonelt, er bruk av grønn gjødsel, fangvekster, flerårige vekster og vekstskifte med innslag av belgvekster. Dette er metoder som bidrar til økt innhold av organisk materiale i jorda. Undersøkelser viser også at det ofte er høyere innhold av karbon i jorda i økologisk åkerbruk enn i konvensjonelt.⁷ Samtidig er det metoder som nå i større grad tas inn og benyttes også i det konvensjonelle jordbruket.

Et annet område det blir relevant å se nærmere på er biologisk mangfold. Det er i flere studier dokumentert at det er høyere biologisk mangfold på økologiske gårder sammenliknet med konvensjonelle. Det kan blant annet relateres til fravær av kjemisk-syntetiske sprøytemidler, begrensa nitrogengjødsling og bruk av gjødselkilder som gir mat til livet i jorda, men også vekstskifte og at en større del av landskapet består av semi-naturlige habitater.⁸ Biologisk mangfold er grunnlaget for all

matproduksjon. Det er nødvendig å se på hvordan man i enda større grad kan ta ut potensialet for mer biologisk mangfold både innenfor det økologiske og konvensjonelle landbruket.

JUMBOPLASS BLANT NABOER

I 2021 oppfordret Danmarks landbruks- og matminister Rasmus Prehn Norge til å sette seg et økomål. Prehn understreket at økologi er dypt forankret i den danske regjeringens planer for en grønnere framtid. I nabolandet vårt er det tydelig at politikerne viser vilje til samarbeid og til å se sammenhengen mellom landbruk, klima og natur. De innser at økologisk landbruk er viktig for å dra hele landbruket i en mer bærekraftig retning. Danskene satser på offentlig innkjøp, har satt ambisiøse økomål, og har tydelige strategier for å nå disse målene.

«I Danmark har vi en veldig sterk økologipolitikk, som er etablert som et samarbeid mellom staten og [...] interesseorganisasjon[er] og alle andre aktører som er relevante innenfor økologi», fortalte Økologisk Landsforenings Sybille Kyed. Gjennom et tett samarbeid med den danske staten, har målsettingene – 25 prosent av landbruksarealet til økologisk og 60 prosent økologiske varer i innkjøp til offentlige kjøkken – gitt god vekst i økologi i det danske matsystemet.

Økologisk landbruk er også et miljøpolitisk redskap i Danmark. Økologi brukes aktivt for å sikre rent drikkevann og et

rent vannmiljø. Økologi er også skrevet inn i landbrukets klimaavtale. Dermed er vekst av det økologiske arealet nødvendig for å leve opp til den klimareduksjonen som det samlede landbruket skal prestere.

VÅR TUR?

EU satser også økologisk og på bærekraftig matproduksjon. I strategien «Farm to Fork» settes det mål om at 25 prosent av arealet skal bli økologisk. Det skal skje innen dette tiåret er omme.

I motsetning til i Norge er det tallfestede målet satt med bakgrunn i at økologisk matproduksjon er viktig for å bidra til å dra landbruket som helhet i en mer bærekraftig retning. Videre peker de på at økt økologisk produksjon vil ha en positiv innvirkning på biologisk mangfold og redusere insektsdød. De viser til at fraværet av sprøytemidler er positivt for både miljø og helse. Dessuten anses et miljøvennlig landbruk som mer attraktivt, som bidrar til å skape arbeidsplasser og tiltrekker seg unge bønder.

Her i Norge ønsker både landbruket og miljøorganisasjonene et økomål. En evaluering av strategien for økologisk landbruk i 2023 er tydelig: Vi trenger et mål å strekke oss etter, ønsket om å følge markedet holder ikke. Det var uvanlig stor enighet om konklusjonene i evalueringen som passende ble kalt «gode intensjoner – lite handling».

Det er vedtatt at strategien skal revideres i 2024 og følges opp i 2025. Økologisk

Norge har lenge arbeidet for at målet for økologisk produksjon i Norge ikke skal basere seg utelukkende på hva markedet etterspør, men på behovet for et mer bærekraftig landbruk.

Matproduksjon og -forbruk i samsvar med økologiske prinsipper er helt nødvendig i møte med klimaendringene og naturkrisen vi står oppe i. Økologisk landbruk fungerer som en spydspiss i utviklingen av et kunnskapsbasert, varig og fremtidsrettet landbruk.

Økologisk Norge krever derfor et tallfestet mål for økologisk produksjon og offentlig innkjøp – for klima og natur!

1. Scialabba, N. and Müller-Lindenlauf, M., 2010. *Organic agriculture and climate change. Renewable Agriculture and Food Systems*, 25(2), 158-169. Organic agriculture and climate change on JSTOR

2. Økologisk landbruk - matforsyning, klima og miljø @ Agropub

3. FUTURE NORDIC DIETS (diva-portal.org)

4. 201809-ST0918EN-tyfa.pdf (iddri.org)

5. Reshaping the European agro-food system and closing its nitrogen cycle: The potential of combining dietary change, agroecology, and circularity (cell.com)

6. Strategies for feeding the world more sustainably with organic agriculture (nature.com)

7. Økologisk landbruk - matforsyning, klima og miljø @ Agropub

8. biologisk-mangfold-i-landbrukets-tjeneste.pdf (okologisknorge.no)

EU satser også økologisk og på bærekraftig matproduksjon. I strategien «Farm to Fork» settes det mål om at 25 prosent av arealet skal bli økologisk. Det skal skje innen dette tiåret er omme.

En gave som varer:

Gi bort Samtiden

i 12 mnd

kr 525,-

Inkluderer papirutgaven og tilgang på nettsiden

50% rabatt

<https://order.mediaconnect.no/medierogledelse/SAM/637/userform?couponNumber=1009>

Samtiden

Samtiden

Kritikk → Refleksjoner → Perspektiv

Reiser vi av feil grunner og på feil måte? Kanskje flyplassen er mer interessant enn reisemålet? Det er på tide å tenke nytt om ferie. **Side 144**

FOTO: ANNE HÅSKOLL-HAUGEN

Martin Svedman er poet, litteraturkritiker og siviløkonom. Han debuterte i 2019 med diktsamlingen *Når jeg drikker*. I 2020 mottok han Saabyestipendiet for sin poesi. Svedman er fast skribent i *Samtiden*. I 2024 kom han ut med boken *Finans*.

Kan forfattere lære av kritikken?

Kritikk
av
kritikk

Går forfatterne som ikke leser anmeldelser av sine egne bøker glipp av noe? Finnes det forfattere som faktisk lærer noe av å lese andres kritikk? Det er mye mindre vanlig for forfattere å si at de har lært noe fra en anmeldelse enn at de ignorerer dem totalt.

TEKST **MARTIN SVEDMAN**

Burde forfattere lese anmeldelser av bøkene de skriver? Det er slående hvor mange forfattere, også kritikerroste, som forteller at de unngår å lese kritikk av bøkene deres. Per Petterson reiser utenlands etter å ha gitt ut en bok for å skjerme seg fra anmeldelsene. «Jeg satt i et stabbur litt nord for Torsby i Värmland. Jeg ble der i tre og en halv uke, på lang avstand fra norske aviser og med mange bøker på fanget. Det var herlig», fortalte Petterson til Bok365 i 2018.¹ «I don't even read positive reviews unless they are absolutely certified by eight different people to not contain one thing that could upset me», sa forfatteren Jonathan Franzen til tidsskriftet Slate i 2016.²

«Noen ganger lurar jeg på om kritikere burde vært mer som lærere, som deler ut

en gullstjerne eller et svart kors, men som også kommer med et eller annet brukbart råd», skrev forfatteren Zadie Smith i en artikkel fra 2001.³ Kritikere er ofte like, om ikke mer, beleste enn forfattere og besitter kunnskap som kan være nyttig, inspirerende og skjerpende også fra en forfatters perspektiv. Er det mulig at forfatterne som ikke leser anmeldelsene sine går glipp av noe? Eller er det såpass langt mellom de kloke rådene og innspillene at det er best ikke å lese?

Ben Marcus, en forfatter som har fått både ros og ris fra kritikerne, har i mange år lest anmeldelsene sine uten at han har blitt så mye klokere av det. I et intervju på podkasten «Otherppl» sier Marcus at det er to tendenser i kritikken av hans egne bøker.⁴ Den første er at bøkene pleier å få

Anmeldere kan være dypt forelsket i sin egen stemme, noe samtidsforfattere overraskende ofte hevder de selv ikke er.

lunkne anmeldelser rundt utgivelsesdatoen, men når den neste boken kommer, skriver kritikerne at de savner de fantastiske kvalitetene som den forrige boken hans hadde. Debuten hans fikk kritikk fordi den var smal og eksperimentell, mens den neste utgivelsen hans fikk kritikk fordi den ikke var like smal og eksperimentell som den første.

Det andre Marcus irriterer seg over er at bøkene hans havner hos feil type anmeldere. PR-avdelingen i forlaget hans sender leseeksemplar i hytt og gevær, de går som regel bredt ut. Det ihuga lanseringsarbeidet fører til slutt til at forfatteren ender opp med en haug av lunkne og rasende anmeldelser fra folk som egentlig aldri burde ha fått boken hans i hendene. Marcus ga ut en fantastisk roman i 2013 som het *Flammealfabetet*, som forlaget bestemte seg for å lansere som en medrivende science fiction-thriller. På Deichman står *Flammealfabetet* i science fiction-hyllen, selv om boken har lite til felles med romoperaer eller serieromaner fra fjerne planeter. Marcus mener at forlagets stempler kan bidra til å skape feil type forventninger og at det ikke er så mye å lære av at science fiction-anmeldere klikker i vinkel fordi de ikke forstår noe av det litterære prosjektet hans. Det eneste viktige Marcus virker å ha lært fra å lese anmeldelsene av sine bøker er en slags trass og at det egentlig er meningsløst å prøve å please anmeldere.

Hva mener forfattere som selv er kritikere? Leser de sine anmeldelser, og hva får de i så fall ut av dem? Etter at han ga ut en

essaysamling i 2021, skrev kritiker Frode Helmich Pedersen følgende om hvordan han hadde oppfattet kritikken: «Mine tanker om kritikerstanden var ikke høye. Jeg fant anmelderne ubalanserte, overfladiske og nokså selvfornøyde.»⁵ Pedersen plukker altså med seg lite som kan gjøre ham til en skarpere tenker eller til en bedre skribent av å lese hva anmeldere har ment om boken hans. Kunne han like gjerne ha brukt tiden sin på noe annet? Pedersen sier allikevel at han har lært en slags filosofisk lekse om at man ikke burde forvente altfor mye fra andre. «Men dette er altså ingenting å klage over. Den kritikken du får er aldri den du helst ville ha, og det skal den heller ikke være. Kritikken er ikke skrevet for din skyld.» Det er noe vakkert med at Pedersen nekter å klage (selv om det muligens kan oppfattes som en klage å kalle kritikerne for ubalanserte, overfladiske, og selvfornøyde), og han virker klok når han hevder at det beste noen ganger kan være nettopp at man ikke får akkurat det man vil ha. Å lese sine egne anmeldelser kan altså ha en egoreduserende funksjon som en forfatter kan ha nytte av.

I et intervju på Forfatterforeningens nettside om det å debutere som forfatter, sier poeten Torgeir Rebolledo Pedersen at «noen panegyrisk mottagelse (av hans første bok) kan jeg ikke si det var, heldigvis».⁶ Hvordan kan Rebolledo Pedersen kjenne seg heldig over at boken hans fikk en lunken mottagelse? I intervjuet sier han at han var i harnisk over anmelderingresser av typen «Kunstig fremdrevet lyrikk». Men det

«Noen ganger lurer jeg på om kritikere burde vært mer som lærere», skrev Zadie Smith.

FOTO: DAVID SHANKBONE

Ben Marcus er en av få forfattere som sier han leser anmeldelsene av bøkene sine. Der ser han spesielt to tendenser.

FOTO: SLOWKING

Rebolledo Pedersen mener, er at det ikke nødvendigvis er bra for forfattere å venne seg til å få for mye ros. «For mye medgang gir Hybris som kjent, for mye motgang kan være dobbelt dødelig, men litt av det ene og litt av det andre er bra, det gir både den nødvendige trass og det påkrevde incitament til å ville mer, til å vise mer, ja, til å åpne opp for mer.» Her er altså Rebolledo Pedersen på linje med Helmich Pedersen.

I litteraturkritikken har et slags lærer- eller lektorideal dype røtter. Anmeldelser dreier seg mye om stjerner eller svarte kors. En av de morsomste litteraturkritiske spaltene fra de siste årene het «FAQ med lektor Meyer», der en lektor som også var skribent og litteraturkritiker besvarte spørsmål om litteratur. Når litteraturkritikere ytrer seg i offentligheten om andre ting enn bøker, handler det nesten uten unntak om saker som har med utdanningspolitikk eller med skolevesenet å gjøre. NRKs litteraturkritiker Knut Hoem

engasjerte seg sterkt for norskundervisningens fremtid i en serie debatter i 2017, mens Dagbladets anmelder Cathrine Krøger gikk til angrep på pensumet på sykepleierstudiet i 2018. Kommer slike lektor-aktige kritikere også med pedagogiske råd som forfattere kan ha nytte av å ta med seg videre i forfatterskapet?

Problemet med kritikerpedagoger fra en forfatters ståsted er at de sjelden slekter på en utforskende og liberal forsøks-gym-tradisjon. Mange virker opptatt av å iscenesette seg selv som fordømmende skolemestere, heller enn av å fremstå som inspirerende og moderne pedagoger. Den tyske kritikeren Marcel Reich-Ranicki koketterte i et intervju med at han på nokså autoritært vis hadde fått forfatteren Martin Walser til å gå over fra å skrive romaner til å skrive noveller ved å rakke ned på hans lengre tekster og rose de korte.⁷ Preben Jordal har sagt at når han gang på gang gyver løs på Karl Ove Knausgård,

Er det mulig at forfatterne som ikke leser anmeldelsene sine går glipp av noe? Eller er det såpass langt mellom de kloke rådene og innspillene at det er best ikke å lese?

Torgeir Rebolledo Pedersen uttalte at han følte seg heldig over at boken hans fikk en lunken mottagelse.

FOTO: INGER MARIE GRINI

Sheila Heti sa i et intervju at anmeldelsene hun selv liker å lese, ikke ligner særlig mye på kritikken hun anstrenger seg for å skrive.

FOTO: INFOGIMATION OF NEW ORLEANS

handler det egentlig om en forkvaklet omsorg for forfatterens talent. I et intervju i tidsskriftet Prosa, forteller Jordal «at han nok var strengere med Knausgård enn han ville vært med andre fordi han mente potensialet var så mye større enn det Knausgård leverte.»⁸ Å være hard og straffende mot folk man egentlig elsker er kanskje en naturlig del av hverdagen hvis man er lærer på en kostskole i England, men det kan føre til motreaksjoner når bokanmeldere forsøker seg på slike intrikate psykologiske spill mot norske samtidsforfattere. Frederik Svindland har for eksempel uttalt at mye av dagens kritikk preges av en «nidkjærhet av typen som hører hjemme i klasserom enn i publikasjoner som fortjener å bli tatt alvorlig.»⁹

At anmeldere spiller på et image som nidkjære kostskoleelektorer er nok i mange tilfeller et villet grep. Kritikken henvender seg til avislesere som synes at slikt er underholdende. Forfatteren Sheila Heti skriver både romaner samt bokanmeldelser og kritikk. Når hun anmelder, er hennes mål

å være redelig og ta bøkene hun skriver om på alvor. Samtidig sier hun i et intervju at anmeldelsene hun selv liker å lese, ikke ligner særlig mye på kritikken hun anstrenger seg for å skrive. «Those are not the reviews that I like reading, I think that for me, my version of People Magazine or gossip blogs are really negative book reviews. There's this delicious pleasure I get from reading an incredibly mean spirited, or fair but very analytical, critical review. I love reading them. I don't think that I love reading them though for any dignified reason. It's just indulging in gossip with a friend about a third friend but I get such a deep pleasure, probably partly the pleasure that they're not doing that about my book but they're doing it about somebody else's book.»¹⁰ Literaturkritikeren skriver ikke for forfatteren, men for forfatterens kollegaer.

Filmen *Matilda*, der mye av handlingen kretser rundt en autoritær lærer som heter Miss Trunchbull, er en mer underholdende film enn *Dead Poet's Society*, som handler om en lærer som er snill og

Ubalansert kritikk er rett og slett svært underholdende for alle andre enn for personen som har skrevet boken.

«Kutt, kutt, kutt», var overskriften til Stavan-ger Aftenblad i en kritikk av Ole Gævers (bildet) roman *Mot Å* fra 2024.

FOTO: BAARD HENRIKSEN

Tao Lin sier at han leser anmeldelser, og at han stort sett er enig med dem, også de negative.

FOTO: GRAHAM KOLBEINS

inspirerende. På biblioteket finnes det flust av bøker for barn med titler som *Verdens verste lærere*, *Kjipe lærere*, eller *Lærer-trøbbel*, bøker som er svært populære selv om de antageligvis i liten grad speiler virkeligheten i dagens klasserom. Autoritære figurer og ubalansert kritikk er rett og slett svært underholdende for alle andre enn for personen som har skrevet boken. Dette er en viktig grunn til at forfattere ikke burde lese anmeldelser av sine egne bøker.

Anmeldere kan være dypt forelsket i sin egen stemme, noe samtidsforfattere overraskende ofte hevder de selv ikke er. Kritikere kan rett og slett virke «selvfornøyde», for å bruke Helmich Pedersens ord. Leser man på den annen side intervjuer med forfattere, virker det som om disse gjør lite annet enn å gå rundt og tvile på sin egen stemme. «(I read) anything, anything at all, that doesn't sound like me. Sick of sound of own voice. Sick of trying to make own voice appear on that white screen. Sick of trying to pretend, for sake of agent and family, that idea of putting words on blank page feels important», skriver Zadie Smith i et tilsvarende svar til kritikeren James Wood, som på en selvfornøyd måte nettopp hadde skrevet et essay der han kalte Smith's litterære stemme «hysterisk».¹¹

Når Forfatterforeningen intervjuer nye

medlemmer for nettsiden sin, er et av de sentrale spørsmålene hvilke forhold forfatteren har til å kutte og stryke tekst. Svarene er oppsiktsvekkende like, som om det kun fantes ett korrekt svar med to streker under. «Alle tekster blir bedre av å bli minst 1/4 kortere, ofte kan man fjerne halvparten uten at det egentlig gjør noe.» «Jeg elsker å stryke tekst.» «Det skjer ikke nødvendigvis med lett hjerte, men det er som regel positivt.» «Jeg elsker å stryke tekst, og bruker vel så mye tid på det som på å skrive den.»¹² I en interessant bok som heter *The Program Era* har litteraturprofessoren Mark McGurl hevdet at den amerikanske samtidslitteraturen til en viss grad preges av en puritansk-inspirert skriveskam. Det å skape skjønnlitterære tekster blir sett på av mange som en innbilske og litt jålete syssel, og McGurl mener at mange forfattere stryker hardt for å lette på samvittigheten.¹³ For meg opplevdes det som frigjørende da en av foreleserne på Forfatterstudiet i Tromsø plutselig sa at hun faktisk var drittlei alt snakket om å stryke i tekster. Forfattere liker ofte å fremstille det å kutte som et svært krevende og vanskelig stykke arbeid, men det kan også være en lettvinnet løsning, dersom problemet faktisk ligger et helt annet sted enn at man har for mye tekst.

Samtidsforfattere blir kanskje aldri helt

fornøyde med sin egen stemme, og det virker som om noen helst ville ha amputert den helt. Alt snakket om å kutte og stryke i litteraturen har med tiden blitt innlemmet i bokanmeldernes arsenal, selv om det er litt sent for en forfatter å begynne å stryke i en tekst hvis boken allerede er i hendene på anmelderne. «Kutt, kutt, kutt», var overskriften til Stavanger Aftenblad i en kritikk av Ole Giævers roman *Mot Å* fra 2024.¹⁴ *Mot Å* er en roman på 369 sider, men kritikeren hevder at den ville fungert bedre dersom den hadde blitt «redigert kraftig ned, til ei novelle». Anmelderen hater altså rundt 90 prosent av stemmen til Giæver, men det kan ikke utelukkes at Giæver misliker 100 prosent av denne stemmen, dersom han er skrudd sammen på lignende vis som samtidsskribentene flest.

Det kan være verdt å tenke seg om to ganger før en forfatter følger en kritikers råd og begynner å stryke og kutte i vildensky. I en anmeldelse av Bertrand Besigyes *Og solen tilber ingen andre guder enn sin egen styrke* skriver Brynjulf Jung Tjønn at han under lesningen fant en haug av «formuleringer, setninger og ord som lett kunne ha blitt strøket bort, slik at utgivelsen samlet sett hadde fremstått som mer økonomisert og gjennomført».¹⁵ Allikevel ville ikke Tjønn råde forfatteren til å gjennomføre en slik økonomisering. «Men faren da er å ta bort det originale ved Besigye. Han er en poet som ikke bør dempes, men heller løftes frem. Derfor må han

få lov til å feile.» At noen litterære tekster faktisk kan bli bedre av å la feil og mangler stå, er innsiktsfullt påpekt av anmelderen, som også er forfatter.

Går forfatterne som ikke leser anmeldelser av sine egne bøker glipp av noe? Finnes det forfattere som faktisk lærer noe av å lese andres kritikk? Det er mulig, men det er mye mindre vanlig for forfattere å si at de har lært noe fra en anmeldelse enn at de ignorerer dem totalt eller siler dem gjennom minst åtte personer, som Franzen kunne fortelle. På podkasten «Otherppl» har en amerikansk forfatter ved navn Brad Listi siden 2011 intervjuet over 900 forfattere, inkludert navn som Knausgård, Dorthe Nors, Roxane Gay og Bret Easton Ellis. Han intervjuer også mange yngre og mindre etablerte forfattere. Selv om jeg kanskje har spilt av rundt 50 episoder av podkasten mens jeg har gått rundt i byen eller vasket gulvet hjemme, har jeg bare hørt én forfatter si at hun hentet inspirasjon til sin nye roman av å lese en kritisk anmeldelse av hennes forrige.

Utsagnet fra denne forfatteren kom som et sjokk, fordi de 49 andre forfatterne som regel var nokså avvisende til at de hadde noe å lære fra kritikken. Enten leste de ikke anmeldelser som Petterson eller Franzen, eller så var de resignerte eller irriterte som Ben Marcus. Et ganske representativt utsagn om temaet kommer fra forfatteren Tao Lin. Lin sier at han leser anmeldelser, og at han stort sett er enig

Når hun anmelder, er målet å være redelig og ta bøkene på alvor. Men anmeldelsene hun selv liker å lese ligner ikke særlig mye på kritikken hun anstrenger seg for å skrive.

Jeg har bare hørt én forfatter si at hun hentet inspirasjon til sin nye roman av å lese en kritisk anmeldelse av hennes forrige.

med dem, også de negative. Han hevder videre at han vet hva han holder på med i skrivingen sin, noe som også betyr at han er pinlig klar over hvilke feil og mangler han har som forfatter. Han trenger ikke å lese en anmeldelse for å skjønne at han må jobbe hardere. For Lin peker kritikerne utelukkende på greier med skrivingen hans som han allerede vet, så han har egentlig ikke noe å lære fra dem. Han leser ikke anmeldelser i håp om å lære noe, men fordi han er for selvopptatt til å la være.

Zadie Smith trenger heller ikke å lese analysene til en kritiker for å være pinlig klar over at det finnes problemer med hennes stemme og hennes litteratur. Hun vet selv hvor skoen trykker. «(W)riters do not write what they want, they write what they can. When I was 21 I wanted to write like Kafka. But, unfortunately for me, I wrote like a script editor for The Simpsons who'd briefly joined a religious cult and then discovered Foucault. Such is life.» Hos Smith finnes det et ekko av noe poeten Philip Larkin sa om kritikere som kom med forslag og skriveråd til forfattere. «Jeg lurer på om kritikerne er klar over at forfatteren som regel er enig med dem: og at det du skriver er så avhengig av hva slags menneske eller person du er, og hva slags miljø du lever i, at du ikke egentlig *velger* hva slags poesi du har lyst å skrive, du bare skriver de diktene du må skrive – og *kan* skrive.»¹⁶ Når Miss Trunchbull roper og skriker, har hun sikkert gode grunner til det innimellom. Men forfattere kan allikevel gjøre lurt i holde seg for ørene.

1. «Jeg bare må vekk», Leif Gjerstad. <https://bok365.no/artikkel/jeg-bare-ma-vekk/>
2. «Jonathan Franzen on Fame, Fascism, and Why He Won't Write a Book About Race» http://www.slate.com/articles/arts/interrogation/2016/07/a_conversation_with_novelist_jonathan_franzen.html
3. «This is how it feels to me». <https://www.theguardian.com/books/2001/oct/13/fiction.afghanistan>
4. «Other Ppl with Brad Listi», Episode 43. <https://open.spotify.com/episode/4RF4ebDtbrlQDUuQ3CChed?si=OzqoV5J9RX-bf1yNNrP06A&preview=coverart>
5. «Kritikken og kjærligheten». <https://www.blabla.no/metakritikk/kritikken-og-kjaerligheten/113926>
6. «Om å debutere». <https://www.forfatterforeningen.no/artikkel/om-a-debutere/>
7. «Ich habe manipuliert, selbstverständlich!». <https://www.spiegel.de/kultur/ich-habe-manipuliert-selbstverstaendlich-a-c-2fe84-0002-0001-0000-000013493349>
8. «Allerede før boken er åpnet» – om (in)habilitet i litteraturkritiken». <https://prosa.no/artikler/essay/allerede-for-boken-er-apnet-om-in-habilitet-i-litteraturkritiken>
9. «Når redaktøren forklarer seg som svada». <https://www.morgenbladet.no/ideer/debatt/2019/11/15/nar-redaktoren-forklarer-seg-som-svada/>
10. «Between the Covers Sheila Heti Interview» <https://tinhouse.com/transcript/between-the-covers-sheila-heti-interview/>
11. «This is how it feels to me». <https://www.theguardian.com/books/2001/oct/13/fiction.afghanistan>
12. Forfatterforeningen. Møt nye medlemmer. <https://www.forfatterforeningen.no/kategori/mot-medlemmer/>
13. «The Program Era». <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674062092>
14. «Hadde denne romanen blitt gitt ut, viss eit mindre kjent namn sto bak?». <https://www.aftenbladet.no/kultur/i/dw3j0j/kutt-kutt-kutt>
15. «Fortjener applaus». <https://www.nrk.no/kultur/og-solen-tilberingen-andre-gud...1.7113336>
16. «Ta kritikk eller gi blanke?». <http://www.flammeforlag.no/blogg/ta-kritikk-eller-gi-blanke>

Bokhylla

Tre nye bøker vi vil ha inn i bokhylla, og en gammel bok vi tar ut.

TEKST **MAGNE LERØ**

Ut av hylla

AMERIKANSK KARMAGEDDON.

Thomas Seltzer, Oktober

Thomas Seltzers bok har undertittelen «Tanker om mitt fordømte fedreland». Seltzer har amerikansk far og norsk mor og tilbrakte tidlig barndom i det såkalte Rustbeltet i Wisconsin. Men han har bodd meste- parten av livet i Norge.

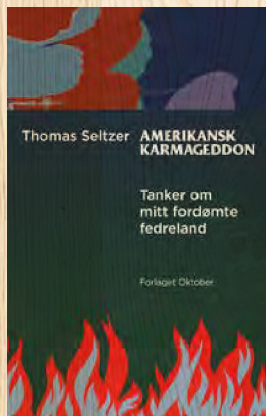
NRK lot Seltzer utfolde sitt talent som dokumentarjournalist i filmen *I Donald og Hillarys bakgård* og *Thomas Seltzers Amerika* fra 2020. Han er ikke opptatt av å fylle en ekspertrolle. Han leter heller ikke etter ekspertene, men etter folk som har en historie å fortelle, mennesker som belyser en trend i tiden, utviklingstrekk i et miljø eller menneskers til tider trøblete erfaringer. Seltzer jakter ikke på gladsaker, men

etter ekte vare, på godt og ondt.

Boken er dels en reiseskildring der han gjør lange opphold underveis, snakker med folk, danner seg inntrykk og lar tankene fly både i en kreativ og intellektuell retning. Seltzer leverer intet mindre enn en politisk og sosiologisk analyse av Amerika. Han går tilbake i historien, henter fram dagsaktuelle eksempler fra musikk, film, litteratur og kunst, og han tillater seg å spå om framtiden.

Seltzer er ingen optimist på USAs vegne. Han tror det går den veien høna sparker. Han etterlater et inntrykk av at det er for mye som har gått galt, de har havnet for langt nede i grøfta til at de kommer seg opp igjen.

FOTO: OKTOBER

Inn i hylla

EN VELSKAPT PIKE

Pia Edvardsen, Aschehoug

Pia Edvardsen følger opp med *En velskapt pike* som handler om vanskelighetene med å akseptere at man er annerledes.

En ung kvinne har levd i et heterofilt kjæresteforhold siden hun var i slutten av tenårene. Når hun en dag erkjenner hvem hun egentlig er, vekkes en angst i henne som hun ikke kan leve med. Det er nær på at hun går til grunne i forsøket på å benekte sin homofile legning. Pia Edvardsen baserer sin roman på egne erfaringer med konverteringsterapi.

FOTO: ASCHEHOUG

HJELP, DE DRAR TIL SVEITS!

- MILLIARDÆRENES MAKT OVER NORGE

Mímír Kristjánsson og Sofie Marhaug, Manifest

Kjæresteparet og Rødt-politikerne Mímír Kristjánsson og Sofie Marhaug har reist til Sveits, men bare for å se, ikke røre, eller rettere sagt, rapportere om hvem rikingene er og hva som går av dem. Den norske stat går glipp av milliarder i formuesskatt og annen skatt når «verdiskaperne», som de gjerne selv kaller seg, mener at skattenivået i Norge er blitt for høyt. Her er det tett med kunnskap om skatt, utbytte og profitt. De kritiserer også venstresiden for ikke å komme opp med politikk som bygger fellesskap og solidaritet.

FOTO: MANIFEST

BJØRNEBÆRSTIEN

Eskil Skjeldal, Cappelen Damm

Eskil Skjeldals tredje roman, *Bjørnebærstien*, kom ut i vår. *Bjørnebærstien* er verstinggata på Rykkinn på 80-tallet. Vi møter Johannes som har en far som drikker og slår, en mor som ligger lavt, en lillebror som ikke har utviklet språk og kompisen Karl som selger hasj, riktignok i beskjeden målestokk. Johannes er ikke mors beste barn, men han føler ansvar, særlig for lillebroren, og han forsøker å gjøre det beste ut av livet.

FOTO: CAPPELEN DAMM

Kenneth Moe er tidligere litteraturanmelder i Aftenposten, og har gitt ut fem bøker på Pelikanen forlag. Han fikk Tarjei Vesaas' debutantpris for sin første roman *Rastløs* i 2015. I den essayistiske spalten *Et annet blick på film* tar han for seg fenomener innen norsk film og tv og den norske mottagelsen av utenlandsk film.

Et dykk ned i Filmarkivet

Et annet blick på film

Hva skjer om man tar fire stikkprøver fra den norske filmtradisjonen?

TEKST **KENNETH MOE**

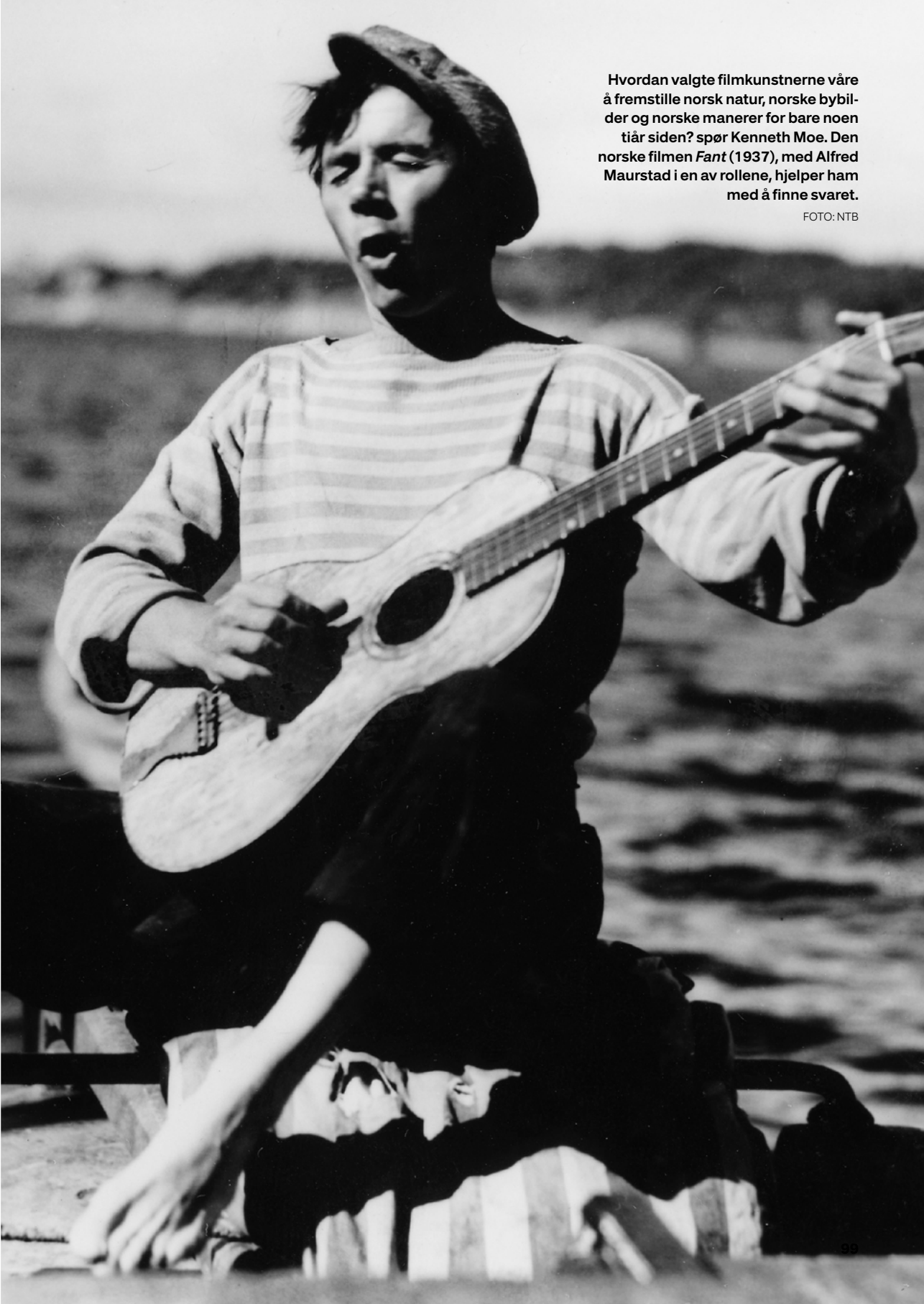
For øyeblikket ligger det 3159 filmer på den norske strømmetjenesten Filmarkivet, hvorav 1095 tilhører kategorien *norsk*. Det betyr ikke at det finnes 1095 norske spillefilmer og kortfilmer på tjenesten. Tallet inkluderer nemlig også en betydelig andel klassiske kinoreklamer, episoder av TV-serier, arkivopptak, filmrevyer produsert for NS-myndighetene, klipp fra filmavisen og så videre. For en som ikke vokste opp i Oslo, har spesielt de gamle, dokumentariske opptakene av forskjellige bydeler og områder omkring i byen, vært av interesse. For å komme med en konkret anbefaling, så gir *I Asbjørnsens fotefar: Vestmarka og Krok-skogen* (1953) et magisk 1950-tallsinnblikk i de delene av Osломarka som skilte Peter Christen Asbjørnsen fra sin venn på Ringerike, Jørgen Moe.

Arkivet ble lansert av Norgesfilm AS

i november 2004, altså for snart 20 år siden, i forbindelse med digitaliseringen av det nasjonale filmarkivet til Norsk filminstitutt (NFI). For ti år siden startet de en abonnementstjeneste som koster 39 kroner i måneden, men av rettighetsgrunner må man leie noen av filmene utenom. Sammenlignet med de fleste andre strømmetjenester er prisen meget lav, men man kan allikevel spørre seg om den omstridte norske filmarven er verdt selv denne prisen? De fleste av oss kan være enige om at norsk film er nokså bra nå, men hva med før i tiden? Lenge før den store vendingen omkring årtusenskiftet? Hva med norsk film på 30–40–50-tallet?

For å være helt ærlig, så vet jeg ikke. Etter å ha skrevet om film for Samtiden i et år, anmeldt film for Subjekt i et par år og en sjelden gang iblant for Aftenposten enda lenger, har det gått opp for meg

Hvordan valgte filmkunstnerne våre
å fremstille norsk natur, norske bybil-
der og norske manerer for bare noen
tiår siden? spør Kenneth Moe. Den
norske filmen *Fant* (1937), med Alfred
Maurstad i en av rollene, hjelper ham
med å finne svaret.

FOTO: NTB

hvilken blindsons eldre norsk film er for meg. I det siste har jeg forsøkt å gjøre noe med saken. Blant annet ved å abonnere på Filmarkivet.

NYSGJERRIGHETEN PÅ DET EGNE

Før jeg skulle skrive denne teksten, hadde jeg for eksempel aldri sett Edith Carlmars klassiske farse *Fjols til fjells* (1957), om forvekslinger og forviklinger på et høyfjellshotell. Og jeg følte meg truffet da den berømte skuespilleren Teddy Winter (Frank Robert) spør hotellets nye piccolo Rudolf (Unni Bernhoft): «Ser du ikke de norske filmene?» hvorpå Rudolf (egentlig hotelldirektørens datter Ruth i forkledning) svarer:

«Jo, hvis det ikke går noe annet, så.»

En fullt så avfeieende holdning har jeg riktignok aldri hatt, og jeg har selvsagt sett og satt pris på en og annen gammel, norsk film. Arne Skouens sabotasjethriller *Ni liv* (1957), den er ganske god. Og den ble lagd i en tid lenge før filmer om norsk heltemot under andre verdenskrig hadde utspilt sin rolle, ja, i en ambisiøs etterkrigstid da man fortsatt med god samvittighet kunne unne seg litt propaganda. Men tross noen sporadiske gleder har jeg aldri gjort en tilstrekkelig innsats for å kultivere min egen nysgjerrighet på norsk film som kom mer eller mindre samtidig med Hollywoods gullalder fra sent på 20-tallet til cirka 1960.

En ting er den rent filmhistoriske interessen. Selv om filminteresserte generelt har sine foretrukne steder og perioder,

burde man jo alltid forsøke å utvide horisonten. Gjennom film kan man tross alt oppdage hele verden. Og etter hvert som ens ungdommelige aversjon mot alt nært og nasjonalt mildnes, burde man også forsøke å åpne seg for sitt eget lands filmtradisjon – uansett hvor døv den hittil har måttet virke.

DA BESTEMOR VAR UNG

Så kommer selvsagt håpet om å oppdage en oversett filmperle som bare noen ytterst få mennesker kjenner til. De siste årene har man forsøkt å gjøre Erik Løchens eksistensielle trekant-thriller *Jakten* (1959) – som ligger på Filmarkivet – til en slik glemt skatt. Men filmtidsskriftene, cinemateknerdene og ikke minst Løchens eget barnebarn Joachim Trier har ikke greid å overbevise meg. Med drivende jazzrytme og tidvis ekspresjonistiske bilder, gir filmen oss et fascinerende unorsk blikk på den urnorske fjellvidda, men narrativt sett er den nokså kjedelig, og dessuten irriterende spilt av de tre hovedrolleinnhaverne (Tor Stokke, Rolf Söder og Bente Børsum). Den farlige seksuelle spenningen dem imellom forblir en påstand, uttrykt via deres vekslende fortellerstemmer.

I tillegg til den filmhistoriske interessen og ønsket om å dra på filmkritisk skattejakt, kommer et tredje motiv for å sette seg mer inn i norsk film: rett og slett den dokumentariske interessen av å se sitt eget land, riktignok i fiksjonalisert og teatral form, slik det så ut da ens besteforeldre var

Det har gått opp for meg hvilken blindsons eldre norsk film er for meg. I det siste har jeg forsøkt å gjøre noe med saken.

Leif Juster i den norske spillefilmen *Fjolls til fjells* (1957). Juster i aksjon på ski. FOTO: AKTUELL / NTB

Innspillingen av filmen *Gategutter* (1949) i Gøteborggata på Rodeløkka. FOTO: SVERRE A. BØRRETZEN / AKTUELL / NTB

unge og ens egne foreldre småbarn eller kanskje ikke født ennå. Jeg har sett mye Old Hollywood, og jeg har dykket ned i filmtradisjonene til andre, mer filmatisk respektable land enn Norge, som Frankrike, Japan og Sverige. Men hvordan valgte filmkunstnerne våre å fremstille norsk natur, norske bybilder og manerer for bare noen tiår siden?

For å utforske dette og andre spørsmål tok jeg fire stikkprøver: *Fant* (1937) av Tancred Ibsen, *Gategutter* (1949) av Arne Skouen, *Døden er et kjærtegn* (1949) av Edith Carlmar og som sagt hennes *Fjols til fjells* (1957). Disse fire har til felles at de er velkjente norske filmklassikere som ligger tilgjengelig på Filmarkivet, og som jeg ikke hadde sett før nå.

FARLIG SOMMERIDYLL

Siden jeg valgte å se disse filmene i kronologisk rekkefølge, begynte jeg altså med *Fant*. Filmen er ikke bare regissert, men også skrevet av Tancred Ibsen, etter Gabriel Scotts roman fra 1928 med samme tittel. Den skildrer en sommerdag på Sørlandet, hvor det lokale skjærgårdsfolket får besøk av et maritimt taterfølge som selger rottefeller og annet krimskrams. Ingmar Bergmans filmografi har gitt meg en særlig forkjærlighet for skandinavisk sommeridyll, fotografert i svart-hvitt, og med den løsslupne komikken gjort faretruende av seksuelt eksplosive undertoner. Og her, allerede før Bergman kom i gang med sin

Gjengen i *Gategutter* (1949) blir instruert av regissør Arne Skouen.

FOTO: SVERRE A. BØRRETZEN / AKTUELL / NTB

filmkarriere og tidlige romantiske sommerkomedier, er det meste på plass.

Hovedpersonen Fændrik (Alfred Maurstad) blir avfeid av en tidligere flamme som er fastboende på en av øyene. Overgangen fra lett flørt til rasistisk avvisning er brå. Og tatertematikken blir så klart ikke behandlet med den sensitiviteten man ville ha forventet av en moderne film. Når den langskjeggede og nokså skikkelige patriarken Sebaldu (Lars Tvinde) ikke følger med, bråker og slåss etterkommerne hans som The Three Stooges og steller i stand masse trøbbel. Sønnen Fændrik er troverdig og karismatisk spilt av Maurstad. Han snakker kjapt og vittig, synger, spiller gitar og munnspeil. Men han er også en

De fleste av oss kan være enige om at norsk film er nokså bra nå, men hva med før i tiden? Lenge før den store vendingen omkring årtusenskiftet?

Å se disse guttene subbe omkring i støvete Grünerløkka-gater, 75 år etter innspillingen og med enda 20–30 års avstand til hendelsene som skildres, er historisk interessant.

lat, grådig og begjærlig mann, med en tendens til voldelige humørsvingninger. Når den vakre og jomfruelige østlendingen Josefa (Sonja Wigert) sniker seg på fantebåten hans for å unnsnippe sin onkel (Einar Tveito), blir hun først voldtatt av Fændrik og så gjort til hans husmorslave. Til tross for dette får han henne til å le ved å imitere dyreløyer.

Selv om kontrasten mellom Fændriks djevelske fantesjarm og Josefes ukrenkelige, norske renhet åpenbart ikke ville ha vært innåfor ifølge vår tids moral, så er filmen i seg selv et gripende og tidløst drama, som jeg gjerne ser om igjen. Og selv om filmen ikke akkurat gir den moderne seeren en årvåken innvielse i det norske romanifolkets utenforskap, sitter jeg allikevel igjen med en følelse av å ha fått et genuint glimt av en annen tid og et annet Norge. Jeg får lyst til å lære mer om øylivet på denne tiden, motsetningene mellom Sør- og Østlandet samt hvordan disse såkalte fantene egentlig hadde det.

TØFT GATESPRÅK

Gategutter er fra 1949, men skildrer 20-tallets fattigdom i Oslo, og den gryende klassebevisstheten i en småkriminell guttegjeng: Karsen (Tom Tellefsen), Gotfred (Ivar Thorkildsen), Sofus (Pål Bang-Hansen), Reidar (Per Arne Knoblauch) og Høna (Svein Byhring). Uten helt å sannsynliggjøre reisen vil filmen skildre guttenes overgang fra å stjele kos og appelsiner i begynnelsen av filmen,

til å kjempe mot streikebrytere i slutten. Karsten er kanskje den mest menneskelige av dem. Han står alltid i klinsj; mellom de forskjellige i gjengen, mellom gjenglivet og relasjonen til mor (som nytteløst forsøker å skjule hvor dårlig råd de har) og mellom egen fattigdom og den ideologiske oppvåkningen.

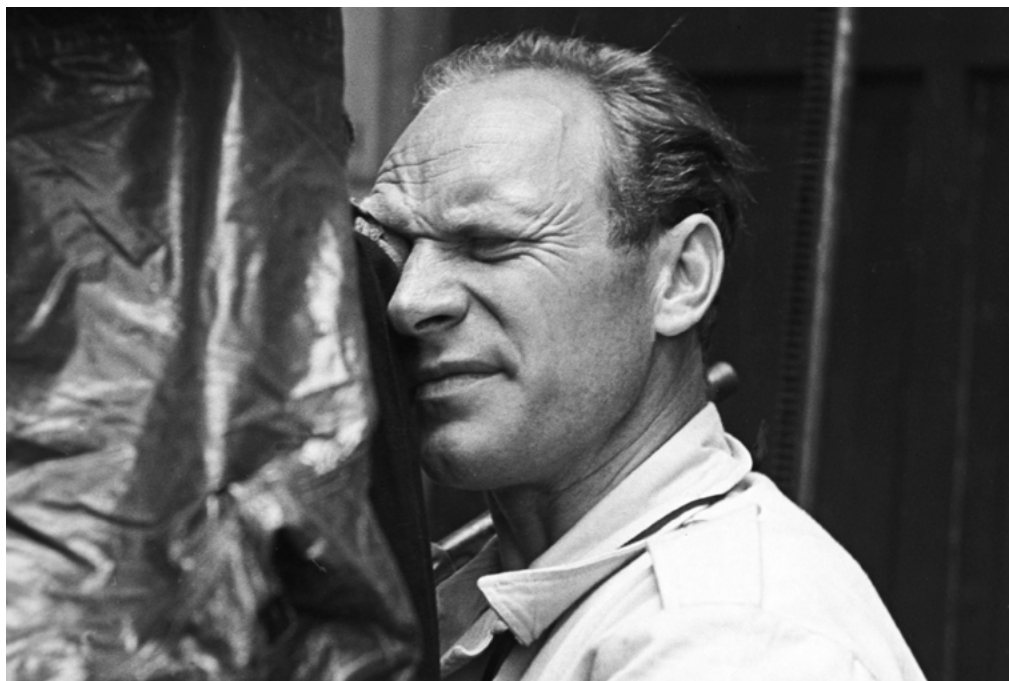
Reidar er den som helt fra begynnelsen av, takket være sin politisk engasjerte arbeiderfar, snakker om «sollidaritet» og «sossial samvittighet». Ved slik å snike budskapet rett inn i dialogen, sørger Skouen for å gjøre filmen enda mindre subtile agiterende enn den allerede var. Foreldreløse lille Sofus oppdras av sin bestemor. Som karakter fremstår han som et endimensjonalt forsøk på å vekke sympati. Og selv om det brede østkantmålet ikke sitter naturlig i munnen på noen av disse skuespillerne, er nok lille, fregnede Pål Bang-Hansen lengst unna å mestre det.

Den teatraliske sosialrealismen vi nå assosierer med *Lasse & Geir* (1976) og *Døden på Oslo S* (1990), hvor unge skuespillere forsøker å tøffe seg med gatespråk – «Di strømpel!» – men ender opp med å høres ut som Karius og Baktus, har solide røtter i denne helt ålreite, men alt i alt flate filmen. Selv om *Gategutter* ikke ga meg noe særlig kunstnerisk påfyll, var det allikevel særs interessant å se Oslo forsøkt fremstilt i en italiensk nyrealismestil à la Vittorio de Sica *Sykkeltøyene* (1948) – riktignok en ganske uinspirert variant. Ikke at det er nytt for meg at Oslos gater en gang var

Norges første kvinnelige regissør, Edith Carlmar, stod blant annet bak *Døden er et kjærtegn* (1949) og *Fjells til fjells* (1957). Filmarkivet har ytterligere syv spillefilmer av henne tilgjengelig for strømming.

FOTO: HELGE HANSEN / NTB

Regissør Arne Skouen på jobb. FOTO: SVERRE A. BØRRETZEN / AKTUELL / NTB

Jeg kan ikke huske å ha sett en så konkret kommentar om en seksuell handling fra Hollywood på denne tiden. Først nylig hadde amerikanske filmskapere brutt den såkalte produksjonskodens forbud mot å vise selv ektepar i samme seng.

dekket med sand og grus istedenfor asfalt. Men å se disse guttene subbe omkring i støvete Grünerløkka-gater, 75 år etter innspillingen og med enda 20–30 års avstand til hendelsene som skildres, er allikevel historisk interessant. Og kanskje denne anskueliggjørelsen av den nære fortiden, er Filmarkivets viktigste berettigelse? Slik sett er kanskje arkivmaterialet og spillefilmene to sider av samme sak?

FALSK FILM NOIR

Begge de to siste filmene ble regissert av Edith Carlmar. Og regien er solid i både *Fjols til fjells* og debutfilmen hennes *Døden er et kjærtegn*. Carlmars ektemann Otto Carlmar både produserte og skrev manus til sistnevnte, basert på Arve Moens roman med samme tittel. I tillegg til å være første norske spillefilm regissert av en kvinne, blir den også ofte omtalt som Norges første film noir. Selv vil jeg nok heller beskrive den som et eksistensielt ekteskapsdrama med film noir-innpakning. Hadde jeg visst dette før jeg så filmen, ville jeg nok ha satt større pris på den.

Riktignok begynner den med en klassisk hardkokt krim-åpning, idet antihelten Erik (Claus Wiese) blir brakt til politistasjonen for å forklare seg. Som i en typisk film noir tar hovedpersonens voiceover oss tilbake til begynnelsen og veileder oss gjennom filmen. Først er han forlovet

med den vakre, men kanskje litt kjedelige Marit (Eva Bergh). Pirrende antydninger i klippen gjør det mer enn klart at de allerede ligger sammen. Etter et slikt klipp er Marit forvirret over at han bet henne. Jeg kan ikke huske å ha sett en så konkret kommentar om en seksuell handling fra Hollywood på denne tiden. Først nylig hadde amerikanske filmskapere brutt den såkalte produksjonskodens forbud mot å vise selv ektepar i samme seng.

For sin voksne, vovede og nær sagt europeiske behandling av seksualitet og skilsmisse, vekket filmen anstøt i sin tid. For mens bilmekanikeren Erik holder på med Marit, blir han forført av direktørfruen Sonja (Björg Riiser-Larsen), som stadig dukker opp på verkstedet med nye påskudd. Merk hvordan navnene «Marit» og «Sonja» koder forloveden og elskerinnen som henholdsvis taurig arbeiderklasse og spennende overklasse. Alt ligger til rette for et nervepirrende krimplot hvor femme fatalen Sonja overbeviser Erik om å drepe sin mann, direktør Rentoft (Ingolf Rogde), slik at de kan stikke av med pengene.

Men det er ikke dette som skjer. Snart viser det seg at det er Sonja som sitter på alle pengene. Så hun bare skiller seg fra direktøren. Erik og Sonja gifter seg. De drar på bryllupsreise til Sanremo. Etter hvert blir de giftige sidene ved relasjonen deres tydeligere. Til tross for sin – unnskyld uttrykket – maskuline seksuelle energi viser

Sonja seg raskt å være en ganske stereotypisk sjalu og kravstor kvinne, minst like kjedelig som Marit. Erik er heller ingen spesielt interessant mann. Han føler seg utilpass i Sonjas sosietetskretser og trekker seg mer og mer tilbake.

Denne fortellingen i seg selv er ikke så verst. *Døden er et kjærtegn* kunne ha vært en fascinerende eksistensiell utforskning av ensomhet og kjedsomhet i ekteskapet, og dermed en forløper til senere filmer om det samme, som Michelangelo Antonionis *La notte* (1961) eller Jean-Luc Godards *Le mépris* (1963). Men den falske kriminnpakningen har skapt helt andre forventninger til hendelsesforløpet, slik at jeg selv for det meste sitter og kjeder meg, istedenfor å betrakte en innsiktsfull filmatisk fremstilling av kjedsomhet.

Allikevel skal jeg se filmen om igjen, vel vitende om at noir-elementene bare er noe lureri for å trekke meg inn i en fortelling som kanskje hadde fungert bedre uten. Uansett finnes det mye deilig fantasioppfyllelse i å få se hvor hip og velkledd Oslo-overklassen var på den tiden – i alle fall på film!

KOMISK NATURTALENT

Av Edith Carlmar har jeg enn så lenge bare sett *Døden er et kjærtegn* og *Fjols til fjells*, men Filmarkivet har ytterligere syv spillefilmer av henne tilgjengelig for strømming. Uansett hva man måtte mene om disse to filmene hver for seg, så er de

såpass imponerende forskjellige at jeg nå vil se alle hennes filmer. *Døden er et kjærtegn* er en seriøs og sexy voksenfilm om destruktiv kjærlighet, mens *Fjols til fjells* er en helt idiotisk forvekslingskomedie full av slapstick og dårlige ordspill. Heldigvis hadde hovedrolleinnehaver Leif Juster et komisk naturtalent som fortsatt står seg, uavhengig av hvor tåpelige situasjoner man måtte plassere hans lange, tynne og hengslete kropp i.

I denne filmen spiller han portieren Poppe på Hurumhei Høyfjellshotell. Når han tilbyr rom nummer seks til den ovennevnte filmstjernen Teddy Winter, og Teddy svarer at han alltid har hatt sans for seks, så er Justers megetsigende reaksjon like morsom som ordspillet *ikke* er morsomt. Poppe er åpenbart en mann som har gitt hele sitt liv til kredoet «kunden har alltid rett», altså er det jobben hans å smile slibrig tilbake, selv om han kanskje egentlig ble en smule irritert eller beskjemmet over kommentaren.

Nettopp hans spyttlikkerske serviceinnstilling gjør livet surt for ham, etter som Winters identiske dobbeltgjenger, en ornitolog som vi i dag ville ha sagt var «på spekteret», også har sjekket inn på hotellet. Det faller ham aldri inn at det kan være to forskjellige mennesker som kommer til ham med diametralt forskjellige krav og personligheter, altså tror Poppe at han er i ferd med å bli gal. Samtidig driver pikkoloen Rudolf, som altså er

Kanskje anskueliggjørelsen av den nære fortiden er Filmarkivets viktigste berettigelse? Slik sett er kanskje arkivmaterialet og spillefilmene to sider av samme sak?

Uansett hvor useriøs, mager og fjasete den norske filmtradisjonen fremstår i lys av mer imponerende filmnasjoner, så er den en nøkkel til å forstå oss selv som nordmenn.

hotelldirektørens datter Ruth i forkledning, og forelsker seg i ham. Man kan på en måte forstå tiltrekningen, for de er jo begge like pussige og besatte av å tilfredsstille menneskene omkring seg. Men den allerede betydelige aldersforskjellen blir forsterket av skuespiller Unni Bernhofts babyfjes, som gjør at hun ser yngre ut enn sine 24 år, mens Juster med sitt dyplinjede gummifjes ser eldre ut enn 47. Det er ikke først og fremst et moralsk, men et mer umiddelbart og magefølt «nei» som gjør seg gjeldende i scenene hvor disse to er ment å nærme seg hverandre romantisk. Men i bunn og grunn er romansen bare enda en tåpelighet i en film stappfull av tåpeligheter, og som fungerer ene og alene fordi både Juster og Bernhoft er et par så artige skruer. I forbifarten får vi forresten også øye på en pur ung Liv Ullman.

NÆRLIGGENDE REALITETER

Ingen av disse fire filmene føltes som bortkastet tid å se. Både *Fant* og *Døden er et kjærtegn* kunne jeg, med de rette forbeholdene, ha anbefalt til ikke-norske filmentusiaster. *Gategutter* og *Fjols til fjells*, derimot, er først og fremst for nordmenn. *Gategutter* er interessant fordi den fremstiller fattigslige deler av hovedstaden i tiden rett etter navneskiftet fra Kristiania til Oslo. *Fjols til fjells* fordi den er vinterkoselig på en særegen norsk måte som neppe appellerer til særlig mange utenfor landegrensene.

For øvrig ga samtlige filmer et positivt

inntrykk av Filmarkivet som sådan. Ikke bare kan man dykke ned i noen hundre norske spillefilmer og kortfilmer, men også utforske annet slags arkivmateriale som anskueliggjør nyere norsk virkelighet. For egen del tror jeg at den gryende fascinasjonen for tiårene før jeg selv ble født, har å gjøre med at jeg i sommer fyller 37. I det siste har jeg kjent på et nytt behov, nemlig å forstå min egen eksistens i lys av konkrete og nærliggende realiteter. Én ting er de lange historiske linjene og faktaopplysningene man har med seg fra utdannelsen, og fra bøker man har lest. I bøkene er fortiden kanskje illustrert med fotografier og illustrasjoner, men stillbilder kan gi inntrykk av at fortiden var noe stivt og ubevegelig. En helt annen ting er å få se, med sine egne øyne, den levende kontrasten mellom Norge da og Norge nå, slik at man nærmest kan lukte de støvete, skitne gatene. Slike bevegelige bilder tar vi med oss ut i verden som en berikelse av øyeblikket, og som en sanselig bekreftelse på at vi er del av den større bevegelsen som vi kaller for historien.

Fra fantenes og gateguttenes utenforskap via overklassens dødelige *ennui* til høyfjellshotellets luksuriøse forviklinger gir alle disse filmene oss fiksjonaliserte innblikk i den norske selvforståelsen. Uansett hvor useriøs, mager og fjasete den norske filmtradisjonen fremstår i lys av mer imponerende filmnasjoner, så er den en nøkkel til å forstå oss selv som nordmenn. Selv vil jeg videre inn dit. Og Filmarkivet viser vei.

Esther Anna Nørregaard-Jensen er utdannet i litteraturformidling ved Universitetet i Oslo. Hun jobber som kulturhusmedarbeider og forlagskonsulent og er fast skribent i Samtiden.

Magien på frammarsj i litteraturen

**Magi i
litteraturen**

Skildringen av hekser, fjellgjengere og ulike magiske handlinger er blitt mer fremtredende i litteraturen. Hvorfor er dagens forfattere så fascinert av denne delen av kulturhistorien i en tid hvor vi for det meste har lagt troen på magiske vesener bak oss?

TEKST **ESTHER ANNA NØRREGAARD-JENSEN**

I det samtidslitterære landskapet myldrer det med hekser, healere, volver, viltbarn og også den ensomme fjellganger fra grønlandske fortellinger og sagn, som lever i magisk pakt med naturen. Folketroen blomstrer i den nye nordiske litteraturen og befolker den med interessante og avvikende vesener og naturtette ritualer. En mulig grunn til dette kan være at folketroens overtroiske ritualer og magiske rasjonaliseringer av ukjente fenomener kan gi oss en trøst i møte med uforståelige samfunnsproblemer og uforutsigbare kriser. Kanskje magien kan dem-

pe den verste undergangsangsten? Men er det ren eskapisme?

Det eksisterer selvfølgelig fortsatt elementer av folketro i vårt moderne samfunn. Hverdagen kan romme overtroiske handlinger som å unngå å gå under en stige eller åpne en paraply innendørs – og hvis du ikke umiddelbart følger disse handlingene, har du kanskje likevel en overtroisk tanke i bakhodet, når en svart katt krysser veien framfor deg? I tillegg finnes det mennesker som markedsfører seg som healere eller synske, noe som også kan kobles til folketroens univers. Men

mange av folketroens forestillinger og fortellinger om magi og sagnvesener anses nok hovedsakelig for fiksjon i vårt vitenskapelige og teknologiske opplyste samfunn. Kanskje lengter vi nettopp etter en tid hvor verden rundt oss ikke har blitt så nådeløst avfortryllet av menneskehetens sta ambisjoner om å finne vitenskapelige svar og forklaringer på alt rundt oss; en tid hvor vi ikke visste så mye, men hvor vi likevel kunne finne ro gjennom troen på universelle og meningsfulle systemer.

Et godt eksempel på hvordan overtroen kan gi oss trøst, ses i danske Olga Ravns feministiske roman *Voksbarne* (2023). Romanen følger de danske hekseprosessene under Christian IVs regjeringstid i begynnelsen av 1600-tallet, med utgangspunkt i den trolldomsanklagede adelsdamen Christenze Kruckow. Boken er spekket med magiske beskrivelser og rituelle handlinger, som av og til bryter opp plottet. En passasje beskriver hele fem metoder for å bestemme om og når et sykt menneske skal dø:

Den som vil vide, om et sygt menneske skal leve eller dø, skal tage en sten, der kaldes smaragd, og oplægge den på et menneske, som ligger i stærk sygdom. Skal han dø, så springer stenen i stykker [...] Eller tag en smule flæsk, og gnid den syges fodsåler med det, og kast så flæsket for en hund. Æder hunden det, er det tegn på, at den syge bliver frisk igen, hvis hunden ikke vil æde, dør han.

Slike metoder var trolig allment aksepterte på den tiden fordi det inntil slutten av 1800-tallet var en utbredt overbevisning om at sykdommer var forårsaket av

overnaturlige krefter.¹ Det var en før-vitenskapelig forståelse, preget av usikkerhet og uforutsigbarhet, rett og slett på grunn av manglende kunnskap. I eksempelet fra boken kan man lett se overtroens funksjon, for det bemerkelsesverdige ved disse to rituelle handlingene er at det nok er like stor sjanse for at smaragden forblir hel, som det er for at hunden spiser flesket. Altså: Om verden oppfører seg som den normalt gjør, gir ritualet med stor sannsynlighet et tegn på at den syke ikke kommer til å dø. Man kan derfor tenke seg at ritualene nettopp vokste frem av lengsel etter håp i usikre situasjoner.

På denne måten gir ikke ritualene noen egentlig kunnskap, men de skaper en følelse av både håp og handlekraft. Og akkurat som overtroen i det før-vitenskapelige samfunnet kunne ha en beroligende effekt i forhold til sykdommer og livskrisers uforutsigbarhet, kan man tenke seg at den folketroen som befolker dagens romaner er reaksjoner på problemer i samfunnet som vi ikke helt vet hva vi kan stille opp med. Her kan man nevne klimakrise, ulikhet mellom kjønnene, krigens nærvær og diverse bivirkninger av urbaniseringen og den digitale tidsalderen.

FORFATTEREN SOM FOLKLORIST

Tre nyere nordiske romaner anvender ulike elementer av folketro: norske Ingeborg Arvolas *Kniven i ilden* (2022), danske Olga Ravns *Voksbarne* (2023) og grønlandske Katrine Rasmussen Kielsens *Qivittuissuit akornanniinnikuuvunga* (2021, i dansk overs.: *Jeg har levet blandt ægte fjeldgængere*, 2023). Her har Arvola og Ravn

Folketroen blomstrer i den nye nordiske litteraturen.

Kanskje magien kan dempe den verste undergangsangsten? Men er det ren eskapisme?

gjort et grundig arbeid som folklorister, ved å gi oss både poetiske og grundige beskrivelser av kultur og folketro i henholdsvis kvenske og samiske samfunn på tvers av Finland, Sverige og Norge rundt 1860 (Arvola), og det danske bondesamfunnet på 1600-tallet (Ravn). Kielssens fortelling foregår nærmere vår egen tid, men inkluderer og idealiserer likevel det førindustrielle samfunn, i likhet med de som beskrives hos Ravn og Arvola. For når disse bøkene inkluderer vesener og ritualer fra folketroen, skjer det nettopp i nært samspill med strukturer fra det mer tradisjonelle, førindustrielle samfunnet, der folketroen muligens hadde sin storhetstid. På dansk har begrepet «bondeligion» også blitt brukt om folketroen,² så koblingen til en bestemt samfunnsform er tydelig.

Den skjønnlitterære forfatteren er selvfølgelig alltid også noe annet enn folklorist og kan sjelden unngå (bevisst eller ubevisst) å formidle det historiske materialet gjennom sin egen samtid. Når man da stiller spørsmålet om hvorfor folketroen har hatt et slikt inntog i den nyere nordiske litteraturen, er det et spørsmål med flere svar, slik problematikken i vårt moderne samfunn er flerfoldige.

ALT VAR VAKRERE DEN GANGEN – IDEEN OM DET FØRINDUSTRIELLE SAMFUNN

I boken *Scandinavian folk belief and legend* (1991) – en grundig kartlegging og analyse av den skandinaviske folketroen – påpeker folklorist Reimund Kvideland og

litteraturviter Henning Sehmsdorf hvordan dagliglivets arbeid i det førindustrielle samfunnet, ofte utført i fellesskap, var et ideelt forum for å dele tradisjonell kunnskap, legender og folketro. Folketroen er derfor knyttet til hverdagen og sosiale interaksjoner i det tradisjonelle samfunnet, og å dele folketroens felles overbevisninger kan vel nærmest sees på som å snakke et felles språk.

Disse tre aspektene – arbeid, folketro og fellesskap – henger tett sammen i Arvolas, Ravns og Kielsens romaner. Et nostalgisk blikk på det førindustrielle samfunnet som særlig fellesskapsstyrkende kan leses inn i tekstene, hvor det blant annet fokuseres på de møysommelige, praktiske prosessene ved den tradisjonelle livsstilen. I skildringene legges det vekt på hvordan det omfattende arbeidet krever mange hender, og at karakterene derfor finner det naturlig å dele på arbeidsbyrden og opplever et samhold gjennom dette.

I Arvolas roman følger vi kvenske Brita Caisa Seipajævi, som i 1859 pakker seg selv og sine to sønner sammen for å krysse grensen fra Lappland til Norge. På reisen blir Brita en del av flere fellesskap i de ulike bostedene hun beveger seg gjennom, blant annet ledet på vei av de spesielle evnene hun har til å helbrede dyr og mennesker. Også gjennom det harde arbeidet tvinges folk sammen dag etter dag, men det ender ofte opp i forløsende fester. Dessuten virker arbeidet meningsfullt. For Brita er noen av de daglige gjøremålene en måte å føle tilknytning til sine finske røtter, for eksempel når hun er ute og samler

bjørkelimer til badstuen: «Det er tiden for bjørkelimer og luking i potetland. Overalt i denne nordlige verden sitter det finner og går gjennom dagens fangst av bjørkeløv. Alle kjenner de den friske lukta. Alle bøyer de konsentrert nakken. Det er viktig arbeid.» I tillegg til den kulturelle tilknytningen er mye av arbeidet meningsfullt fordi det helt konkret fyller mat på bordet, slik det harde fiskearbeidet gjør. Når våren kommer til bonden Mikkos bruk, hvor Brita er i tjeneste som gårdshjelp, drar alle på vårfiske. Her sitter de av og til i flere dager i strekk og klargjør fisken til oppbevaring. Men det harde arbeidet motiveres av gleden over det heldige utfallet, latter, historier og fest.

I likhet med Arvola beskriver Ravn arbeidsfellesskapet som idyllisk og festlig: «Der var høst, der var rejsegilde, der var pølse- og slagtegilde, fest overtok fest. Ved midnat sad kvinderne igen i stuen og kartede om kap.» Kvinnene gjør det store arbeidet med å karde ull til en lek, og raskt trer det sosiale samværet i forgrunnen: «Der skulle plukkes gæs, der skulle plukkes humle [...] der skulle klines og barsles og laves ost til vallegildet, og alt var sjovere, nemmere, lettere, når man var mere end én.»

Vi er som nevnt i 1600-tallets Danmark der Christenze Kruckow reiser fra Sydfyn til Aalborg for å unnsnippe trolldomsanklagene mot henne. I Aalborg blir Christenze en del av et sterkt kvinnesamfunn hvor hun finner sin plass gjennom overtroen og fellesskapene i hverdagen rundt

praktiske oppgaver. Kvinnene samles av og til også om utførelsen av ritualer i et hypnotiserende fellesskap. Ta for eksempel dette ritualet rundt selve voksbarnets tilblivelse (en dukke av voks som på magisk vis også er historiens jeg-forteller):

[F]ørst og fremmest ville de binde sig til hinanden, først og fremmest ville de forsegle forsamlingen, ville fremtrylle den gyldne tjener, og nu var den her, jeg tog dens plads, og kvindernes hjerter var helt oppe i mundene på dem, de åbnede alle munderne og så ophidsede rundt på hinanden, i hver mund så man deres glinsende kødhjerter dunke, og hjerteslagene fyldte rummet med deres trommen, også jeg, der intet hjerte har, fik følelsen af at have mit eget hjerte i munden, og den lykke, det gav mig, kan jeg ikke beskrive, øjeblikket strakte sig uendeligt, tiden opløstes i cirklen, de tog hinanden i hånden.

Det er et vakkert, intimt og sårbart fellesskap (se bare de fysisk blottede hjertene), og hver gang kvinnene samles, blir teksten et kor av stemmer, en grumsete samtale hvor alle går inn i ett. Historier og ritualer deles, arbeid deles, og omsorg deles.

Kielsens roman er, i motsetning til Arvolas og Ravns, satt nærmere vår egen tid. Likevel skildrer den en mer tradisjonell samfunnsstruktur i kontrast til det moderne bylivet, og hovedkarakteren, Paneeraq, opplever en sterk *empowerment* ved å føle seg forbundet til historien og tradisjonen (noe vi også ser flere steder hos Arvola). Kielsens fortelling bygger på den

Karakterenes motivasjon for å velge fjellgangerlivet samsvarer godt med de fortellingene som finnes om fjellgjengere i virkelighetens Grønland.

grønlandske folketroen om fjellgangeren: et menneske som har forlatt samfunnet på grunn av sorg, skam, frykt eller ulykkelig kjærlighet, til fordel for et liv i villmarken. Noen fjellgjengere har til og med, gjennom en slags pakt med naturen, fått overnaturlige krefter. Og en dag blir den unge kvinnen Paneeraq kidnappet fra leiligheten sin og fløyet ut i ødemarken av en av disse fjellgangerne, som har tatt form som en stor ravn.

Ravnen viser seg å være Paneeraqs onkel, som tidligere dro til fjells for å unnsnippe hennes dominerende far. Ute i ødemarken finner Paneeraq også sin store kjærlighet, Lars, som likeså flyktet dit etter at hennes far ikke ville akseptere forholdet deres. Paneeraq lærer at det finnes flere mindre menneskesamfunn i ødemarken, hvor de alle av ulike årsaker har flyktet fra livet i byene. Hun bestemmer seg for å bli en del av den mindre gruppen der alle lever under onkel-ravnens beskyttelse, og det nye samfunnet oppleves som relativt uproblematisk og som et godt fellesskap:

Folk herude syntes at have en nær relation til hinanden og virkede generelt langt mere sammentømrede end noget jeg tidligere havde oplevet. Man kunne mærke, at folk herude havde et godt samarbejde og gensidig respekt for hinanden. Jeg kunne ikke lade være med at tænke på, at hvis jeg havde vist, hvordan de levede herude, så havde jeg nok forladt det problemfyldte liv i byen og flyttet herud langt tidligere.

Paneeraq blir raskt knyttet til de andre, men det er også et fellesskap som må fungere for at det lille samfunnet skal overleve i ødemarken. Medlemmene i gruppen er derfor avhengige av å holde seg på god fot med hverandre slik det har vært i mer tradisjonelle samfunn. Paneeraq opplever også en tilknytning til fortiden gjennom denne nye livsstilen:

«Efter at have levet 30 år i ødemarken, kommer jeg til at tænke på, at hvis det er muligt at overleve i ødemarken, så er der jo intet, vi grønlandere ikke kan? Dette har jeg tænkt meget over. Det er som om, at man har glemt, hvor meget vores forfædre kunne, og at fortidens kræfter også ligger i os.»

Her setter folketroen – altså ideen om fjellgangeren – Paneeraq i kontakt med røttene sine.

FOLKETROEN I DET URBANISERTE SAMFUNNET OG DEN DIGITALE TIDSALDEREN

Den følelsen av myndiggjøring Paneeraq får ut av livet i villmarken er en tydelig kommentar til problemene i dagens grønlandske samfunn. Grønland har dessverre lenge vært gjenstand for en del negative nyhetsrapporter. Dette inkluderer landets høye selvmordsrate, som også Niviaq Korneliussen behandlet i romanen *Naasuliardarpi* (2020, norsk overs.: *Blomsterdalen*, 2021), noe hun mottok Nordisk Råds litteraturpris for i 2021. Kielsen lar faktisk Paneeraq fundere over fjellgangerlivet som et konkret alternativ til selvmord og en mulighet for å skape seg et nytt liv. I det lille samfunnet i ødemarken er det for eksempel forbudt å spørre om andres bakgrunnshistorie hvis de ikke selv har tilbudt å dele den. For én ting er sikkert, og det er at alle som lever livet som fjellganger har hatt en eller annen tragedie å flykte fra i det «vanlige» samfunnet: Det kan være ulykkelig kjærlighet, flukt fra dysfunksjonelle familieforhold, eller at fjellgangeren kanskje selv har begått en voldshandling som gjør at han eller hun må forlate samfunnet i skam. Her blir folketroen, nemlig forestillingen om fjellgangeren, koblet til et enklere og fredeligere liv hvor samfunnets normer ikke har

den samme tyngden, og hvor fellesskapet kanskje har en annen rommelighet.

Karakterenes motivasjon for å velge fjellgangerlivet samsvarer godt med de fortellingene som finnes om fjellgjengere i virkelighetens Grønland. Skam, knuste hjerter og frykt har fått folk til å trekke til fjells, og det hevdes at flere flykter fra tilfeller av incest og alkoholmisbruk. Men den vanlige forestillingen om fjellgangeren er at han eller hun lever i ensomhet ute i villmarken fordi man har måttet flykte fra det menneskelige samfunnet. Så selv om man kan tenke seg at Kielsen skiller seg fra Arvola og Ravn ved å søke svar i ødemarkens ensomhet, er det likevel noe likt her.

I Kielsens ødemark finner vi nemlig den samme idealisering av det tradisjonelle, mindre og nære samfunnet. Indirekte pekes det i hvert fall på at det moderne samfunnet er årsaken til den høye selvmordsraten, og at en mer tradisjonell levemåte er løsningen. Denne livsstilen gir tilgang til nære fellesskap (i byen levde Paneeraq relativt isolert i en leilighet for seg selv), og man finner styrke i en gruppeidentitet gjennom hverdagens konkrete utfordringer (finne mat, vann, beskyttelse mot kulden).

Når boken fremhever den tradisjonelle samfunnsformens nære fellesskap, peker den samtidig på en samtidsproblematikk som også finnes utenfor Grønlands grenser. En mer utbredt ensomhet har nemlig historisk sett blitt sett på som en følge av den generelle urbaniseringen: Når vi ikke

lenger er like avhengige av hverandre for å overleve (i byen kan jo alt kjøpes for penger, om man har dem), og når det likevel er for mange ansikter på gaten til at vi kan se alle i øynene, må man være mer proaktiv med å skape forbindelse til andre. Og nå lever vi også i en digital tidsalder som mange mistenker har bidratt til økt ensomhet i befolkningen. På norsk jord har en studie nylig fastslått at antallet unge som føler seg ensomme har økt, og smarttelefoner er i hvert fall en av årsakene.³

ET BREDERE FELLESSKAP MED NATUREN

De fellesskapene i bøkene som sentrerer seg rundt folketroen inkluderer ikke bare mennesker. Generelt handler de om symbiose, en balanse mellom å gi og ta for felles overlevelse. Her kommer naturen selvfølgelig også inn i bildet, og det er da også ofte i naturen at det magiske finnes.

Hos Arvola er naturen besjelet gjennom karakterenes tro på at den er befolket av usynlige *småfolk*, som blant annet får kløver til å vokse på husenes tak og kommuniserer skjebnetegn gjennom naturens bevegelser. Småfolket kan være til bry eller nytte, alt ettersom du holder deg på deres gode side, og Brita tilbyr dem små offergaver som tråd, grøt, eller til og med morkaken fra en fødsel. Disse små ritualene er med på å opprettholde balanse. Også når Brita og sønnen hennes er ute for å samle bjørkekviser til badstuen, minner hun sønnen på å ta fra naturen med måte:

De fellesskapene i bøkene som sentrerer seg rundt folketroen inkluderer ikke bare mennesker. Generelt handler de om symbiose, en balanse mellom å gi og ta for felles overlevelse.

Selvfølgelig oppnår man ikke mye på CO₂-kontoen av å legge igjen morkaker i skogbunnen, men ideologien bak kan vi ta med oss.

«Kutt ikke alle på samme tre, vi kutter ikke alle greinene på et tre, Aleksi.» Denne tommelfingerregelen er en del av karakterenes overtroiske måte å omgås naturen på, men bygger jo i bunn og grunn på en bærekraftslogikk.

På denne måten praktiseres folketroen i helt dagligdagse ritualer og gjøremål med naturen som medspiller, og det kan få oss til å reflektere over vår egen hverdagslige praksis: Inkluderer vi naturen på samme selvfølgelige måte? Er det en vane for oss å gi tilbake, skape balanse? Selvfølgelig oppnår man ikke mye på CO₂-kontoen av å legge igjen morkaker i skogbunnen, men ideologien bak kan vi ta med oss. Slik bruker Arvola fortiden og folketroen til å belyse vår samtid ved å vise hvordan våre helt konkrete handlinger også er uttrykk for vår forståelse av verden. Og det er nemlig også et kjennetegn på folketroen at den er «særlig knyttet til hendelser som har med menneskers daglige liv å gjøre, som jordens fruktbarhet, himmelfenomenene, ulykker, barnefødsler og forholdet til de døde.»⁴ Folketroens praksis er derfor håndterbar og kan gi en følelse av handling gjennom inkorporering av små ritualer vi kan utføre i hverdagen, og som gjør at vi kan leve våre liv med større samvittighet og trygghet, til tross for virkelighetens ukjente faktorer. Det kan sammenlignes med den lille følelsen av bidrag man kan ha – hvis man kanskje er litt naiv, som meg – når man er ekstra nøye med søpelsorteringen hjemme. Kanskje man til og med kunne finne ekstra mening i å se

matsøppelet som en liten ofring til naturens usynlige vesener?

Kvideland og Sehmsdorf påpeker hvordan folketroens oppfatning av naturen i et skandinavisk førindustrielt samfunn var knyttet til folkets daglige møte med den: Naturen var levende og hadde sin egen vilje, og var derfor i stand til både å hjelpe menneskene og gjøre dem vondt. Det var en til tider farlig nabo og venn. Derfor lever Arvolas karakterer med en tro om at naturen kan gi, men også ta. Brita kan for eksempel bruke elvebreddens jord til å helbrede en skadet fot, når hennes diagnose lyder at «[e]lva renner ut av foten» (les: betennelse). Og når hun helbreder foten, er det gjennom en større forbindelse til naturen:

«Hyvä, svarer jeg og kjenner den gode følelsen av at alt henger sammen, elva bruser høyt i ørene, som om den renner rett ved hodet mitt, skyene svisjer på himmelen, svisj, svisj, som om himmelen begynner i håret mitt. Sola knitrer når den treffer kinnet mitt og min vekt mot jorda, vi hører sammen, jorda og jeg. Og himmelen. Og elva.» – det er ren symbiose.

Men så skal naturen ha sin del av kaken. En dag har Brita og hennes nabo Rijku fått nettene fulle av fisk og står i glede og salter den dyrebare fangsten, da Rijku mister balansen og klarer å trekke datteren Leena med seg i sitt fall ned mot elven. Ulykkeligvis slår Leena hodet mot en stein og dør, og Rijku skylder på sin egen grådighet med fisken: «Vi tar for mye, Brita Caisa, og da må vi gi tilbake mer enn vi er villige til»,

klager han. Men det er nettopp frykten for naturens mer skumle og uforutsigbare sider som skaper en stor respekt for den. I kontrast til dette står vi – som bor i et vestlig, moderne, høyteknologisk samfunn og kan skape både intrikate vaksiner og syntetisk kjøtt på kliniske laboratorier – og har i høy grad begått hybris når det gjelder troen på naturens makt over oss.

HEKSEN SOM FEMINISTISK FORBILDE

Der Arvolas fokus ligger på fellesskapet mellom menneske og natur, fokuserer Ravn på det kvinnelige, feministiske fellesskapet i en tid underlagt patriarkatet. Heksen har jo i dag blitt et feministisk symbol med sine vorter, intelligens og avvikende, ukontrollerbare adferd, fordi hun representerer motsetningen til alt det den tradisjonelle kvinnerollen er bygget på. Heksen som karakter snakker høyt og rølper, banner og skaper seg, ser vill og uordentlig ut (barberer kanskje ikke armhuler, ben og kjønn? Får ikke fillers og fettsuging, går ikke på pilates eller keto-diett?). Fortidens hekseprosesser er samtidig det perfekte symbolet for den kjønnsmessige undertrykkelsen: om en kvinne er litt for selvstendig, eller man er redd for at hun på en eller annen mystisk-magisk måte har for mye makt, må man heller brenne henne. Her er det

dessuten fristende å nevne den velkjente «hekseprøven», som har samme logikk som de tidligere nevnte metodene for å bestemme om et sykt menneske skal dø. Hvis en kvinne er mistenkt for hekseri, kastes hun i vannet med hender og føtter bundet; er hun en heks, flyter hun, hvis ikke, synker hun til bunns. Uansett blir samfunnet kvitt kvinnen, som man allerede var skeptisk til.

Historiker Louise Nyholm Kallestrup – som blant annet har skrevet boken *Heksejagt* (2020), en historisk tolkning av de danske hekseprosessene – mener at grunnen til at hekseprosessene økte under Christian IVs regjeringstid, var en utbredt frykt for dommedag, tolket ut fra kriger, epidemier og naturkatastrofer. Og det stemmer overens med hva vi tidligere har vært inne på om at folketroen er en måte å føle seg handlekraftig på når man opplever frykt og usikkerhet. På samme måte er henrettelsen av hekser en liten trøst midt i alt kaoset.⁵

Kanskje heksen igjen kan være en trøst for oss – bare på en annen måte. For i møte med samfunnsstrukturer der kvinnesynet fortsatt kan være gammeldags og der likestillingen fortsatt har sine mangler, kan det være overveldende å finne hverdagslige handlinger som føles som et skritt i riktig retning. Kanskje er det derfor vi har gjenoppdaget ideen om heksen og hennes

Heksen representerer motsetningen til alt det den tradisjonelle kvinnerollen er bygget på. Hun snakker høyt og rølper, banner og skaper seg, ser vill og uordentlig ut (barberer kanskje ikke armhuler, ben og kjønn? Får ikke fillers og fettsuging, går ikke på pilates eller keto-diett?).

ritualer som en mer konkret måte å praktisere feminisme på?

Voksbarnet inneholder i hvert fall klare feministiske tanker. Som moderne feminist kan vi nyte vår opprørhet av å lese passasjer som denne om kvinnesynet i Ravns verk:

[Kongens lensmænd] læste i deres dæmonologier, bøger om djæveln, og der stod: [...] Når kvinden tænker alene, så tænker hun kun ondt. Hun er ikke kapabel udi gode tanker. Og de læste: Kvindekønnet er mere skrøbeligt end mandens og besnæres lettere af djæveln. Og de læste: Ordet kvinde er et andet udtryk for kødets lyster. Og de læste: Al trolddom udspringer af kødelig lyst, som hos kvinder er umættelig [...] Og de læste: Hvor der er mange kvinder, er der mange hekse.

Bare ut fra dette kan man ha lyst til å ta magien til seg som en langfinger til samfunnets (fortsatt sta tilstedeværende) patriarkalske og usmidige strukturer. Kvinnene i *Voksbarnet* finner heldigvis en vei til det kvinnelige fellesskapet gjennom arbeidet, og noen er til og med heldige nok til ikke å være undertrykt av en ekte-mann. Christenze er selv ugift, og så er det for eksempel Dorte, «den ældste af dem, hvis husbond havde været så generøs at dø på det rette tidspunkt, så Dorte ikke forventedes at gifte sig igen». Som kontrast til dette står en av de andre kvinnene, Elisabeth, som ulykkeligvis er gift med den lokale presten og stadig må føle seg splittet mellom en troskap mot mannen og Gud og den nytelsen hun finner i kvinneselskap. Hun ender dessverre opp med å tippe feil vei og har en finger med i spillet når det gjelder hekseanklagene mot de andre kvinnene.

Men for det meste er kvinnefellesskapene preget av både omsorg og styrke, her fint demonstrert gjennom et fødselsritual:

Og jordemoderen kom med lange skridt, hun var kendt for at kunne lægge den fødendes smerte over på en anden, og man sagde så, at den, der fik den fødendes smerte over på sig, holdt skindkjolen. Og kvinderne i huset skiftedes til at holde skindkjolen for Anne Bille [...] op ad formiddagen kom Eiler, Annes mand, tilbage til godset, og han stod og sparkede i gruset foran stenstuen, og så sagde han, jeg hørte det, til jordemoderen, at det var da et frygteligt postyr, hans hustru lavede derinde, og hvor ondt kunne det gøre, og der så jeg jordemoderen knibe øjnene sammen, og uden han forstod, hvad der skete, gav hun ham skindkjolen på, og han faldt straks om og råbte åh, hjælp mig.

Her ser man hvordan det er fokus på kvinnes styrke, både individuelt, men først og fremst gjennom det omsorgsfulle fellesskapet. Folketroen blir da – slik som hos Kielsen – en styrkende praksis, hvor det er rom for å være kvinne uten en mann og dermed på kant med de dominerende normene. Christenze innleder også et kjærlighetsforhold til en av de andre kvinnene, Maren, noe som bare understreker kvinnefellesskapets autonomi utenfor samfunnets patriarkalske strukturer, som kan sies å ha nådd sitt høydepunkt med Christian IVs heksejakt.

DE MAGISKE BRILLENE

I *Voksbarnet* blir de fleste medlemmene av kvinnesamfunnet henrettet i trolddomsprosessene når deres avvikende atferd blir for mye for samfunnets kristne og patriarkalske konvensjoner og strukturer. I *Kniven i ilden* blir Brita fordømt for sin seksualitet, først i hjembyen sin og senere i den lille fiskerlandsbyen hvor hun har innledet et forhold til den gifte Mikko. I *Qivittuissuit akornanniinnikuuvunga* tar Paneeraq og Lars' relativt idylliske fjell-

Man kan ha lyst til å ta magien til seg som en langfinger til samfunnets sta tilstedeværende patriarkalske og usmidige strukturer.

gangertilværelse en vending da de en dag blir oppdaget og tvunget tilbake til samfunnet av bymennesker.

Det er i parallellsamfunnene at hovedpersonene i romanene finner aksept og meningsfulle fellesskap. Her møter de en helt annen medmenneskelighet, åpenhet og fleksibilitet. Og de finner dette i samfunnene som sentrerer seg om og dyrker folketroen – selvfølgelig på en annen måte enn heksebrennerne i *Voksbarnet*, som bruker folketroen til å utpeke fiender.

I de medmenneskelige fellesskapene i de tre bøkene inngår man heller i symbiose med folketroens skapninger. Man finner en måte å ta det mystiske til seg og aksepterer at det på et vis forblir mystisk (en tanke man også finner i den *mørke økologien* innenfor økokritisk tenking).⁶ Og slik agerer de folketro-praktiserende parallellsamfunnene i de tre romanene: De går til verdens fellesskaper og forbindelser på en mer åpen, intuitiv, nesten holistisk måte. Slik finner romanfigurene mening og svar i den ellers usikre – men systemfaste – tilværelsen ved kanskje nettopp ikke å ha svaret på alt.

Hva er den magiske tenkemåten da? Kanskje bare å være mer åpen for at alt ikke er like svart-hvitt som vi tror og at tingene kan gjøres på andre måter enn hva vi er vant til. Slik er forfatterens folkloristiske tendenser selvfølgelig ikke bare eskapisme, men forsøk på å åpne opp samtalen for nye levemåter og med et blikk i retning av tradisjon – dog både som inspirasjons-

kilde og som kritisk speil. Det hverdagsnære i folketroen peker samtidig på at det er mulig å finne mindre, håndterbare praksiser i forsøket på å handle annerledes: Å gi tilbake og skape balanse i den fysiske virkelighet, og å vise aksept overfor alternative fellesskaper. På den måten kan folketroen og magien både fungere som en øyenåpner og til en viss grad som eskapisme, ved å gjøre de store strukturene mer konkrete og håndterbare i møtet med det moderne samfunns godtepose av utfordringer.

1. Mathias Clasen (2012): *Monstre*. Aarhus Universitet.

2. Finn Stefánsson (2011). *Folketro*. Lex.dk. <<https://mytologi.lex.dk/folketro>>

3. Anders Moen Kaste (2024). *Flere unge har blitt ensomme – disse er spesielt utsatt*. Forskning.no. <<https://www.forskning.no/psykiske-lidelser-psykologi-samfunn/flere-unge-har-blitt-ensomme-disse-er-spesielt-utsatt/2315300>>

4. Bente Groth & Arild Romarheim (2024). *Folketro*. Store Norske Leksikon. <<https://snl.no/folketro>>

5. Syddansk Universitet (2018). *Christian 4. og heksene*. SDU. <https://www.sdu.dk/da/om_sdu/fakulteterne/humaniora/nyt_hum/christian4_og_heksene>

6. Timothy Morton (2016). *Dark Ecology*.

Denne teksten er oversatt fra dansk til norsk ved hjelp av kunstig intelligens. Oversettelsen er gått igjennom av en journalist i Samtiden.

Kulturselvangivelsen:

Oda Moen Tjørstad

Investering i kultur er også en investering i menneskers helse. I tillegg handler det også om å investere i en bærekraftig næring, sier prosjekt- og kommunikasjonsansvarlig i Trondheim Calling, Oda Moen Tjørstad.

Hvilke kulturelle opplevelser eller verk vil du anbefale til andre?

Jeg syns alle bør gå på sin lokale scene eller klubb og sjekke ut et nytt band de ikke har hørt om før. Eller kjøpe billett til en musikkfestival som løfter frem nye talenter, byen og lokal-miljøet.

Hvis regjeringen øker kulturbudsjettet med 100 millioner, hvordan ville du ha fordelt midlene?

Jeg ville fordelt midlene på tre områder: 1) De mindre skal få mer. 2) Ekstra penger til flerkulturelle organisasjoner. 3) Mangfold!

Bør bevilgningene til kultur økes, eller må vi innstille oss på reduserte bevilgninger til kultur når eldrebølgen ruller inn over de offentlige budsjettene?

Jeg mener at bevilgningene til kultur bør økes. Jeg

tror mange vil være enige i at en investering i kultur også vil være en investering i menneskers helse. I tillegg handler det også om å investere i en bærekraftig næring. Man skal ikke glemme at kultur er arbeidsplasser, økonomisk verdiskaping og avkastning til staten.

Hvordan lykkes Lubna Jaffery som kulturminister?

For meg har kulturministeren virket veldig anonym, og det er vel sjelden et godt tegn?

Satser forlagene for mye på bestselgende forfattere?

Jeg tror, og håper, at det er plass til alle. Og så er det jo forlagene sin oppgave å allokere de kommersielle kreftene for å satse på både nye, unge og spennende stemmer.

Bør teatrene i større grad enn i dag sette opp forestillinger med stor publikumsappell?

Jeg syns ikke man skal prioritere forestillinger med stor publikumsappell over alt annet, men hvis man kan bruke forestillinger med stor publikumsappell til å senke terskelen for å gå på teater, kan jo det være en fin ting.

Du får velge én: Hvilken kultursak / kulturform / hvilket kulturarrangement fortjener mer oppmerksomhet?

Enkelt spørsmål: Det er selvfølgelig Trondheim Calling!

Hvis du måtte velge?

Teater	↔	Rockekonsert
Karl Ove Knausgård	↔	Sigrid Undset
Kino	↔	Netflix
Øl	↔	Vin
Papirbok	↔	E-bok
På scenen	↔	I salen
Beatles	↔	Rolling Stones
Vernissasje	↔	Fotosafari
Vebjørn Sand	↔	Bjarne Melgaard
Opera	↔	Country

FOTO: PRIVAT

I denne artikkelserien tar journalist Nina Kraft med seg en gjest på teater, og intervjuer vedkommende etterpå. Denne gangen: Forfatter Simon Stranger på stykket *Alle mine sønner* på Nationalteatret.

Teater
med gjest

Det store sviket

Arthur Millers *Alle mine sønner* handler om en krigsprofitør. Teatergjest Simon Stranger trekker trådene til sin egen familiehistorie og opplever dramaet fra 1947 som rykende aktuelt.

TEKST **NINA KRAFT**

Arthur Millers *Alle mine
sønner*, som går på
Nationalteatret,
handler om en
krigsprofitor.

FOTO: ERIKA HEBBERT

En kvinne river dramatisk ned et stort teppe som henger på scenen. Her skal det bli avsløringer, kan man tenke – det skjulte skal nok frem i lyset. Familiens traumer og hemmeligheter skal kanskje avsløres – eller så er det samfunnets ulumskheter som vil tyte frem. Eller begge deler.

Den amerikanske småbyfamilien vi møter på scenen består av faren Joe, moren Kate og sønnen Chris. Familiens andre sønn, Larry, er død – eller «missed in action», kanskje skutt ned. For handlingen utspilles kort tid etter annen verdenskrig, og Larry var pilot.

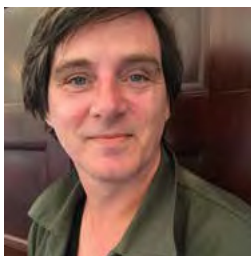
Idet stykket begynner har treet som ble plantet da Larry ble født, nettopp blitt tatt av stormen.

Moren Kate er overbevist om at sønnen ikke er død og vil komme tilbake en vakker dag, for hun har lest om slike tilfeller i avisene. Og Larry er veldig indirekte til stede i stykket, så mye som familien og naboer snakker om ham.

DEFEKTE JAGERFLY

Joe driver en fabrikk som laget deler til jagerfly. Det har gjort ham rik. Vi får høre mye om disse pengene, som Chris skal arve.

I løpet av handlingen fremgår det at Joe har vært arrestert, men til slutt frikjent, for å ha levert et parti med defekte deler til Flyvåpenet. Delene hadde en konstruksjonsfeil som ble sparklet over. Resultatet var at 21 piloter styrtet og ble drept.

Teatergjest:
Forfatter Simon
Stranger.

FOTO: NINA KRAFT

Joes tidligere kompanjong ble dømt for det. Nå sitter han i fengsel. Men Joe har heller ikke gått fri, for mange i småbyen tror han var minst like skyldig. Kanskje tror noen i familien det også.

Så kommer Larrys tidligere kjæreste, Ann, som vokste opp i nabohuset og er kompanjongens datter, tilbake fra New York.

Til slutt blir de hvite hagestolene, som er blant de få kulissene, liggende sprikende og kaotisk i en haug, omtrent som ruinene etter et bombetokt.

Så hvorfor tittelen *Alle mine sønner*? Det finner vi først ut i siste akt.

FAMILIEN OG SAMFUNNET

– Miller klarer å få historien med stor H, her ettervirkningen av andre verdenskrig, inn i en liten familiekonflikt – som han presenterer på enkel, men troverdig måte. Vi ser hele skalaen av reaksjoner: fornektelse, fortieelse, usikkerhet og bortforklaringer, kommenterer min teatergjest, forfatter Simon Stranger.

Under en krig blir folk gjerne stilt overfor valg. De kan velge noe som de senere

Miller klarer å få historien med stor H, her ettervirkningen av andre verdenskrig, inn i en liten familiekonflikt – som han presenterer på enkel, men troverdig måte.

Leo Magnus de la Nuez i *Alle mine Sønner*. FOTO: ERIKA HEBBERT

Hermann Sabado og Bernhard Arnø på scenen. FOTO: ERIKA HEBBERT

må forklare – eller bortforklare. «Situasjonen var unik», kan de si, «noe slikt har jeg aldri opplevd før, og jeg måtte ta en beslutning i en fei».

Eller: «Det er jo så mange andre som gjør det». Eller: «Hva skjer hvis jeg sa nei? Vil jeg bli straffet?»

– Joe bruker økonomien som forklaring. Han sier at de måtte levere de defekte komponentene for å unngå konkurs. Det kan være en bortforklaring, det vet vi ikke, påpeker Stranger.

– Men uansett hadde noen ansvaret, enten han eller kompanjongen. Noen visste om sprekkene i flydelene. Noen forstod at dette ville ende med katastrofe.

OLDEFAR

Strangers mest kjente bok, *Leksikon om lys og mørke*, handler om skjebnen til hans kones jødiske familie under og etter krigen. Da den var skrevet, gikk han i Riksarkivet for å finne ut mer om sin egen oldefar. Der ventet en ubehagelig overraskelse.

– Min oldefar eide et trykkeri. Under krigen trykket han et antisemittisk tidsskrift av aller verste slag, «Umennesket», som kom på mange språk og ble spredt i mange land. I Norge ble magasinet trykket i 100.000 eksemplarer som ble delt ut gratis i august 1942. Det var en ideologisk forberedelse på folkemordet som skulle komme, forteller han.

Under rettssaken etter krigen forsvarte oldefaren seg med at han ikke var medlem

av NS og at han ble presset av okkupasjonsmakten. Han ble til slutt frikjent på grunn av manglende bevis.

PRESS ELLER GRÅDIGHET

– Men ble han virkelig presset til å trykke den antisemittiske propagandaen? Det får vi aldri vite, kommenterer hans oldebarn som har behandlet oldefarens historie i sin nyeste roman, *Museum for mordere og gjerningsmenn*.

– Nå kan det virke som om jeg leter etter argumenter for å renske oldefaren min, skyter han inn.

– Vi vil jo helst ikke tro det verste om egen familie, selv i flere slektsledd tilbake, sier han selvkritisk.

– Det er kanskje en del andre nordmenn som har en anelse om at deres foreldre, besteforeldre eller oldeforeldre kan ha vært små eller store krigsprofitører?

– Det tror jeg. Hvis flere der ute henter opplysninger fra Riksarkivet og forsker litt på familiehistorien sin, vil mange kunne finne opplysninger om sine besteforeldre eller oldeforeldre som vil forskrekke dem. Jeg tror det skjedde mye under krigen som etterkommerne enten ikke vet eller ikke vil ta innover seg. Det finnes hemmeligheter i de fleste familier, mener han.

– Nazi-okkupantene skulle jo ha alt fra mat til uniformer, fra underholdning til metall og ammunisjon til rustningsindustrien. Tyskerne satt i gang store byggeprosjekter, og det var lukrativt for mange.

Min oldefar eide et trykkeri. Under krigen trykket han et antisemittisk tidsskrift av aller verste slag, «Umennesket», som kom på mange språk og ble spredt i mange land.

Kim Haugen og Petronella
Barker på Nationaltheatret.
FOTO: ERIKA HEBBERT

PENGER

– Det er enda mer personlig for meg fordi det dreide seg om mange penger. Da jeg vokste opp, hadde mor og far ikke så god råd. Men så bestemte hele familien seg for å selge trykkeriet, og da mine foreldre fikk sin andel, viste det seg å være en ganske stor sum, fortsetter forfatteren.

– Så en del av min arv kommer fra en virksomhet som trykket propaganda med formål å utrydde min kones familie.

– *Det er sterk kost?*

– Ja. Det eneste jeg kan forsvare meg med er at bare sju prosent av fortjenesten under krigen kom fra trykking av propagandamaterialet. Det aller meste av fortjenesten kom fra legitime oppdrag.

– *Hvorfor tror du at teatret setter opp et teaterstykke om en krigsprofitor nå? Kan det være fordi Norge er blitt beskyldt for å være krigsprofitor i forbindelse med krige-
ne i Ukraina og Gaza?*

– Det blir spekulasjoner. Men Kongsberg våpenfabrikk har levert styringssystemer til maskingevær med kamera, som brukes på tanks. Kontrakten er ifølge media på flere milliarder kroner.

JULEPRESANGER TIL IG FARBEN

– *Store navn i norsk industri tjente også godt i årene 1940 til 1945?*

– Å ja. Norsk Hydro – nå delt i Hydro og Yara – samarbeidet for eksempel med IG Farben. Det var de som produserte gassen Zyklon B, som ble brukt i utryddingsleirene.

Hydro bygget en fabrikk som produserte flydeler til det tyske flyvåpenet, og tjente gode penger på det. Nå som Hydro er stats-eid, nyter alle nordmenn godt av det.

– Etter krigen forsvarte direktøren seg med at dette var de tvunget til. Men han fortsatte mange år etter krigen å sende julepresanger til sine kontaktpersoner i

Til slutt blir de hvite
hagestolene, som er blant
de få kulissene, liggende
sprikende og kaotisk i en
haug, omtrent som ruinene
etter et bombetokt.

FOTO: ERIKA HEBBERT

IG Farben. Fra det kan man jo trekke noen slutninger.

– *Hva gjør at temaet krigsprofitorer virker så sterkt, kanskje sterkere enn andre former for svik?*

– Fordi det er forbundet med feighet og grådighet, og fordi de er det motsatte av hva vi trenger i en krig. Når så mye står på spill, trenger vi helter.

Teksten avslører akkurat nok hele tiden til at vi venter på neste sannhet, det er spenninger i karakterene, og skuespillerne er gode.

VELLYKKET

– Syntes du det var en god oppsetning?

– Ja. Teksten avslører akkurat nok hele tiden til at vi venter på neste sannhet, det er spenninger i karakterene, og skuespillerne er gode. Jeg likte den enkle scenografien og sobre regien. En replikk fra moren husker jeg spesielt. Hun sa at Larry må være i live, for Gud kan ikke tillate at

en far dreper sin sønn. Det var også en replikk sent i stykket som gjorde at jeg ble veldig grepet. Chris reagerte på farens replikk om at han hadde gjort alt for at han, sønnen, skulle arve fabrikken. Chris, som også hadde kjempet i krigen, sa at han har mistet nesten alle sine menn, tror du han bryr seg om de pengene?

Alf van der Hagen har en lang karriere i norsk kulturliv. I tillegg til å ha vært ansvarlig redaktør i Morgenbladet fra 2003 til 2012, har han vært redaktør i De Norske Bokklubbene, i Kritikertorget i NRK og medredaktør i Vagant. Han har også skrevet en rekke bøker, de fleste i sjangeren «samtalememoarer».

– Jeg synes det er stor komikk i alt, egentlig, hele tiden

I Dag Johan Haugeruds nyeste film snakker de hele tiden om sex, drømmer og kjærlighet. Originalt nok viser de kristne karakterene størst raushet og toleranse.

DAG JOHAN HAUGERUD I SAMTALE MED **ALF VAN DER HAGEN**

Jo da, jeg vokste opp i et kristent hjem, ikke veldig aktivt, men foreldrene mine var kristne. Jeg kommer fra et lite sted utenfor Mysen i Østfold, der var det få fritidstilbud, så det ble naturlig for oss barna å bli med i det kristne ungdomsmiljøet. Hvis du var opptatt av musikk, kunne du holde på med korps, eller synge i kristne kor, som jeg gjorde. Det rare er at jeg var veldig aktiv. Jeg framsto nok som en som var tydelig i sin kristentro, uten at jeg egentlig kjente den troen noe særlig i meg selv. Da jeg etter hvert skjønte at jeg ikke var kristen, var det veldig lett å si det. Det var heller ikke noe særlig savn.

Gled du ut av det kristne, eller brøt du med det?

Jeg reiste ut av miljøet, flyttet til Stockholm, fikk nye venner og var også med i et kristent kor. Jeg gikk faktisk også på bibelskole der, men jeg skjønte veldig fort at dette tror jeg ikke på. Dette har jeg kanskje aldri egentlig trodd på.

Var heller ikke Jesus-skikkelsen noe forbilde?

Jo da, det er veldig mye ved kristendommen jeg synes er helt fantastisk. Det menneskesynet du dypest sett finner der. Det synes jeg fremdeles, egentlig. Aksept. Tilgivelse, ikke fordømmelse. At du ikke behøver gjøre noe annet enn å tro. Nåden.

Hva var da problemet?

Det var vel bare det at jeg ikke klarte å tro at det fantes en Gud. Jeg tror på den menneskelige søken etter noe større, men

Dag Johan Haugerud
mottok Filmkritiker-
prisen for *Barn* (2019).
FOTO: BERIT ROALD / NTB

Jeg gikk faktisk også på bibelskole i Stockholm, men jeg skjønnte veldig fort at dette tror jeg ikke på.

jeg forholder meg ikke lenger til en gude-skikkelse som en del av min tro.

Heller ikke som noen henvendelse?

I form av bønn, mener du?

Ja, «hvor hen skal jeg rette min takk?»

som Suzanne Brøgger en gang sa.

Det er kanskje det jeg savner. Bønnen.

De kristne praksisene. Bibelstudiene, bøn-
nen, nattverden, det kristne fellesskapet,
alt dette har veldig mye fint ved seg. Men
hvis du ikke har noe sted å rette den bøn-
nen, da retter du den jo bare ... ut i luften.

*Du gikk ikke bare på bibelskole i Stock-
holm, du studerte først og fremst film der.
Da har du bodd lenge i Sverige?*

Til sammen kanskje fem år, jeg flyttet
litt fram og tilbake.

*Jeg hadde en bakgrunnssamtale med
din faste filmfotograf Cecilie Semec. Hun
mener du er preget av det svenske tanken
om «folkhemmet» og karakteriserer deg
som «en demokratisk sosialist». Hva er
dine dypeste verdier?*

Det stemmer sikkert, det Cecilie sier. Og
det er kanskje banalt, men for meg er det
opplagt at de sosialistiske grunnholdnin-
gene om medmenneskelighet, likhet og
rettferdig fordeling, er så tydelig til stede i
Jesu ord. Derfor har det virket så underlig
på meg at KrF og de fleste kristne miljøe-
ne har vært mer knyttet mot den borgerli-
ge siden.

Skuespillerne Thorbjørn Harr og
Henriette Steenstrup sammen
med regissør Dag Johan Haugerud
før festpremieren til filmen *Barn* på
Klingenberg kino.

FOTO: HÅKON MOSVOLD LARSEN / NTB

Vi har hatt kristensosialister en gang i tiden?

Ja, dem var det flere av på 70- og 80-tallet. Da jeg var i min kristne periode, kjente jeg meg mer hjemme der.

Hvor kommer solidaritetstanken din fra, tror du?

Den tror jeg er plantet i meg fra barndommen av. Selv om ikke foreldrene mine var veldig politiske, oppfattet jeg faren min som sosialist i ryggmargen, med en helt naturlig empati med dem som er mindre ressurssterke.

Er dette også utgangspunktet for filmene du lager?

I hvert fall for det sosialistiske verdisynet mitt.

Tviler du på det grunnsynet iblant?

Nei, det gjør jeg ikke. Jeg føler at jeg hele tiden peiler etter det. Det er en måte å betrakte verden på og et utgangspunkt for hvordan jeg ser andre mennesker, og det kan jeg ikke komme bort fra.

La oss snakke om filmen Sex, den første av tre spillefilmer du kommer med nå i 2024. Alle har samletittelen «Sex. Drømmer. Kjærlighet». I den første lange scenen i Sex møter vi to menn som jobber som feiere på byens tak. De betror seg til hverandre i en lunsjpause. Den ene, spilt av Jan Gunnar Røise, har hatt sex med en annen mann, i arbeidstiden, og har fortalt om det til kona. Han oppfatter ikke dette som utroskap, for han er jo ikke homo, men som en spontan, ekstraordinær og

fin opplevelse. Mens den andre mannen, spilt av Thorbjørn Harr, betror seg i samme scene om en drøm han har hatt: Han møtte David Bowie på et toalett, og Bowie så på ham som ingen før hadde sett på ham, «som om jeg var en kvinne». I drømmen sier Bowie tre setninger som jeg skrevent og gjerne vil sitere, for jeg opplever dem som egentlig et «credo» eller manifest for hele filmen. Han sier:

«Hvis du som menneske har det i deg å se og kjenne igjen det som er vakkert, eller godt eller pent, og vise begeistring for det ...»

«Hvis du som menneske har det i deg å se og kjenne igjen urett og reagere på det ...»

«Hvis du som menneske har det i deg å se og kjenne igjen ondt og ta avstand fra det ...»

Ja, dette er som du sier et credo. Det er en oppsummering av hva disse tre filmene handler om. Og en vei inn i filmene. Jeg vet ikke hvor mange som har fått det med seg, men jeg er glad for at du har gjort det. Dette er også personlig, for det er jo på en måte også dette jeg tror på selv. Og jeg mener vel også det er uttrykk for selve kjernen i kristendommen. Så i den grad de kristne verdiene er med i disse filmene, tenker jeg at det er best uttrykt akkurat der. For meg er det i hvert fall et bra utgangspunkt hvis det er et mål å bli et bedre menneske.

Mannen som drømmer om Bowie er

En av de tingene som motiverer meg, er å teste noe nytt, en ny form eller et nytt format. Og det var da jeg kom på at jeg kunne teste å lage en trilogi som behandler ulike sider ved samme tema.

Vi sitter aldri og ler i klippen. Det er veldig uforutsigbart hva som slår an og hva folk oppfatter som komisk. Jeg synes det er stor komikk i alt, egentlig, hele tiden, i denne intervjusituasjonen også.

aktiv kristen, det er kona hans også, spilt av Birgitte Larsen. «Kona mi sier at verden formes av dem vi snakker med», sier Harr. «da gjelder det å møte noen som gjør verden større og ikke mindre.»

Ja, vi har alle et ansvar for å forsøke å oppsøke de stedene og menneskene og samtalene som hjelper oss til å se større på ting og kanskje tenke annerledes om ting. For dette er også et stort poeng i denne filmen og i de tre filmene vi lager: «Er det mulig å se eller tenke om dette på en annen og kanskje bedre måte?»

«Jeg har vært i et kristent miljø, jeg har vært i homomiljøer og jeg har vært i kunstnermiljøer», sa du i et intervju, «og i alle de miljøene har jeg opplevd at rammene er ganske snevre. Det oppstår veldig raskt en konsensus for hvordan man skal tenke og hvordan man skal være.»

Ja, jeg synes ofte at samtaler, både offentlige og private, enten det er om politikk eller kultur, kan låse oss i de samme sporene, fordi utgangspunktet er det samme. Iblant må vi begynne et annet sted og tenke: «Går det an å se på dette på en helt annen måte? Hva om vi forutsetter at normgrunnlaget ikke nødvendigvis må være det vi er blitt enige om, kan vi da lese verden på en annen måte som kanskje til og med fører oss til et bedre sted?»

Den ene mannens sidesprang og den andres drøm setter i gang filmens handling. Men de to ekteparene har veldig forskjellige måter å samtale om dette på utover i filmen. De har forskjellige språk,

og kanskje forskjellige forutsetninger for å forstå hverandre. Den bedratte kona, spilt av Siri Forberg, reagerer med krenkelse og økende bebreidelse?

Det er ikke så rart. Det er alltid vondt å være den andre parten. Hun får jo også hele tilværelsen omrokkert i det hun skjønner at den mannen hun har levd med i 20 år viser seg å være så mye mer enn hun trodde han var. Men jeg har også tenkt at hun reagerer emosjonelt ut fra en gitt oppfatning om hvordan ting burde være i et forhold.

Hun vil eie ham?

Nei, hun vil ikke si rett ut at hun vil eie ham, men hun vil at han skal ville det samme som henne. På den samme måten. Det at han har en annen logikk som han opererer fra og som gjør at han ikke oppfatter det seksuelle møtet han har hatt som utroskap, blir en stor og forvirrende utfordring.

Han insisterer på at sex og kjærlighet ikke nødvendigvis er det samme?

Selv om de to har vært sammen i 20 år og sikkert hatt et velfungerende sexliv, er det likevel ikke sikkert de har opplevd det på samme måte. Hun er opptatt av ansiktet hans og blikket hans når han får orgasme. Mens han aldri har sett på hennes når det går for henne. Selv om vi gjør det sammen og det er veldig intimt, er det ikke sikkert at det betyr det samme.

For meg er det likevel det kristne paret som er de mest interessante skikkelser. De fremstilles som kloke og lyttende,

fordomsfrie og rause mennesker. Dette er langt unna klisjéen om det religiøse mennesket som egentlig skjuler en psykopat bak den fromme masken ...?

Eller en overgriper!

Fortell hvordan du tenkte rundt dette paret?

For det første hadde jeg lyst til å ha med noen karakterer i en film som har en tro og et kristent verdisyn og betrakter verden ut fra det, uten at det er noen stor sak. Det skulle ikke problematiseres, men bare være der. Vi har alle ulike politiske holdninger og ulike ting vi tror på eller bærer med oss. Alt dette er jo med på å definere oss og styre måten vi møter andre på. Men kristne på film har nesten alltid, i hvert fall i norsk sammenheng, endt med, som du sa, at troen fører til fordømmelse eller overgrep eller andre fæle ting. Jeg ville ikke vise det her. Jeg hadde lyst til å vise noen sjenerøse, ikke-fordømmende kristne.

Et idealbilde?

Ja, gjerne det. Et bilde av hvordan jeg synes kristne optimalt sett burde være og møte verden.

Du lar begge ektefellene snakke ut, ingen får gå eller smelle med dørene. Dermed blir verdenene deres åpnere og større. Akkurat som drømmen til Thorbjørn Harr forandrer og utvider seg. Han tror først det er Gud som snakket, så tror han det er Anni-Frid Lyngstad fra ABBA (!), før han lander på David Bowie.

Anni-Frid Lyngstad er jo et veldig tydelig

homo-ikon.

Det visste jeg ikke. Er det hun mørke eller lyse?

Hun mørke.

Hun har jeg alltid også likt!

Nå avslører jeg alle referansene her, men det finnes en soloplate med henne hvor coveret er tydelig inspirert av Bowie. Det er ikke vanskelig å forestille seg at det kunne vært en slags forveksling. Mens Bowie er jo på en eller annen måte *alt*. Han er en *alien*, han er en kvinne, han er en mann.

Og heldigvis også en vanlig fyr med dressjakke og kassegitar.

Ja, og kanskje var det først og fremst det han var. Selv om han ble det viktigste popkulturelle symbolet for det androgyne, kjønnsverskridende, har jeg ikke inntrykk av at han har vært så viktig for homomiljøet som man skulle tro. Det kommer kanskje av at han stort sett spilte gitarbasert rock, som jo aldri har hatt så høy stjerne blant homsene. Sånn sett var han kanskje mer et homoikon for heterofile.

Drømmen gjentar seg: Først tror Harr at han blir sett på som kvinne, men etter hvert er han slett ikke sikker på det. Nei, han blir rett og slett sett på som et menneske, uten fordømmelse og uten grenser. Det er et blick, «så rolig, fast og vennlig, så fullt av omsorg. Jeg kunne slippe alle bekymringer ... Han bare så rett inn i meg med et åpent blick, uten forbehold, uten forventninger, han bare lot meg være ak-

Jeg har aldri tenkt annet enn at alle karakterene i bøkene mine på en eller annen måte er meg. Og at alle karakterene i filmene er meg.

Dag Johan Haugerud holder takketale etter å ha vunnet Amandaprisen i klassen Beste regi i 2020.

FOTO: JAN KÅRE NESS / NTB

Dag Johan Haugerud sammen med Mina Gerhardsen. FOTO: BERIT ROALD / NTB

kurat som jeg vil.»

Det er det frigjørende blikket som blir beskrevet der. Men hva det blikket er, og hva det er som frigjør, sier ikke filmen noe om. Det er snakk om et blikk som jeg selv bare har blitt møtt med to–tre ganger i livet, når jeg har truffet et tilfeldig menneske jeg ikke kjente fra før, som har møtt meg og sett på meg og snakket til meg på en måte som fikk meg til å forstå at jeg er noe mer enn jeg trodde jeg var. Dette har vært veldig rare, men utrolig frigjørende møter.

Og da snakker du ikke om forelskelsesmøter?

Ikke i det hele tatt. Det er snakk om helt hverdagslige møter, det ene var faktisk hos en sangpedagog, som også er med i filmen. Det var noe med måten hun formulerte seg på, hvordan hun antok ting jeg ikke hadde antatt om meg selv, som gjorde at jeg på en eller annen måte skjønnte at ... «ja, jeg er jo også dette!»

Det betyr at du også jobber selvbiografisk og bruker egne erfaringer i filmene dine?

Ikke selvbiografisk, men jeg bruker jo av egne erfaringer. Men sånn tror jeg da alltid det er. Jeg har aldri tenkt annet enn at alle karakterene i bøkene mine på en eller annen måte er meg. Og at alle karakterene i filmene er meg. Det har jeg bare gått ut fra. Hvor kan jeg ellers ta det fra? Jeg kan ta det fra noen andre, selvfølgelig, men det

må destilleres gjennom meg for at jeg også skal ha en forståelse for det. Ellers blir det fort satire, gjør det ikke?

Nasrin Khusrawi har en birolle som sangpedagogen som overrasker med å sitere Hannah Arendt om forskjellen på det trange, sosiale rommet og det offentlige rommet som gir mulighet for enkeltindividets frigjøring. Hun trekker og drar i tunga hans, og det er bokstavelig talt forløsende. Det løsner noe inni ham.

Første gang noen får fysioterapi eller massasje, kan det forløse veldig mye. Og hvis du går i terapi, tror jeg alle psykologer vil si at folk lett begynner å gråte i første terapitime, bare fordi psykologen spør: «Ja, hvordan har du det?» Fordi dette er det første «nå ser jeg deg»-spørsmålet.

Du har premiere på film nummer to, Drømmer, i august og nummer tre, Kjærlighet, før jul. Møter vi de samme karakterene der?

Nei, ingen karakterer går igjen i alle tre filmene.

Speiler tittelen egentlig innholdet? Det fantes jo ikke eksplisitt sex i Sex?

Men den handler jo om sex likevel. Det er kanskje mest grafisk sex i den siste. Men alle filmene handler om ulike aspekter av de tre temaene, og kunne derfor ha hatt hverandres titler.

Det må være nokså enestående at det kommer tre spillefilmer i løpet av ett år fra én og samme regissør? Jeg ser at prosjek-

Jeg synes det er spennende å se ulike yrkesgrupper på film, lese om det og ikke minst å gjøre research, snakke med folk i andre yrker, finne ut hvordan de snakker med hverandre og forholder seg til hverandre som kollegaer.

Jeg hadde lyst til å ha med noen karakterer i en film som har en tro og et kristent verdisyn og betrakter verden ut fra det, uten at det er noen stor sak.

tet er blitt kalt «filmhistorisk», for dette har vel aldri før skjedd i Norge?

Nå er det flere av oss som lager mange filmer, og det er folk som er i produksjon hele tiden. Men kanskje ikke med tre sammenhengende filmer på ett år, i hvert fall ikke på egne manus.

Skrev du dette som ett sammenhengende prosjekt fra starten av?

Nei, jeg begynte å skrive den første, *Sex*, men i en kortere utgave. Jeg hadde lyst til å lage en kort spillefilm. Men filmkonsulenten var veldig begeistret for *Barn*, og ba meg derfor om å komme med noe lengre. Men jeg ville ikke lage en film i formatet til *Barn* en gang til. En av de tingene som motiverer meg, er å teste noe nytt, en ny form eller et nytt format. Og det var da jeg kom på at jeg kunne teste å lage en trilogi som behandler ulike sider ved samme tema.

*Det er enda en hovedperson i filmen, nemlig byen Oslo. Nærmere bestemt Oslo øst og den nye storbyarkitekturen i bydelene Løren og Økern. Cecilie Semecs kame-
ra liksom kjæler med de stygge blokkene der og gjør det vakkert. Eller rettere sagt styggvakkert. Arkitekturen virker kald og fremmedgjørende, likevel filmes det på en varm måte, ofte badet i et nydelig lys.*

Dette er ikke et tema det er så lett å snakke om, for både Økern og Løren er ... interessante på den måten at det er så vanskelig å bevege seg der. Blant alle de nye byggene er det veldig trangt. Det er balkonger overalt, men sola kommer aldri

inn. Jeg skjønner ikke hvordan dette er tenkt, det kan virke som balkongene bare er der som et salgsgargument, for at folk skal betale mer for å bo der. I selve Økern-krysset er det vanskelig å orientere seg, jeg har ofte kjørt der, men kjører nesten alltid feil. Og det er enda vanskeligere å ferdes på to bein. Når du kommer opp fra t-banen, må du gå store omveier, opp og ned og over veier. Dette er et område som er bygget opp rundt trafikken. Det synes jeg er både fascinerende og vanskelig. Jeg har tenkt at det er lite menneskevennlig, men det er jo på en måte feil all den tid det er mennesker inni bilene, i trafikken. Jeg syns jo også motorveier bringer med seg en egen stemning, de representerer jo også en mulighet til å komme seg ut og bort. Eller hjem. Jeg vet ikke om vi har klart å formidle dette i bildene, men det er uansett noe vi har hatt i bakhodet når vi har filmet. Og så er det én ting til, og det mener jeg er et ansvar vi har når vi filmer, det er å ta høyde for at det er folk som faktisk bor der.

Du skal ikke drite det ut?

Nei, når folk har kjøpt en leilighet på Løren og lever sine liv der, da skal ikke en norsk film komme og si at «her var det jammen stygt». Da må vi heller prøve å se etter hva det er som er fint og verdifullt der, for dette er folks liv.

Hvor bor du selv?

På Tøyen.

*Det er mange vestkantfolk og mye fil-
ming fra Oslo vest i norsk film. Dermed*

blir det noe forfriskende med ditt subtile, men tydelige klasseperspektiv i filmene. Sex handler jo om arbeidsfolk! Disse feierne på Oslos moderne østkant er jo arbeidere med en stolthet over yrket sitt? Røise går sågar med flosshatt i åpningen av filmen og bærer den med uanstrengt verdighet.

Jeg kjenner jo kulturlivet, jeg vet hvordan de folkene tenker og lever. Det skjer altfor ofte at vi portretterer hverandre, eller oss selv, i bøker og filmer. Jeg synes det er mer interessant å undersøke hvordan folk i andre yrkesgrupper tenker og lever. Selv er jeg også utdannet bibliotekar og har jobbet som det i mange år. Det er veldig annerledes å være del av et bibliotekmiljø enn av filmmiljøet eller forfattermiljøet. Jeg synes det er spennende å se ulike yrkesgrupper på film, lese om det og ikke minst å gjøre research, snakke med folk i andre yrker, finne ut hvordan de snakker med hverandre og forholder seg til hverandre som kollegaer. Det virker som at feierne har stor yrkesstolthet og elsker den frihetsfølelsen det gir å jobbe utendørs. Det finnes en slags romantisk myte om feierne, og kanskje dyrker de den litt selv også?

De går i yrkesuniform med messingknapper og fikk utdelt hatten sammen med svennebrevet?

Og hatten har de med seg i bilen! Mens de lager selv denne stålkosten, jeg tror den kalles sotbørste eller rorbørste, og det er en del av utdannelsen å smi den selv. Dette er et veldig gammelt håndverksyrke som lever videre.

«Jeg veit ikke» må være Røises mest brukte replikk i filmen. Han strever ofte med å finne ordene, men kommuniserer likevel godt med de ordene han har?

Nå er de jo relativt velformulerte i filmen, men jeg har fått mange spørsmål

om folk virkelig snakker sånn. De fleste av oss har kanskje mest erfaring med at folk snakker mindre, at disse lange samtalene er det bare noen få av, og kanskje ikke alltid med partneren, engang. Selv om mange av publikum sikkert tenker at «det har ikke jeg opplevd, å prate sånn», da tenker jeg at dette faktisk er noe filmen kan vise: «Ja, men det går an å prate sånn!»

Nettopp. «Det kunne vært!» «Tenk om!» Det er et håp da, i disse filmene, om at ting kan bli bedre?

Absolutt, det tenker jeg virkelig. Jeg vet ikke hvordan man leser det siste blikket til Jan Gunnar, og hvordan han føler det når han går ut fra konserten i sluttscenen. Om det er et håp, eller om det er det motsatte. Det er opplagt at Thorbjørn Harrs karakter har opplevd noe frigjørende, for han uttrykker det i måten han fremfører dette på, i koreografien, litt avkledd, som om han har kommet et annet sted.

Mens Røise er mer ambivalent?

Ja, for hva er det han ser? Ser han en mulighet til noe nytt? Eller ser han at noe er tapt?

Det får vi ikke vite, for vi følger ikke disse videre?

Selv om filmen er basert på samtaler, og de prater jo veldig mye, får Jan Gunnar Røises karakter det rådet fra Torbjørn Harr, at han ikke skal si noe. Det slutter egentlig med det. Han sier: «Det at kona di skriver og snakker om at du har vært utro, det er nå én ting. Men hun kan ikke ta fra deg den opplevelsen. Og det skal du ikke snakke om. Det skal du gjemme i hjertet!». Jeg vil ikke si at det er konklusjonen, det er kanskje mer et alternativ, og i visse tilfeller kan det være fornuftig å ikke snakke om alt.

«Ljug ut av bare helvetet», skal Ingmar Bergman ha sagt om en liknende situasjon. Ellers setter du bare i gang mye

Thomas Hylland Eriksen, Henriette Steenstrup og Dag Johan Haugerud (i midten) fotografert i Filmens Hus i Dronningens gate i 2005. FOTO: KNUT FALCH / NTB

ulykke. Men er det dette filmen vil vise, at ærlighet kan skape ulykke?

Nei. Men den kan jo det. Samtidig sier hans idealer at hvis han hadde løyet, hvis han ikke hadde sagt noe, da hadde han jo virkelig vært utro. Og jeg tenker også, at hvis man skal bygge et forhold sammen, må det jo bygges på ærlighet.

Da får man heller ta den runden?

Eller er dette bare idealer ...? Jeg vet ikke, jeg. Kanskje jeg tar feil.

Du stiller opp dilemmaene, og får folk til å fortsette diskusjonene etter at filmen er slutt.

Det er bra, for det gjør jo egentlig jeg også. Diskuterer med min egen film.

Denne samtaleformen på film, jeg regner med at regissøren Éric Rohmer har vært blant forbildene dine?

Helt klart.

Han kalte sine første filmer, som Min natt med Maud (1969), for «moralske fortellinger», og han var selv «a devout Catholic», står det på nettet. På hvilken måte er han et forbilde?

I begynnelsen forsto jeg ikke dybden av Rohmers filmer, men jeg elsket formen på dem. Rett og slett samtaleformen. Filmene førte en lang samtale om noe som jeg ikke helt forsto, men som jeg kunne gå inn i og prøve å ta del i. Dette var noe jeg aldri hadde sett før på film.

Jeg kjenner kulturlivet, jeg vet hvordan de folkene tenker og lever. Det skjer altfor ofte at vi portretterer hverandre, eller oss selv, i bøker og filmer.

Hvorfor gjorde det så sterkt inntrykk?

Det er nettopp at han tar menneskene på alvor og lar dem få prate ut. Han tør å gå inn i de helt trivielle, hverdagslige små tingene, og greier å vise at det er der det store konfliktstoffet i menneskene finnes. Hvis du begynner med noe veldig lite, kommer du veldig mye dypere. Det handler ikke om liv og død, det gjør aldri det i den ytre handlingen. Det handler om hvor man skal dra på ferie.

Jeg husker jeg så noen av de filmene, men synes de var litt trivielle. Jeg tror nok at Tarkovskij mer var min mann da jeg var ung.

Ja, selvfølgelig! Men jeg vil si at hvis du ser dem nå, er det motsatt. Katedralen finnes mer hos Rohmer enn hos Tarkovskij.

Å, jasså? Da må jeg få sett se flere av dem, for jeg vet ikke om noen finere katedral på film enn sluttscenen i Nostalghia. Men nå leste jeg nettopp at Rohmer skal ha sagt at «filmen er det 20. århundres katedral». Har du sett det sitatet? «He saw film as the 20th-century cathedral».

Har han sagt det? Det sitatet kjente jeg ikke! Men det passer veldig godt på filmene hans.

Filmkritikeren Britt Sørensen skrev i Bergens Tidende om «Haugeruds skarpe og samtidig humoristiske blikk for det menneskelige, og den dype menneskekjærligheten han skildrer våre liv og vår feilbarlighet med.» Og så fortsetter hun: «Å se en Haugerud-film er som å sitte i en skriftestol uten å åpne munnen, og få tilgivelse

likevel.» Eller kanskje en slags forløsning eller katarsis. Har du noen idé om hva du ønsker at filmen skal sette i gang?

Jeg har ingen store forhåpninger om at film kan utrette veldig mye, og alle filmer er ikke for alle. Men det er selvfølgelig fint om den kan møte noen, slik det føles når man leser visse bøker, at det oppstår et møte med stemmen i litteraturen. Det er vel mer *det* ... Men disse tingene er det vanskelig å snakke om. For selv om man sier at man ikke tenker på tilskuerne eller leserne, og det gjør ikke jeg heller når jeg skriver, så er det uansett en form for kommunikasjon. Og kommunikasjon er ikke enetale. Du ytrer deg i et håp om at noe skal bli oppfattet. Jeg er ikke med på forhåndsvisningene av filmene mine, jeg leser ikke kritikker, men jeg ønsker jo likevel å kommunisere.

Du leser heller ikke kritikker?

Jeg kan bli ganske lei meg for noen ting, så da sparer jeg meg for det. Dette handler ikke om gode eller dårlige kritikker, mer følelsen av at man ikke når helt gjennom med det man ønsker å formidle.

Sex vant tre priser på filmfestivalen i Berlin tidligere i år, men det ble visst ledd veldig mye under visningen av filmen. Humor kan være et beskyttende skjold, men også åpne opp for innsikt. Du jobber sikkert med å finne en balanse?

Jeg jobber jo med det, men når vi er på opptak, oppfatter jeg ikke at dette skal bli morsomt. Vi sitter heller aldri og ler i klippen. Det er veldig uforutsigbart hva som

slår an og hva folk oppfatter som komisk. Jeg synes det er stor komikk i alt, egentlig, hele tiden, i denne intervjusituasjonen også. Hvis man distanserer seg og ser ting fra utsiden, finnes det en viss komikk i alt.

Du debuterte som forfatter i 1999 og mottok P2-lytternes romanpris for din foreløpig siste roman Enkle atonale stykker for barn. Den kom i 2016. Har du sluttet å gi ut bøker?

Nei, jeg er fremdeles forfatter. Jeg skriver nå. Jeg ser på meg selv som en som skriver. Det er det jeg gjør. Jeg skriver, og jeg er opptatt av å finne et visuelt uttrykk i det jeg skriver. Og jeg hadde nok ikke laget en film med et manus jeg ikke hadde skrevet selv.

Du fortalte at du er utdannet bibliotekar, jobbet du lenge som det?

Siden jeg var ferdig utdannet i 1996, har jeg hatt det som sidejobb. Før det gikk jeg på forfatterstudiet i Bø. Jeg husker at også du og Pål Norheim kom opp dit for å snakke om tidsskriftet Vagant. Jeg skrev selv, prøvde å få utgitt ting, men lyktes ikke. Var nok ikke moden for det forfatterstudiet, det ble en hemske, jeg greide ikke å frigjøre verken språket eller stemmen min. Da begynte jeg på Bibliotekhøgskolen. Mens jeg gikk der, skrev jeg den første boka mi, for da var det ikke så farlig lenger. Etterpå jobbet jeg litt i mindre deltidsstillinger, og jeg hadde i mange år en fast 20 prosents stilling på Norges Musikkhøgskole, helt til

jeg ble sagt opp i fjor.

Stillingen ble rasjonalisert bort, og det gikk overraskende hardt inn på deg, har du fortalt?

Jeg har ikke kommet meg over det ennå.

Du som er en vel etablert filmregissør på snart 60 år?

Men jeg likte veldig godt å være bibliotekar. Likte å være i miljøet, likte å jobbe med kollegaene. Å miste den jobben var å bli avskåret fra noe viktig, fra en stor del av livet mitt. Jeg er overrasket selv over at det skulle gå så inn på meg, men sånn var det.

Der har du mer å skrive om! Du er jo ikke alene om den smertefulle erfaringen av å bli erklært overflødig? Å være utenfor arbeidslivet er et ordentlig utenforskap.

Dette skjer hele tiden i samfunnet vårt. Jeg hadde tross alt bare en 20 prosents stilling, jeg har andre ting jeg driver med. Jeg mister ikke hele livsgrunnlaget. Jeg mister ikke alle kollegaene, mister ikke en grunn til å stå opp om morgenen. Men det er det mange som gjør. Og da kan man gå enda dypere og spørre: Hva er egentlig arbeid? Hva slags funksjon har arbeidet i livet vårt? Det er jo ikke bare for å få lønn. For veldig mange er fellesskapet i arbeidsmiljøet kanskje viktigere enn noe annet.

Kaffistova, Oslo, 7. mai 2024

Jeg har ingen store forhåpninger om at film kan utrette veldig mye, og alle filmer er ikke for alle. Men det er selvfølgelig fint om den kan møte noen, slik det føles når man leser visse bøker, at det oppstår et møte med stemmen i litteraturen.

Annes øye **Anne Håskoll-Haugen** er kommentator, debattleder og underviser i journalistikk på OsloMet. Som fast spaltist i Samtiden pirker hun i det moderne menneskets merkværdigheter. Håskoll-Haugen er utdannet sosialantropolog med bred internasjonal erfaring.

På tide å tenke nytt om ferie

Reiser vi av feil grunner og på feil måte?

Kanskje flyplassen er mer interessant enn reisemålet?

Det er på tide å tenke nytt om ferie.

TEKST OG FOTO **ANNE HÅSKOLL-HAUGEN**

I en klassisk Donald-stripe er handlingen som følger: Donald er lei av hverdagen og vil på ferie, men han er usikker på hvor han skal dra. Anden i matrosdress bestemmer seg for å kjøre til flyplassen for å studere hvilke hjemvendte turister som ser mest fornøyde ut. Fremme i ankomsthallen ser han en gjeng bermudashortskledde, solbrune og veldig lykkelige reisende – se på dem! Der de har vært, skal jeg, tenker Donald og kjøper billett.

Det går som det må gå. Fryktelig galt. Først når Donald kommer hjem fra den elendige ferien hvor både hotellet, maten

og stedet var en gedigen skuffelse, går det opp for ham hvorfor turistene han så på flyplassen hadde vært så glade: De var lykkelige for at ferien var over.

HVOR SKAL MAN DRA?

Ferie. Det står i kalenderen med utropstegn etter: Ferie! Eller kanskje: Hellas! Et lite ord som inneholder mye. Et fyrtårn i bevisstheten som vi sikter oss mot gjennom dager og uker og måneder på jobb. Snart, snart, snart er det ferie, og vi skal ... ja hva er det vi skal?

Bare å svare på det tilsynelatende enkle

spørsmålet *hvor skal vi dra?* krever egentlig en ganske dyp forståelse av hva du trener i livet ditt, står det i den lille boken *How to travel*.

Boken er gitt ut på det pussige men interessante fenomenet *School of life* (som du bør sjekke ut dersom du ikke har hørt om det før). Her finnes mye å tenke over for den som ikke forstår hva det egentlig er vi lengter etter når vi lengter etter ferie. Og om hvorfor vi ofte blir så skuffet.

For ferien innfrir jo ofte ikke helt. Og nettopp denne erkjennelsen er grunnen til at vi må stille oss selv nye spørsmål når vi skal planlegge ferie. Ja, grunnen til at du skal lese denne teksten i det hele tatt. Dersom du alltid er tilfreds med ferien, kan du egentlig la det være og finne en annen artikkel i Samtiden. Men hvis du bare ikke har turt å innrømme det ennå, for det kan jo være vanskelig å erkjenne at ferie ikke er så vidunderlig som vi drømte om, da kan du lese videre likevel.

Donald ville reise til et sted solen skinte og han kunne bli glad. Han lette etter de gladeste turistene og spurte dem hvor de hadde vært. Så kjøpte han billett dit, og så gikk det galt. Hvorfor? Jo, fordi spørsmålet han stilte var feil.

I stedet for å spørre hverandre, som vi alltid gjør, *hvor eller hva skal du i ferien?* burde vi heller spørre om følgende: *Hvorfor skal du reise?* Først når man vet svaret på det spørsmålet, vil det være meningsfylt å søke etter en destinasjon.

HUNDEDAGENE

«Ferie» er latin og refererte til religiøse festdager da ingen skulle drive handel og næring. I gamle dager betydde ikke dette nødvendigvis det samme som fritid, men til gjengjeld var det helt fri om sommeren, i hundedagene, *dies canicularis*. I folketroen en tid for råte og forråtnelse, en tid da mat og melk raskt skjemmes, da hundene ble gale og farlige, og man ikke burde bade for vannet var giftig. En tid da huldrefolket hadde mer makt enn ellers og likene av folk som hadde druknet i løpet av året, fløt opp til overflaten.

Ferie har endret betydning, og nordmenn reiser og reiser. Spania er feriefavoritten. Men hva er det vi egentlig vil med å dra på ferie? Den lille boken *How to travel* foreslår en forklaring;

Stedene vi føler oss tiltrukket av reflekterer det vi savner og har lite av i livet. Vi er ikke egentlig så mye på jakt etter å reise et sted, men etter å finne noe vi savner i oss selv. Destinasjonen lover at vi skal finne dette «noe» der, og når vi kommer hjem, skal vi være bedre versjoner av oss selv.

Vi ser kanskje for oss en italiensk landsby, brosteinslagte gater, en liten familiedrevet bistro i Paris. En lang strand, sol mot huden. En liten romanse, kanskje? Fine dager med kjæresten, lykkelige barn. Vi skal slappe av, ha god tid, men aldri kjede oss. Det skal være eksotisk, men behagelig. Bekymringene skal legges igjen på

Ferien innfrir jo ofte ikke helt. Og nettopp denne erkjennelsen er grunnen til at vi må stille oss selv nye spørsmål når vi skal planlegge ferie.

jobben, parkonfliktene skal løse seg, barna skal være takknemlige, for nå har vi tid til å bare være sammen. Å, så fint det skal bli.

Ikke rart skuffelsen ligger og venter under sammenbrettede klær i kofferten. For hvordan skal en geografisk forflytning av kroppen innfri alt dette?

Så avisene er fulle av saker med titler som «Deprimert etter ferien?», «Samlivsbrudd i ferien» og «Hvordan hente deg inn etter ferien». Det stormer av klager til reisebyråer på at det er for få solstråler (det skulle jo ikke regne i min ferie!) eller kanskje at det ble for varmt. Skitne hoteller med mygg og kakerlakk var inkludert i prisen, bråk fra nattklubben ved siden av. Eller kanskje at det slett ikke var noen nattklubb, slik som du hadde håpet. Det var jo ikke dette vi betalte for! Vi skulle jo ha det gøy! Vi skulle gi barna dannelse, så var de bare utakknemlige drittunger i stedet. Og hvem sin feil er det? Det er lettere å klage til reisebyrået, hotellet eller flyselskapet, enn å klage på oss selv og vår egen manglende selvvinnsikt. Deiligere å anklage noen andre for at man ikke har det bra, enn å peke på seg selv.

I fjor sommer dukket det opp en dame på debattsidene som ikke var skamfull for å innrømme feriens skuffelser. I innlegget på NRK ytring, som hun beskrivende hadde kalt «Ferie – må jeg?», skriver hun at hun kveles av forventningene om hvordan ferien skal være, kravet om å nyte, være til stede, ikke stresse og ikke minst: at alle skal være så glade. God ferie? Nei, mer som

noen slags helvetesuker, mente hun.

Feriereisen konfronterer oss med dette: Vi er selv som voksne fortsatt i villrede over hva som faktisk gjør oss glade og hva vi trenger i livene våre. Ikke så rart. Det er sterke kommersielle krefter som står bak feriefantasiene våre. Reisebyråene, reiselivsjournalistikken, romaner og filmindustrien har solgt oss en idé om hva en ferie skal være. En ferie selges som en helt spesiell type opplevelse med et forhåndsdefinert sett med følelser knyttet til seg. Til salgs er alt det vi drømmer om, men som vi vet aldri kan kjøpes for penger.

«Ferie – må jeg?» spør damen med innlegget. Nei, kanskje ikke.

PÅ TIDE Å TENKE NYTT OM FERIE

Hvis ferien dypest sett handler om å tilfredsstille en lengsel, vil du ikke lykkes ved å dra til reisemål andre har anbefalt. Når noen forteller om en fantastisk ferie, hadde opplevelsen antagelig lite å gjøre med reisemålet. Du finner ikke det du leter etter på Instagram eller reisebyråenes nettsider.

Du må i stedet spørre deg selv. Kanskje eksotisk for deg slett ikke er klisjeene reiselivsaktørene vil selge. Kan et vanntårn være eksotisk? Eller kan det være eksotisk å tilbringe en helg på en campinghytte i Värmland? Kanskje er det ikke en hvit strand som vil gi deg den mest interessante opplevelsen, men å se hvordan fiskepiner blir produsert?

Kanskje burde vi være mer oppmerk-

Reisebyråene, reiselivsjournalistikken, romaner og filmindustrien har solgt oss en idé om hva en ferie skal være.

somme på steder og gjøremål som ikke står i noen brosjyre. Som flyplassen, for eksempel. Det er trist i grunnen at man som regel alltid har et fly å rekke når man er der. Flyplassen er et fascinerende sted som på mange måter godt kunne vært et reisemål i seg selv. Dette pussige stedet der ingen hører hjemme og hvor alle er på vei fra. I stedet for å tenke på flyplassen som et nødvendig onde, kunne ikke stemningen av dette «ikke-stedet» være noe en slags mening med reisen i seg selv?

Og kanskje, hvis vi begynte å snakke med en fremmed nettopp her, kunne vi oppleve noe vi lengtet etter. En samtale med et menneske fra et annet land, med en annen jobb, en annen virkelighet, et lite innblikk i en annen persons liv som plutselig kan si noe om ditt eget. Muligheten til å se seg selv utenfra.

I stedet for å stå i kø for å se maleriet av Mona Lisa, er det kanskje en like fin opplevelse å sette seg på en fortauskafé og lete etter ansikter i mengden som smiler på samme måte som henne?

Kanskje er ferie å sitte i en hel time og observere en mann selge aviser på et gategjørne og fundere på hvordan det ville være å leve hans liv. Kanskje trenger man ikke ønske seg noe mer av en ferie enn å kjenne gleden over et ryddig hotellrom, hvite glatte og rene lakener, kjenne på at man ikke trenger mer enn det som får plass i en koffert.

Og kanskje, viktigst av alt, er det heller ikke egentlig så viktig at alle skal være så lykkelig eller at alt skal gå så bra på ferien. Kanskje bør man bruke ferien til å innse at det er begrenset i hvilken grad man egentlig kan reise fra seg selv, sine problemer og bekymringer. Kanskje finnes det grenser for hvor avslappet man egentlig kan føle seg på reise. Kanskje er selve poenget med ferien å oppleve at du er utenfor komfortsonen, å rødme når du forsøker å uttale en rett på menyen, men ikke få det til. Kanskje avsløre overfor barna at du ikke alltid er så suveren, at det nå kanskje er tenåringene som får briljere med språk og tilpasningsevner, mens foreldrene stresser og har iskrem på skjorta.

Og kanskje er det beste ferien kan gi deg en glede over å komme hjem. Donalds mislykkede ferie var nødvendig for å minne ham på at den hverdagen han var så ivrig på å reise fra, slett ikke var så ille likevel. Og slik sett var ferien helt vellykket – i all sin mislykkethet.

KLAUSTROFBIEN I OSS SELV

Gjennom hele livet bruker vi mye tid – og penger – på å planlegge det vi håper skal bli hyggelige opplevelser. Vi booker billetter til teaterforestillinger, kinoer, bord på restauranter, flybilletter. Vi reiser for å se på fjell, strender, eksotiske dyr. Så er det over. Og ofte glemmer vi å besøke disse minnene.

Ikke rart skuffelsen ligger og venter under sammenbrettede klær i kofferten. For hvordan skal en geografisk forflytning av kroppen innfri alt dette?

Og kanskje, viktigst av alt, er det heller ikke egentlig så viktig at alle skal være så lykkelig eller at alt skal gå så bra på ferien.

Men det burde vi lære oss til å gjøre oftere, forklarer *How to travel*. Vi bør organisere rundreiser i minnene våre, se tilbake på dem og bruke mer tid på å lære av dem når det hele er over. Vissheten om at det beste ved en reise ofte skjer *etter* at du har kommet hjem. Når alle de mest forstyrrende elementene er glemt og borte, varmen, myggestikkene, de lange køene, stresset, lommetyven ... Det er da reisen tar et skritt frem i bevisstheten som noe mer enn en geografisk forflytning. Og kanskje hvis man gjør dette oftere, ville vi ikke være like maniske i vår søken etter stadig nye opplevelser. Kanskje vi kan slå oss til ro med å absorbere de vi allerede har hatt.

Vi skal reise. Å reise kan være fantastisk, selv når det ikke er det. Den beste utdannelsen. Men det er viktig at vi reiser mindre. I alle fall mindre av den destruktive reisingen verden holder på med nå. Jorden tåler det ikke, og vi vet det. Derfor er også tiden inne for oftere å spørre hverandre: *hvorfor reise?* Og når du finner svaret på det, oppdager du kanskje at du ikke trenger å reise så langt og så mye. Kanskje ville det noen ganger fremstå like tilfredsstillende med den korteste reisen et menneske kan ta: en spasertur i nabolaget.

Vi blir klaustrofobiske i vår egen kropp, må bare vekk fra skjermen, må bevege oss for å finne ut av en tanke. Vi trenger å bli forstyrret av noe utenfor oss selv. Når vi spaserer, er det ikke lenger noe press på å tenke – og som en konsekvens kan vi endelig slippe tanken fri. Vi legger ikke bak

oss noen fysisk distanse ved å gå en liten tur rundt kvartalet, men mentalt kan vi ha reist milevis.

Filosofen Montaign har sagt: Det er den absolutte fullkommenhet, og nærmest guddommelig, å kunne nyte sin tilværelse på en tilbørlig måte. Vi søker andre kår fordi vi ikke forstår å leve under våre egne og går ut over oss selv fordi vi ikke vet hvordan det står til i vårt indre. Og om vi går aldri så mye på stylter, er det likevel våre egne ben som må bære oss. Selv på verdens høyeste trone sitter vi bare på vår egen rumpe.

God sommer!

www.friluftsliv.no #bladetfriluftsliv

Kom deg ut og klem et tre!

Friluftsliv er magasinet for
alle som liker å være ute og
oppleve naturen. På den
ene eller andre måten.

VELKOMSTGAVE*

BRYNJE

1 år kun
599,-

Hvit, tynn lue fra
Brynje i 80 % kløfri
merinoull og 20%
polyamid. Vekt 50g.
Verdi kr: 379,-

*Velkomstgave gjelder for nye abonnenter.
Når vi har registrert din betaling, sender vi
deg luen og det nyeste magasinet.

Bestill ved å scanne QR-koden, på e-post:
kundeservice@friluftsliv.no eller tlf: 24 07 70 07
<https://tinyurl.com/ytcmnatj>

Abonnenter leser både nettsaker
og e-utgaven av papirmagasinet
på nett. Kom i gang du også!

Du kan skanne koden eller gå inn på
samtiden.no/kom-i-gang-som-digital-leser

Samtiden